bPF
388

Axess

Nummer 4 Maj 2004 Årgång 3

Pris: 40 kr

TEMA: Skolan måste byta kurs

FRIZON

Det fria sanningssökandet krockar med regeringens ideologiproduktion. Mona Sahlins beslut att lägga ned den integrationspolitiska maktutredningen är ett dråpslag, skriver statsvetaren Shirin Ahlbäck Öberg.

AXELERATION 4–12

HERGÉ SPEGLADE SIN TID MED HUMOR

Tintin har beskyllts för allt från antikapitalism till antikommunism. Det ligger något i kritiken, men Pernilla Ståhl menar att vi bör läsa seriealbumen som dokument från sin tid och tillåta oss att lugnt skratta åt skämten. 4–6

VÄSTS OLYCKLIGA OFÖRMÅGA

Att driva fram ett maktskifte i Bagdad var motiverat, men det borde ha gjorts av en enad omvärld redan under 1990-talet, skriver Stefan Ring. 7–8

EUROPÉERNA LIDER AV EN ANTIKRIGSPSYKOS

Nathan Shachar resonerar kring den förhatliga nationalism som födde krig under förra seklet. Paradoxalt nog sätter världen i dag sin förhoppning till nationalstaten. Måtte det gå att styra upp Irak. 9–10

PRO/KONTRA: BETYDER SLÖJAN FÖRTRYCK?

Lisbeth Lindeborg argumenterar för att religiösa symboler inte skall vara tillåtna inom den offentliga sektorn, medan Pernilla Ouis anser att Sverige måste bejaka kulturell mångfald. 11–12

"Så avspeglar varje dialekt sin geografi, sitt klimat, men också sina traditionella näringsfång, enligt schemat att man bara namnger det som har betydelse för en."

Ur Niklas Söderbergs krönika

TEMA: SKOLAN MÅSTE BYTA KURS 13–25

Foto: Corbis/Scanpix

Skolan har förvandlats från att vara en kulturbärande och kunskapsförmedlande institution till en social inrättning där elever inte tillägnar sig tillräckliga färdigheter. Hans Albin Larsson berättar historien om hur historia blev historia och Olle Häggström skriver om hur studenter kommer till högskolan utan någon djupare förståelse av matematiken. Inger Enkvist föreslår att de ansvariga i svenskt utbildningsväsende skall hämta inspiration till reformer från de framgångsrika pilotskolorna i England.

INTERVJU 26–28

POPULISM ÄR FEBERN I DEMOKRATINS KROPP

Illustration: Claes Jurander

Statsvetaren Yves Mény hävdar att höger- och vänsterpopulismen har mycket gemensamt. Lisa Irenius intervjuar honom inför det kommande EU-valet, då populismen förväntas mobilisera över hela Europa.

TRADITION 29–31

TRADITIONEN LEDER BORTOM MODERNITETEN

Den japanska Kyotoskolan vantrivdes i den västerländska moderniteten. Med Nishida Kitarô som portalgestalt utvecklade skolan under mellankrigstiden ett tänkande som förenade japansk tradition med det moderna. De ville nå bortom moderniteten.

FRIZON 32–37

FRI FORSKNING I KOLLISION MED REGERINGENS IDEOLOGIPRODUKTION

Turerna kring den integrationspolitiska maktutredningen väcker misstanken att politiker inte bara vill formulera frågorna, utan även svaren. Statsvetaren Shirin Ahlbäck Öberg berättar historien om hur Mona Sahlin förde det svenska maktutredningskonceptet i graven.

RECENSIONER 38–47

MAKTEN ÖVER FRIHETENS UTÖVANDE

Berömmelsens pris är ofta trivialisering. Michel Foucault är en obligatorisk referens inom många ämnen, men bilden av honom är sällan nyanserad. I sina postumt publicerade föreläsningar vidgar han sin maktanalys, och Frans Lundgren visar hur dessa idéer bildar en grund för ett helt nytt forskningsområde. 38–40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av David Frum & Richard Perle, Loretta Napoleoni, Ian Buruma & Avishai Margalit, Richard J. McNally, Jacques Delors och George Steiner. 41–47

AXESS ✲

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand
Redaktör: Erik Wallrup
Recensionsansvarig: Jan Söderqvist
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Thomas Andersson
Bild: Bo Lindell
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén
Gästredaktör: Lynn Åkesson
Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 325 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Metaforerna stampar i sina spiltor. I en pågående poesidebatt sägs att metaforen är auktoritär och därför definitionsmässigt av ondo. Men i vissa sammanhang är auktoriteter nödvändiga. Saknas de uppstår oordning. Det gäller inte minst i skolan där kunskap skall föras vidare.

KAY GLANS
kay.glans@axess.se

På 80-talet deltog jag i en paneldiskussion om den nya svenska litteraturen. En kollega karaktäriserade mina dikter som skrivna på ett språk man bygger broar med, bokstavliga broar – ordnande, strukturerat, planmässigt. Han tillade att det inte var negativt menat, men jag tänkte ändå att jag skulle försöka knuffa ner honom från mina broar, om han vågade sig ut på dem. Jag har erinrat mig denna panel när jag tar del av den debatt om metaforen som just nu förs i tidskrifter och på kultursidor. En falang hävdar att metaforen är auktoritär och måste förkastas, en annan försvarar den.

Om metaformotståndarna skall befria oss från det tunga oket måste de först visa att metaforen är auktoritär, vilket kan tyckas krångligt, sedan att det finns något negativt i det, vilket faktiskt ter sig mycket enklare i dagens debattklimat. Med auktoritär borde de rimligen mena strukturerande, fixerande, rangordnande. För det är väl ingen som hävdar att man bygger fängelser med metaforer, även om bra sådana kan vara fängslande? Jo, det är väl just det man vill antyda, att auktoritär är detsamma som repressiv. Annars skulle väl den andra falangen bara svara: visst, vi är auktoritära.

Debatter som denna visar hur en tankefigur kan slita sig från verklighetens och erfarenhetens skrankor och skena i väg mot absurditetens avgrund. "Auktoritär" överförs från den politiska kontexten till den kulturella, får allt vidare betydelse, samtidigt som man försöker behålla den ursprungliga moraliska laddningen, så att den som föredrar språklig ordning och struktur, ja begriplighet, framstår som en plitande plit.

Här måste man ställa sig i vägen för den skenande tankefiguren. Är det möjligen nödvändigt och bra att vara auktoritär i vissa sammanhang? Kan vi leva våra liv annorlunda och är detta inte förutsättningen för att vi skall kunna dra nytta av den äldsta och ständigt aktuella mänskliga innovationen, kulturen? Vi ordnar och rangordnar, försöker tradera det vi funnit värdefullt så att varje individ inte skall behöva börja från början – människolivet är hur som helst kort. Många menar att det är fåfängt att försöka överföra ackumulerad erfarenhet i en så föränderlig tid som vår, men det är bland annat kunskap om traditionen som gör oss till kritiska konsumenter av nuet, eftersom den möjliggör jämförelser.

Ett område dit den amoklöpande tankefiguren tagit sig är skolan. Där har den börjat undergräva själva modet att tradera. På annat sätt kan jag inte uppfatta föreställningen att elever i tidig ålder skall vara forskare. Det är bara ett sätt att lämna dem i sticket, ursäktat med att man är antiauktoritär. Genuin självständighet är något man kämpar sig till i en utdragen dialog med tydliga och argumenterande auktoriteter, inte något man finner genom att okritiskt följa sina egna ingivelser.

För min generation av intellektuella från arbetarklassen framstod läraren som en frigörande gestalt, som gav oss sådant vi saknade i hemmet och redskap för att hävda oss mot dem som var privilegierade: övertygelsen att det finns en objektivt fastställbar kompetens, i kraft av vilken man kan göra sig gällande, trots att man inte kommer från en fin familj och har tillgång till inflytelserika nätverk. Detta kan bygga broar, i överförd bemärkelse, mellan klasser. Om de hade sagt oss att det vi redan kunde dög, skulle vi ha uppfattat det som en manipulativ strategi från överheten, som syftade till att vi aldrig skulle utgöra något hot.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Hergé speglade sin tid med humor

INBLICK/Tintins värld. I år fyller den pojkaktige reportern 75 år. Han hedras med en ny språkdräkt i en nyöversatt utgåva av seriealbumen.

Tintin och Milou.

PERNILLA STÅHL
Frilansskribent

MED EN SJUÅRIG SON i huset är Tintin en referenspunkt i vardagen. "Vad är opium för nåt?" frågar han med *Blå lotus* i händerna. "Titta, Ramses den andre, det var ju det galningen Syklon trodde att han var", när vi besöker Glyptoteket i Köpenhamn. Faraos cigarrer. "Ja, ja", säger jag, och kommer på mig själv med att leta efter Farao Kih-Oskhs tecken eller en stiliserad Dupont bland hieroglyferna.

Att barndomens Tintinläsning satt spår i minnet märker jag när sonen ställer fyra frågor om äventyraren: Vad heter pojken som säljer apelsiner i *Solens tempel*? I vilket album möter Tintin kapten Haddock? På vilken gata bor Tintin? Vad är det borduriska ordet för herr?

Men frågan är om man inte borde oroa sig över den referensram som Tintin utgör. Om det nu är så att serien etsar sig fast i medvetandet, fastnar dess fördomar där också? Är Tintin verkligen en bra hjälte för barnen? Kommer de vilja åka till Syldavien, hata opera, tro att japaner och araber är elaka, afrikaner lata, forskare galna och att kvinnor är som general Alcazars diktatoriska hustru Peggy?

Dupontarna.

För 75 år sedan, den 10 januari 1929, publicerades den första Tintinstrippen i *Le Petit Vingtième*, barnbilagan till den belgiska katolska tidningen *Le XX:e siècle*. Serien hette "Les aventures de Tintin, reporter du Petit Vingtième, au pays des Soviets" och ritades av den tjugoårige Georges Remi, med signaturen Hergé. Tidningsledningen ville att serien både skulle roa och ideologiskt vägleda de unga läsarna.

Tintinserien blev en omedelbar succé. På 1930-talet översattes Tintin till holländska och portugisiska, men under lång tid var serien ett väsentligen fransktalande fenomen. Först i början på 1960-talet översattes Tintinalbumen till flera språk, däribland svenska. I Sverige tvingades Haddock i den första översättningen dricka "kalasmust" och bo på slottet "Hökeborg", men sedan gav de nya översättarna Karin och Allan B. Janzon kaptenen whisky och en hel generation läsare kraftuttryck som "anfäkta och anamma".

Tintins äventyr finns nu på ett sextiotal språk och har sålt i 200 miljoner exemplar. I Sverige har Tintinalbumen hittills sålts i 5,3 miljoner exemplar. För att uppmärksamma reportern på hans 75-årsdag ges nu samtliga 23 album ut i nyöversättning av Björn Wahlberg på Bonnier Carlsen förlag. De första sex gavs ut i april och framöver kommer det ut ett nytt varje månad.

PARALLELLT MED näst intill devota hyllningar till Hergé finns också många kritiska röster. I Jean-Marie Apostolidès bok *Les Métamorphoses de Tintin* (Seghers, 1982) citeras kritikern Patrick Thévenon som 1970 avfyrade följande salva, fullt i linje med Kapten Haddocks invektiv:

"Den där hycklaren, det där falska lilla barnet, den där lilla stygga apan kan inte tillåtas bedra oss länge till. Masken måste av. Tintin är en fyrtioårig dvärg, kolonialist ... med homosexuella tendenser dessutom. Och det är den där motbjudande figuren som man föreslår som hjälte för våra kära små."

Den unge Hergés första Tintinäventyr, *Tintin i Sovjet*, har ofta beskyllts för "primitiv antikommunism", en beteckning som lever kvar även efter det att Hergés bild av Sovjet visat sig ligga ganska nära verkligheten. Som kuriosa kan nämnas att det franska kommunistpartiet till Tintins 50-årsjubileum skickade en officiell protest till Hergé där man kallade serien "en skandal".

Sovjetunionen framställs i *Tintin i Sovjet* som en grym diktatur där de framgångsrika fabrikerna i själva verket bara är kulisser, och där maten exporteras för att visa det ekonomiska undret medan folket svälter.

Redan i den sjunde serierutan dyker den första faran upp. Tintin har somnat på tåget, och en medpassagerare (som ser skum ut) konstaterar att "det lilla borgarynglet" sover och att det är dags att verka. "Han får inte komma fram till Ryssland. Tänk om han berättar vad han ser", säger den ondskefulle bolsjeviken och låter en bomb detonera. Så håller det på sida upp och sida ned.

Det var *Tintin i Sovjet* som gjorde att det tog lång tid innan Hergés verk släpptes in på de östeuropeiska marknaderna, men det blev talande nog det första att översättas till ryska. Hergé var själv inte nöjd med det, han ansåg att historien inte höll måttet. "Tintin var en lek för mig ända till *Blå lotus*", konstaterade Hergé i en intervju med Numa Sadoul 1971. De tidiga albumen, som till skillnad från de senare enbart riktade sig till barn, präglas av slapstick och stumfilmskomik.

HERGÉ VILLE ATT hans figur i nästa album skulle åka till Amerika, men tidningens starke man, abboten Norbert Wallez, skickade i stället Tintin till den belgiska kolonin Kongo. Detta äventyr började publiceras 1930 och serien har, med rätta, blivit kritiserad för rasism, men den har också klandrats för att Tintin dödar djur på löpande band. Det var främst det senare som gjorde de svenska förläggarna upprörda. Michael Farr skriver i *Tintin. The Complete Companion* (John Murray, 2001) att förläggarna ville ta bort scenen där Tintin borrar ett hål i en levande noshörning, placerar dynamit i hålet och antänder den. I den omgjorda sekvensen för de svenska läsarna snavar noshörningen på Tintins gevär, som går av och skrämmer i väg djuret.

Brittiska förläggare vägrade att översätta *Tintin i Kongo*, och albumet benämns i dag som "gräsligt" och "paternalistiskt". Hergé har i intervjuer urskuldat sig och sagt att äventyret speglar hur han och den belgiska medelklassen såg på afrikaner 1930, och man får nog läsa albumet som ett tidsdokument med en inskränkt och kolonial världsbild.

Hur är det då möjligt att detta album är så populärt i Kongo? I slutet av 1960-talet lät den kongolesiska tidskriften *Zaiire* publicera serien.

Samtliga bilder:
© Hergé/Moulinsart

Historikern Nancy Rose Hunt skriver i *Images & Empires. Visuality in Colonial and Postcolonial Africa* (University of California Press, 2002) att redaktörerna på tidskriften gjort en undersökning om hur kongoleser från sju till sjuttiosju år såg på Tintin, och de flesta uppfattade Tintin som en integrerad del av fädernearvet. De tillfrågade såg saker i albumen som de menade på ett komiskt sätt förlöjligade de vita. Kritik mot beslutet att publicera serien avfärdade redaktörerna med att kongoleserna inte hade något kolonialt komplex. *Tintin i Kongo* har, konstaterar Nancy Rose Hunt, i det fransktalande Afrika blivit ett postkolonialt skämt om besökare från väst som vurmar för kolonial nostalgi och äventyr i djungeln. En kongolesisk författare använde häromåret Tintin som träffsäker metafor för dagens scouter utan gränser – flyktingarbetare, doktorer och journalister – som landar och som flygs hem när deras historier är färdiga.

Om *Tintin i Kongo* är kolonialistiskt är Tintins tredje äventyr *Tintin i Amerika* antiamerikanskt. Hergé återger den grovt förenklade bild man hade i Europa av Amerika som ett samhälle präglat av gangstervälde, krämarmentalitet och korruption.

DET FEMTE ALBUMET från 1936, *Blå lotus*, var det första som ritades för att locka både unga och vuxna läsare. Slapstickkänslan och den enkla handlingen i de tre första serierna är som bortblåst. Hergé träffar 1934 den kinesiske studenten Tchang Tchong Jen och deras vänskap får stor betydelse för *Blå lotus* handling och utformning. Hergé, som till skillnad från Tintin knappt hade varit utanför Bryssel, hade hämtat inspiration till tidigare album genom enstaka böcker och museibesök. *Blå lotus* är det första album som föregicks av noggranna studier. Genom samtal med Tchang får Hergé inblick i en ny kultur och handlingen i *Blå lotus* är förlagd till det samtida Kina, invaderat av japanerna, men den japanska regeringen blev så irriterad över hur landet framställdes att man hotade med att ställa den belgiska regeringen inför Haagdomstolen.

Tchang hjälpte Hergé med att texta de kinesiska tecken som förekommer i albumet, och *Blå lotus* utmärks av den perfektionism som präglar senare album. Hergé gjorde också Tchang till en av huvudpersonerna i berättelsen och denne återkom sedan som seriefigur i det tjugonde albumet, *Tintin i Tibet*.

För den som vill läsa in ideologiska ställningstaganden hos Hergé kan man konstatera att *Blå lotus* är antikolonialistisk och antikapitalistisk. Äventyret är en uppgörelse med både europeisk rasism och japansk aggression. Men samtidigt som Hergé försöker förgöra sina egna fördomar om kineser vädrar han andra stereotyper – japaner är elaka, skrupelfria, fula män med korta ben. Listan över invändningar mot Tintinalbumen kan som sagt göras lång: Hergé har beskyllts för antikommunism, rasism, antisemitism, antiamerikanism, antikapitalism, fördomsfulla skildringar av svarta, araber, judar, japaner, kvinnor, kapitalister ... etcetera.

Hergé kan även beskrivas som politiskt blåögd, men man bör också ha i åtanke att humoristen Hergé renodlade figurernas karaktärsdrag. Det handlar om karikatyrer och sådana är sällan politiskt korrekta.

EN ANNAN LADDAD FRÅGA för Tintinvänner och Tintinkritiker är Hergés hållning under kriget. Var Hergé en feg medlöpare, en opportunist, eller bara en tecknare som stod utanför politiken?

Kung Ottokars spira från 1939 brukar framhållas som bevis på Hergés antinazistiska hållning. Fem månader efter Hitlers annektering av Österrike börjar Hergé berättelsen om det lilla kungadömet Syldavien. Denna pastorala idyll hotas av en statskupp styrd av grannlandet och ärkefienden Bordurien. Hjärnan bakom de ondskefulla planerna är Herr Müsstler, chef för Stålgardet. Det är inte svårt att klura ut att namnet är en mix av Mussolini och Hitler. Stormaktsallegorin Syldavien–Bordurien används för övrigt även i senare album för att spegla konflikten mellan öst och väst under kalla kriget.

Efter *Kung Ottokars spira* började *Le Petit Vingtième* publicera *Det svarta*

Forts. nästa sida

Dödssynder i Edinburgh

SKOTTLAND. Det spökar på Greyfriars kirkyard i Edinburgh. Enligt turistbroschyren är det Mackenzie, en man med flera hundra skottars liv på sitt samvete, som inte finner ro i sin grav. Kyrkans yttervägg pryds dessutom av ett fascinerande monument. Ett skelett tycks vara på väg att frigöra sig från väggen.

Med viss oro och olust passerar jag kyrkogården. Inte långt från kyrkogården är ett annat monument på väg att färdigställas – Skottlands nya parlamentsbyggnad. Budget och tidsramar har överskridits med råge. Parlamentet skulle ha varit klart för tre år sedan till en kostnad av nästan 100 miljoner pund. Nu är kostnaden uppe i otroliga 430 miljoner pund och ännu är byggnaden inte färdigkonstruerad. Riktigt varför det har blivit så dyrt vet ingen, men två syndabockar har pekats ut. Intressant nog är båda döda sedan något år tillbaka. Kanske kommer även de, likt Mackenzie, att irra runt på kyrkogården som straff för att de plågat skottarnas plånböcker. Döden tycks ibland varken vara en befrielse eller en slutstation, åtminstone inte i Edinburgh.

FREDRIK NILSSON
Visiting Research Fellow,
The Institute for Advanced Studies in the Humanities, Edinburgh

Design som hållbar ideologi

FORMFROSSA. Det pågår en kampanj i Sverige. På uppdrag av regeringen förbereder Svensk Form och Stiftelsen Svensk Industridesign ett år för den svenska designen. Syftet är att belysa hur formgivning kan bidra till kulturell utveckling, ekonomisk tillväxt, social välfärd och ekologisk hållbarhet. "Mer Design" heter kampanjen, vars enkla besvärjelser ännu inskränker sig till egen hemsida och kontor i Stockholm. Hit kan man anmäla projekt och här kan man skapa det kreativa utbud som initiativtagarna hoppas på. Sverige ska återta sin plats i formgivningens frontlinje. Design är något som berör oss alla, men som få sägs känna till. Det har blivit dags att ändra på det. Men vad ska formges och för vem?

En blåsig eftermiddag i mars hålls den första av fem regionala designkonferenser på Malmö högskola. Bland gåvorna som delas ut vid registreringen finns kampanjmaterial som talar om tillgänglighet, lust och kreativitet. "Design är glas, stolar och mobiltelefoner. Men också lekplatser, blanketter, vägar, symaskiner, arbetsscheman, bergborrar och produktionslinjer." Designåret är en unik möjlighet för alla. Mer design skapar förändring: "Irritation kan bli till nyfikenhet, besvikelse till tillfredsställelse, isolering till tillgänglighet, utanförskap till medverkan och miljöproblem till utvecklingsmöjligheter."

MER DESIGN

DESIGNÅRET 2005
WWW.MERDESIGN.SE

Föga förvånande har upptakten till Designåret 2005 redan på många håll kritiserats för otydlighet och floskelfrossa. Kulturminister Marita Ulvskog pekar på ett behov av att "ta tillbaka begreppet" och menar att det inte får vara precis vad som helst utan "bör begränsas". Henrik Orrje, kampanjansvarig, talar om "designmognad" och efterlyser ett fördjupat förhållningssätt. Design bör finnas på dagordningen likaväl som exempelvis miljöfrågor och jämlikhet.

Att däremot definiera vad som är bra design verkar betydligt svårare. Ett antal tacksamt tydliga påståenden som dock framkommer är följande:

- En bra designad produkt är lättare att använda.
- Bra design håller en livstid.
- Bra design och bra formgivning gör våra liv mer värda att leva.

Estetisk hållbarhet som ideologi kan naturligtvis motverka konsumtionssamhällets slit- och slängmentalitet. Men kan bra design skapa ett hållbarare samhälle? Ska formgivning förändra äldrevården? Hur designas en omtanke?

Föreställningen om design som medskapare till det goda livet är visserligen annorlunda än 1930-talets folkhemsideologiska smakfostran. Däremot innebär inte otydligheten inför kommande Designår en frånvaro av ideologi.

Att kampanjen handlar om tillväxt, resurser och designlösningar inom arbetslivet framstår efter hand som en logisk estetiseringsprocess. När en stor del av befolkningen står utanför arbetsmarknaden eller inte står ut med dess villkor ska det bli intressant att följa hur dessa metaforer omvandlas till materiell gestaltning.

Avslutningsvis kan det vara tänkvärt att fundera över formgivaren Nirvan Richters uttalande i *Sköna Hem*: "Vadå glada möbler? Vi behöver ju lugna ner oss."

CECILIA FREDRIKSSON
Fil.dr i etnologi
vid Lunds universitet

Kapten Haddock.

Forts. Hergé speglade sin tid ...

guldet, men det avbröts när Tyskland ockuperade Belgien och stängde tidningen. För att kunna fortsätta sin serie började Hergé arbeta för *Le Soir*, som tyskarna tagit kontrollen över, där Tintinäventyr som *Den mystiska stjärnan* publicerades i dess barnbilaga. I kapplöpningen för att komma först till meteoren finns på ena sidan Tintin, Kapten Haddock och forskare från axelmakterna och neutrala stater som Sverige, och på den andra skurkaktiga amerikaner finansierade av en skum New York-bankir med stor näsa och det judiskt klingande namnet Blumenstein. Antiamerikanismen i *Den mystiska stjärnan* är, enligt Tintinkännaren Harry Thompson, en förklaring till att Tintinäventyren under lång tid inte sålde i några stora upplagor i USA. Efter kriget togs opassande inslag bort. Blumenstein bytte namn till Bohlwinkel och USA blev Sao Rico.

När de allierade trupperna befriade Belgien höll Hergé på med *De sju kristallkulorna*. Hans tillvaro rasade samman när han, eftersom han arbetat för *Le Soir*, klassades som nazikollaboratör och förvägrades arbetstillstånd. Men 1946 ingrep inflytelserika vänner, bland annat en före detta motståndsman, och Tintin kom åter i tryck.

Hergé kan knappast beskrivas som någon hjälte under kriget, utan ter sig snarare som naiv, för att inte säga feg. Ironiskt nog framstår tiden på *Le Soir* som hans kreativa zenit. När Europa står i brand skapar han fantastiska fantasifyllda äventyr som *Enhörningens hemlighet* och *Rackham den rödes skatt*.

Hergé hämtade annars ofta inspiration från politiska händelser. Han var förmodligen extremt mottaglig för tidsandan. Tintinäventyren speglar, kan man säga, europeiska identitetskriser. De reflekterar helt enkelt det sämsta och det bästa under 1900-talet: kolonialism, rasism och despoti, men också humanism och vetenskaplig nyfikenhet. Flera Tintinäventyr föregår tekniska landvinningar – Dupont och Dupond dansade balett på månen 15 år innan Neil Armstrong gjorde det.

MEDAN HERGÉS SERIEALBUM från mellankrigstiden genomsyras av en teknologiskt betingad utvecklingsoptimism – teknologi ses som intimt förknippad med civilisatoriskt framåtskridande – ändras teknik- och modernitetsbilden under efterkrigstiden. *Det hemliga vapnet* från 1956 ger en bild av hotet från kapprustningen. Den ultraljudvågmaskin som professor Kalkyl framställt framstår som alltför farlig, och han väljer att bränna upp ritningarna för att den inte skall komma i fel händer och bli en fara för mänskligheten.

Hergé var på många sätt en social kommentator; Tintin är rättskaffens och han tar strid för de fattiga. Han står för en, låt vara ofta paternalistisk, humanism. Men Hergés genialitet låg, menar jag, inte i hans samhällskritik utan i hans stilistik och humor. Det är de visuella skämten som gör Hergé riktigt stor.

Kritikerna får ursäkta, men hur är det möjligt att utan att skratta högt läsa den farsartade dialogen i *Castafiores juveler*? Eller att se Kapten Haddock av misstag ta den sprutande duschen i stället för telefonluren i

Operadivan Bianca Castafiore.

Koks i lasten? Eller när han försöker bli av med ett plåster i *Det hemliga vapnet*? Exempellistan kan göras hur lång som helst.

Många tycks dock ha svårt att stå ut med, och har kanske känt sig provocerade av, den beskäftiga präktigheten hos den asexuelle ynglingen. Det verkar finnas ett behov av att ta ut honom i verkligheten. Det har gjorts mindre lyckade pastischer som *Tintin i Schweiz* där Tintin, Haddock, Kalkyl och Castafiore super och kopulerar. I Frederic Tutens tämligen intetsägande roman *Tintin i Nya världen. En romantisk berättelse* (LeanderMalmsten, 1994) är Tintin en förälskad ung man med både skägg och hår på bröstet.

En annan vinkling på samma tema är en homoerotisk läsning av Tintin. I en svensk kvällstidning läser jag en rätt underhållande text om manskollektivet på Moulinsart, gay-ikonen Castafiore och *Det hemliga vapnet* som det mest tydliga homosexuella albumet. Försäkringsagenten Serafim Svensson, som är en återkommande plåga, är den enda figur i äventyret som är tydligt heterosexuell – och han blir aldrig en riktig medlem av Tintinfamiljen.

I arkiven hittar jag också en artikel med den underbara rubriken "Tintin och Gud" i *Kristet Forum* 1985, där en skribent ondgör sig över hur religionen framställs i Tintinäventyren.

OPERADIVAN Bianca Castafiore är den enda kvinnan i Tintinfamiljen. Hon gör entré i *Kung Ottokars spira* och är sedan med i flera album. Hon är tämligen odräglig, fåfäng och mycket krävande, men hon är också en hjältinna. Som den egocentrerade person hon är har hon självfallet ett fotografi föreställande sig själv på sminkbordet. Hon styr och ställer med sin trogna påkläderska Irma (deras förhållande har för övrigt liknats vid det mellan Gertrude Stein och Alice B. Toklas) och med repetitören Igor Wagner.

I Tintinserierna förmedlas inte sällan en nidbild av opera, konstaterar skribenten Ingrid Gäfvert i tidskriften *Opera* (nummer 3, 2003). I både *Faraos cigarrer* och *Blå lotus* är sången ett tecken på vansinne. Den förvirrade professor Syklon påstår att han är Ramses II och sjunger, i originalet, "Un bel di vedremo" från *Madame Butterfly*.

Castafiores minst sagt kraftfulla tolkning av Juvelarian ur *Faust* återkommer i flera äventyr, framförd både *live* av henne själv, via radion och i parodisk form av Kapten Haddock. I Tintinäventyren är det främst snobbar och tyranner som uppskattar opera. Ingen i Tintinfamiljen – förutom Kalkyl som inte hör – njuter av hennes skönsång.

Primadonnan har svårt att erinra sig kaptenens namn, men jag måste inflika att det kanske delvis är kaptenens eget fel. När han presenterar sig för henne i *Det hemliga vapnet* säger han faktiskt fel: "Eh ... Hoddack ... Hadda ... Haddock."

Ingrid Gäfvert finner i Tintinalbumen många anspelningar på opera och frågar sig om inte operan *La Dame blanche* var inspirationskälla till *Rackham den rödes skatt*. Att Rossinis *Den tjuvaktiga skatan* fungerat som mall för mästerverket *Castafiores juveler* är i alla fall helt klart.

I *Castafiores juveler* har Kapten Haddock en mardröm som utspelar sig på operan: på scenen står en papegoja och sjunger en aria och i publiken, bland bistra papegojor iklädda frack, sitter en rodnande och naken Haddock. Det finns en mängd andra surrealistiska bilder i äventyren. I *Krabban med guldklorna* finns en kuslig sekvens där Tintin drömmer att han är en flaska vin som kapten Haddock vill öppna med en korkskruv. Hergé är en stark skildrare av alkoholismens plågor.

Dessa små drömlika avbrott var, menar flera Tintinkännare, en möjlighet för den alltmer pressade perfektionisten Hergé att lätta på trycket. Den danske filmaren Anders Østergaard har i filmen *Tintin och jag* skildrat Hergés själsliga kval och skapande. Åtskilligt har också skrivits om Hergés plågor, hans smärtsamma skilsmässa från sin första fru, hans vita demoner och hans uppgörelse med en sträng katolsk moralkodex. *Tintin i Tibet* tillkom efter en av hans kriser. Temat är vänskap och trohet och albumet är så vackert tecknat att man kan höra tystnaden bland de snötäckta bergen.

Som barn var *Tintin i Tibet* mitt favoritalbum. När jag nu som vuxen lägger mig på soffan och läser om Tintinäventyren håller jag nog *Castafiores juveler* högst, eller *Månen tur och retur* eller *Det hemliga vapnet* ... Sonen, i andra delen av soffan, kiknar av skratt över snubblande Dupontare. Och ja, jag tror inte att han och andra barn tar skada av den referensram som Tintinalbumen utgör. Bland karikatyrerna finns bra hjältar, exempelvis den godhjärtade kapten Haddock med alla sina mänskliga svagheter.

Hergé beskrev själv Tintinäventyren som en neapolitansk kaka, ett lager för riktigt små barn, ett lager för äldre barn och ett lager för vuxna. Jag och sonen äter den gärna. Men när jag sätter på Juvelarian håller han för öronen och ser lika plågad ut som Haddock. ■

Rätt svar:
1. Pojken som säljer apelsiner heter Zorrino.
2. Tintin träffar kapten Haddock i *Krabban med guldklorna*.
3. Tintin bor på Labradorgatan 26.
4. Herr på borduriska är "mänhir".

Professor Kalkyl.

Västs olyckliga oförmåga

UTBLICK/Irak. Ansvaret vilar inte bara på USA. Omvärlden borde ha samlats och avsatt Saddam redan under 1990-talet.

STEFAN RING
Överstelöjtnant vid Försvarshögskolan

VI EUROPÉER har antagligen inte förstått djupet och vidden av den rädsla som terrorattacken mot tvillingtornen på Manhattan har givit upphov till bland amerikaner. Myten att USA är osårbart för allt annat än ett kärnvapenangrepp fick en allvarlig knäck och terrordådet fick ett oerhört stort symbolvärde. De politiker som sedan avslutningen av Kuwaitkriget drivit tesen att ett regimskifte i Irak var nödvändigt, även med militära medel, fick gehör. I kretsen kring president George W. Bush var det främst Dick Cheney, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz och Richard Perle som företrädde idén att en avsättning av Saddam Hussein skulle gynna Förenta staternas intressen.

Den politiske ledare i Europa som tydligast ställde sig på USA:s sida var Tony Blair. Enligt John Kampfner menade Blair att Storbritannien skulle fortsätta att vara USA:s närmaste allierade och som sådan ge influenser till en fortsatt breddning av den politiska agendan. Han ansåg också att Storbritannien inte var bundsförvant med USA på grund av dess styrka, utan att man hade samma värderingar. Trots alla sina fel, framhöll Blair, är USA en god makt med liberala och demokratiska traditioner som vilken stat som helst skulle vara stolt över.[1] Kampfner tecknar en bild av en brittisk premiärminister som ville ha bra relationer med USA och påverka Bushadministrationen i riktning mot en ökad multilateral hållning. Resultatet blev dock inte som Blair hade tänkt sig. Varken Cheney eller Rumsfeld tyckte att det var mödan värt att anpassa sig till den brittiska hållningen.

Blair hade större framgång med State Department där Colin Powell var mer lyhörd. Med gemensamma krafter lyckades de få Bush att välja FN-vägen i konflikten med Irak. Detta ledde fram till resolution 1441 och upprättandet av Unmovic, det FN-organ som ansvarar för vapeninspektionerna i Irak. Samtidigt som delar av Bushadministrationen såg Unmovics arbete som ett hinder för att kunna starta ett krig, började de kräva att vapeninspektionerna skulle presentera de bevis som behövdes för att legitimera detta krig.

VAD VILLE DÅ USA uppnå med ett regimskifte i Irak? Man kan urskilja tre olika mål hos Bushadministrationen. Det första var att demonstrera politisk och militär handlingskraft, det andra att avvärja det upplevda hotet från Saddam Hussein och det tredje att bygga ett mer demokratiskt och därmed mer stabilt Mellanöstern.[2] Det sistnämnda kan kopplas ihop med den vision som Richard Perle och David Frum har utvecklat.[3] Deras strävan är att med militära medel utrota ondskan i världen genom en serie av regimbyten i ett antal länder. När jag läser deras framtidsvision går tankarna till Paulus brev till romarna där han i kapitel 13, fjärde versen, skriver: "ty överheten bär inte sitt svärd förgäves, utan är en Guds tjänare, en hämnare, till att utföra vredesdomen över den som gör vad ont är".

Diktatorns fall. Det var helt rätt att avsätta Saddam Hussein, men metoden kan ifrågasättas. Foto: Reuters/Scanpix

Klockan halv sex lokal tid den 20 mars 2003 inleddes anfallet mot Irak med ett försök att via precisionsvapen döda Saddam Hussein och nyckelpersoner i hans närhet. Anfallet genomfördes efter det att George Tenet, chef för CIA, talat om för president Bush att man hade information om var Saddam befann sig.[4]

Redan i krigets inledning ryckte den tredje divisionen fram med hög hastighet på den västra flanken. Syftet var att nå målen på djupet genom att hålla i gång framryckningen och bara ta strid om så krävdes. Huvudsyftet var inte att slå fiendens förband. Någon samordning med marinkårens förband eftersträvades inte. Det höga tempot i sig var tänkt att utgöra ett skydd: irakierna skulle inte hinna agera.[5] Framryckningen var så långt framgångsrik, men skapade utdragna underhållslinjer som inte var skyddade mot anfall från flanken. Alla fordon och helikoptrar behövde mycket underhåll, bland annat stora mängder drivmedel. I genomsnitt förbrukar stridsvagnen M 1 Abrams cirka 3 400 liter bensin per dygn. Om man multiplicerar detta med de runt 300 stridsvagnar som fanns i den tredje divisionen blir summan över en miljon liter per dygn. Operationen krävde med andra ord en stor och kvalificerad logistikorganisation för att fungera i det snabba framryckningstempot.

Striderna mot av de irakiska förbanden visade under hela kriget den tekniska överlägsenhet som koalitionen förfogade över. Bekämpning kunde ske på långa avstånd utan att irakierna hade möjlighet att vidta motåtgärder. Angrepp kunde ske i alla väder och siktförhållanden och de försök som de irakiska förbanden gjorde att förflytta sig registrerades omedelbart, bland annat med hjälp av JSTARS och flera olika system av obemannade luftfarkoster (UAV). Konsekvensen blev att det inte förekom några markstrider mellan större förband. De irakiska förbanden hade till stor del redan tappat stridslusten innan de kom inom skotthåll för amerikanska stridsvagnar.[6]

SÅ FÖLL BAGDAD, i princip helt utan de häftiga gatustrider som kunde ha uppstått om irakierna hade valt att försvara sitt land i tättbefolkad bebyggelse. Vi var många som trodde att Saddam Hussein skulle välja att slåss i huvudstaden, eftersom USA vid en sådan strid inte skulle kunna

Forts. nästa sida

När risk blir en fara i sig

SKULDSAMHÄLLE. Vi lever i dag i ett samhälle som, tvärtemot vad många tror, är tryggare än någonsin. Det vardagliga våldet drabbar betydligt färre än för hundra år sedan. Olyckor på arbetsplatser är mindre vanliga och trafikolyckor med dödlig utgång har minskat genom vägombyggnader, bälteskampanjer och mitträcken. Barn lever mer skyddade liv än någonsin tidigare. De skjutsas eller följs till dagis och skolor. Tillfällen till lek vid oövervakade platser är få.

Sociologen Ulrich Beck har hävdat att vi lever i ett risksamhälle, ett begrepp som fått stor spridning i samhällsvetenskaplig forskning. När en olycka sker utreds den noga och ansvaret fördelas. Men vi är så rädda för risken att vi ser den som en fara i sig. Också när en olycka bara varit nära att inträffa, ropar man på utredning och skuldfördelning. Det räcker inte att de ansvariga kämpar för att reda ut incidenten. Då är det inte riskfaktorer som undersöks, utan skuld som fördelas. Jag undrar om vi inte i stället har fått ett skuldsamhälle.

EBBA LISBERG JENSEN
Fil.dr i humanekologi
vid Lunds universitet

Samlandet är ute

VÅNDA. Det fanns tider när samlaren gjorde rätt, så är det inte längre. Kanske är det för alltid eller bara för en stund. Framtiden får visa. Idealmänniskan samlar inte på hög, sparar inte i lador och fyller inte förråden.

Att spara för att ha är inte skäl nog. Förbruka är gott, fetman ett gissel, ett obehövligt lager av energi som det är bäst att du gör dig av med fortast möjligt. Du tar plats, så var vänlig och lätta din börda, annars ser det illa ut i ett sparsmakat överflödsuniversum.

Samlaren är en clown, ett barn som saknar vett att säga stopp. Mängden blir alltför överoptimistiskt stor och därmed mer komisk än avsiktligt folkbildande, som 42 utrangerade bensinpumpar i förrådet eller ett hem med alltför många tomtar av porslin.

I samma stund som samlandet blir ett fördärv och kastandet ett nyandligt renande trampar museifolket genom isen.

Det som en gång var en plikt förlöjligas av den samtid man gärna vill vara en del av.

Magasinet bågnar redan av miljontals kulturarvsatomer, så räcker det nu och vad händer om samhällets utsedda minnesbanker låses och antikvarierna åker på Spa? Glöms vi bort då?

NIKLAS INGMARSSON
Antikvarie vid Kulturen i Lund

Forts. Västs olyckliga oförmåga

utnyttja hela sin tekniska överlägsenhet. Varför valde då Saddam Hussein och den irakiska försvarsmakten bort denna möjlighet?[7] Frågan är inte helt lätt att besvara, men en del av svaret ligger i maktstrukturen i Irak. Bathpartiet behövde en irakisk försvarsmakt för att upprätthålla sin makt, samtidigt som man var rädd för den styrka som fanns samlad i den militära organisationen. Lösningen blev att man medvetet offrade förbandens militära förmåga, så att de inte skulle kunna utgöra något hot mot Saddams regim. Den officerskår som fanns vid Bathpartiets maktövertagande 1968 skrämdes till lydnad genom arresteringar med åtföljande arkebusering vid minsta misstanke om illojalitet. Resultatet blev en armé vars officerare var oförmögna att fatta beslut eller finna på egna lösningar. På så vis hade Bathpartiet successivt tillintetgjort förmågan hos de militära förbanden.

Ändå litade inte Saddam på armén. Enheter ur den irakiska försvarsmakten fick inte grupperas i Bagdad. Egentligen var det bara det Speciella Republikanska Gardet, säkerhetsorganisationen och Fedayeen som fick användas i den irakiska huvudstaden. Man får heller inte glömma den mycket speciella atmosfär som fanns runt Saddam. Fanns det någon som vågade framföra annat än positiva nyheter eller opponera sig mot givna order?

Trots den politiska slughet som den irakiske diktatorn uppvisade kan man inte bortse från vad denna intellektuella isolering, i kombination med ett behov av att visa på styrka och kontroll, medförde. Ett tidigt tillbakadragande av stora styrkor till Bagdad kunde i Saddams värld ha uppfattats som ett svaghetstecken och när kriget väl börjat var det ingen som vågade tala om att allt höll på att gå över styr. Irak förlorade därför det militära slaget utan att kunna åstadkomma något samordnat försvar. Detta innebar, förutom den snabba militära segern för USA-koalitionens styrkor, även att förlustsiffrorna blev lägre än vad många hade befarat. De civila förlusterna beräknas vara mellan 3 000 och 7 000 döda, medan de officiella siffrorna för de irakiska militära förlusterna är 2 320. Båda dessa uppgifter är baserade på osäkra beräkningar och svåra att verifiera. Säkrast är antagligen de civila siffrorna, medan de militära kan vara mycket större.

Mot bakgrund av att skillnaden i teknologi gjorde styrkeförhållandena så ojämna är det bäst att vara försiktig med att tro att det finns så mycket militära lärdomar att dra av kriget. Snarare bekräftas den sanning som alltid har gällt på det militära slagfältet: den som är bäst övad, bäst utrustad och har störst resurser besegrar i regel en inkompetent och underlägsen fiende.

De civila förlusterna beräknas vara mellan 3 000 och 7 000 döda medan de officiella siffrorna för de irakiska militära förlusterna är 2 320.

DEN 1 MAJ avslutade president Bush officiellt kriget mot Irak vid ett tal ombord på hangarfartyget "Abraham Lincoln". Bakom honom fanns en banderoll med texten "Mission accomplished". Budskapet att en seger i ett krig nu var uppnådd gick inte att ta miste på. Problemet var bara att freden återstod att vinnas.

Samtidigt som Bush höll sitt tal hade allmän oreda infunnit sig i det nu mer eller mindre laglösa Irak. Att Saddams palats plundrades kunde väl de flesta acceptera, men att sjukhus och även vanliga irakier drabbades är inte acceptabelt ur ett folkrättsligt perspektiv. Det åligger en ockupationsmakt att ta ansvar för den stat som man har ockuperat. I Bushadministrationen fanns redan före kriget en motvilja mot att använda militära förband i rollen som nationsbyggare. När sedan Ahmed Chalibi, ledaren för det irakiska rådet, presenterade en framtidsvision som sade att de amerikanska förbanden skulle tas emot som befriare och att den irakiska statsapparaten skulle fortsätta att fungera även om Saddam avsattes, verkade plötsligt uppgiften mycket lättare. Det underlag som tagits fram vid State Department under 2002 användes därför inte.[8]

De cirka 120 000 soldater som sattes in mot Irak var helt tillräckligt för att militärt besegra Irak. I arbetet med nationsbyggnad går det dock åt mycket soldater, "boots on the ground". Enligt tankesmedjan Rand skulle det ha behövts över 400 000 man för att kunna skapa en för nationsbyggnad gynnsam säkerhetssituation i Irak. Denna siffra överensstämmer med den uppfattning som förre arméchefen Shinseki förde fram vid ett förhör i kongressen hösten 2002.[9]

Har då världen blivit en säkrare plats efter Irakkriget? Få utanför Bathpartiet kan väl tycka annat än att det är positivt att Saddam Hussein är borta från makten och i fängsligt förvar, men var kriget rättfärdigt? Ur ett folkrättsligt perspektiv är det tveksamt om så var fallet. Inga av de grunder för att rättfärdiga kriget som användes var tillräckliga. Varken den juridiska legaliteten eller den politiska legitimiteten uppfyllde de krav man kan ställa.[10]

Samtidigt är det svårt att undgå känslan av att det största misslyckandet i Irakkonflikten inte är USA:s svårigheter att i dag åstadkomma lag och ordning i Irak. I stället är det västvärldens oförmåga att bilda en gemensam front mot Saddam Hussein under 1990-talet som är mest att beklaga. På samma sätt som Slobodan Milosevic härskade genom söndring på Balkan tilläts också regimen i Irak att fortsätta förtrycka det irakiska folket, utan att FN:s medlemsstater kunde samlas kring ett kraftfullt agerande. På samma sätt som Milosevic uppfattade omvärlden som splittrad och möjlig att manipulera uppfattade också Saddam de försök som gjordes att påverka hans maktställning som ineffektiva. Båda dessa diktatorers agerande innebar att hundratusentals människor dödades eller drabbades på ett sätt som är helt oförenligt med västvärldens syn på humanism, demokrati och individens fri- och rättigheter.

Jag menar därför att det var helt rätt att avsätta Saddam, det är metoden som kan diskuteras. Att starta ett krig på det sätt som nu har skett blir lätt kontraproduktivt. I stället borde ett internationellt kraftfullt multilateralt agerande under 1990-talet ha tvingat fram ett maktskifte. Orsaken till den situation som nu uppstått ska således inte bara sökas i den nuvarande Bushadministrationen, utan även i världssamfundets oförmåga. Här hemsöks jag samtidigt av tanken att de valhänta försök att hantera förtryckarregimer som hittills har demonstrerats kanske är det bästa det internationella samarbetet förmår att åstadkomma, så länge som nationella egenintressen verkar styra agendan i FN och EU. I så fall lär attentatet i Madrid inte bli det sista terrordådet och Irakkriget inte heller det sista tillfälle då militära förband används som våldsmaktsinstrument.

1. John Kampfner, *Blair's Wars*, 2003.
2. Jan Hallenberg, "Vilka mål ville Bushadministrationen uppnå med att invadera Irak?", i Anderberg, Cedergren, Ring & Ångström (red.), *Irakkriget – Perspektiv på politik och krigföring*, 2004.
3. Richard Perle och David Frum, *The End of Evil: How to Win the War on Terror*, 2003.
4. Kampfner, *a. a.*
5. Anders Cedergren, "Koncept, kompetens och vapen i kombination", i *Irakkriget*, 2004.
6. Anthony H. Cordesman, *The Iraq War*, 2003.
7. Roger Karlsson, "Iraks politiska strategi inför och under kriget", i *Irakkriget*, 2004.
8. David Rieff, "Blueprint for a mess", *New York Times*, 2003-11-02.
9. James Dobbins et al, *America's Role in Nation-building*, 2003.
10. Ove Bring och Per Broström, "Kriget och folkrätten: Från Hugo Grotius till George Bush", i *Irakkriget*, 2004.

Besserwisser av Anders Mathlein

Européerna lider av antikrigspsykos

REFLEXION/Nationalism. Fredsrörelsens moraliska kollaps i dag är lika svårartad som Europas vurm för krig var 1914.

NATHAN SHACHAR
Journalist och författare

SOMMAREN 1914, när familjen Habsburg förvandlade sitt gräl med Serbien till en storkonflikt, tycker man att övriga drabbade skulle ha reagerat med harm. Men budet om världskrigets utbrott hälsades med en hänförelse som för oss ter sig alldeles barbarisk i sin oskuldsfullhet. Rekryterna skiner av tillförsikt och nationell självrättfärdighet och fästmöerna som konvojerar dem till uppmarschdepåerna gör ett lika saligt intryck. De gamla fotografiernas unga leenden är inte pliktskyldigt påsmetade, och de är på gränsen för vad man står ut med när man känner fortsättningen. Mässingsblåsarna och borgmästarnas haranger på bytorgen svepte in mobiliseringen i en festlig yra, men ett långt förarbete låg bakom denna eufori. I månader och år hade de käcka gossarna insupit av sina mest aktade skollärare, politiker, diktare och tänkare att Kriget i sig – inte bara dess geopolitiska mål – var nyttigt, medan freden – i sig – var suspekt. Heidenstams rader är ett gott exempel på hur stråtligt denna galenskap kunde ljuda:

Nej, förbannad vare freden,
som blott fyller krämarns taska
och strör kring hans krus och kläden
men på hjärtat häller aska!

De litterära krigslekarna odlades främst i revanschismens Frankrike, i de bägge tyska kejsarrikena, där det metafysiska inslaget i krigssvärmerierna gick djupast, och i det nya, rastlösa Italien, vars nationalskald Josué Carducci formulerat det nya Roms mandomsrit: återerövringen av "la quarta sponda", romarrikets fjärde kust, den afrikanska. När detta gick i uppfyllelse 1912 besjöng Gabriele d'Annunzio angreppet på Turkiet i en samling sonetter med korsfararriteln "Gesta di Oltramare" och Marinetti jublade i kapp med de andra futuristerna.

Åren före 1914 spökades fredliga tänkare, som Nietzsche och Darwin, ut till krigsideologer, och ideologiska agitatorer som Lenin och Sorel frossade i våldsutgjutelser. Deras själsfrände Mussolini försökte ordna en generalstrejk i protest mot Italiens afrikanska krig – en fadäs han längre fram försökte trolla bort ur krönikan.

Krigsromantik. Entusiastiska soldater i Paris tar farväl av sina kärestor på väg till västfronten i första världskriget. Foto: IBL Bildbyrå

När det stora kriget väl bröt ut reagerade ateljékämparna olika. Ett par tog genast tillbaka löftena som avgivits på krigets altare. Heidenstam var en av dem. Hans drabant och beundrare Fredrik Böök kallade honom rent av "pacifist" – ingen komplimang i hans mun. Å andra sidan greps helt o-martialiska personer av krigsdille, som Sigmund Freud och Martin Buber. Walter Rathenau, som ägnat så mycken energi åt att avstyra kriget, kallade det nu "öppningsackordet för en odödlig kantat av offervilja, hängivenhet och hjältemod". Thomas Mann fick livet ut äta upp sitt bisarra försvar för Tysklands härjningar i det neutrala Belgien: "Den som skapar kultur har också rätten att förstöra kultur!"

ÄTTLINGARNA TILL DESSA européer har de senaste decennierna omtöcknats av en lika kuslig och lika frivol antikrigspsykos, vars motto är: "Alla krig, oavsett upphov och syfte, är oacceptabla." Kalla kriget, kriget mot Irak 1991, Somalia, Haiti, Bosnien, Kosovo, Afghanistan – omständigheterna spelar knappt längre någon roll för vänsterns moraliska bedömning av en konflikt. När den tyska vänsterns ikon, diktaren Wolf Biermann, revolterade och välsignade det första kriget mot Irak fick han begära polisskydd. Några år efteråt sade Biermann till mig:

– När Goebbels utslungade frågan "Vill ni ha det totala kriget?" vrålade tyskarna "Jaaa!!!!" I dag, när tyskarna tillfrågas om de vill ha den totala freden, freden till varje pris, så vrålar de lika enstämmigt "Jaaa!"

1914 års krigiska oförnuft och dagens betingade antikrigsreflex har en sak gemensamt. I bägge fallen är inställningen till krig och fred – i strid med all självbevarelsedrift och all logik – rent känslomässig. Som om vi vore dömda att välja mellan chauvinism och avväpning. Europas fredsrörelse – en generös term med tanke på att den gick Sovjetunionens ärenden – var uttryck för en lika svårartad moralisk kollaps som krigsjublet 1914. Men den betecknade också ett intellektuellt sammanbrott när den agerade som om själva världshistorien satts ur spel, som om den mänskliga naturen avskaffats och som om realpolitik, likt spöstraff eller tuberkulos, tillhörde ett passerat mörkerstadium.

KANNSTÖPERIERNA OM krigets terapeutiska verkan emanerade från skrivbord, inte från de åberopade folkdjupen. Lantarbetare och

Forts. nästa sida

FÖRFADERN I MONTERN (1)

Museet ersatte elden

MISSION. Som ett tunt band av ljus in i det främmandes mörker. En väg hade öppnats till farliga febrar, underbara skatter och hjälp åt de hedniska. Så framställdes Kongofloden – ett av jordens största vattendrag – i Europas koloniala mytologi. De som bodde vid inloppet hade egna berättelser. Enligt de gamla kongoleserna var floden ett levande väsen med öron som hörde och ögon som såg. Den som skulle färjas över gjorde klokt i att anförtro vattnet hemligheterna först. Ingen kunde gömma sanningen för floden. Djupet krävde det farliga, men blev också en plats som tog emot det. I floden upphörde alla tabun. Allt fördes bort mot det oändliga, som inget återvänder från.

När missionärerna rodde ut för att sänka folkets utdömda kultföremål visste de alltså vad de gjorde. Snart syntes bara ringarna på vattnet; läkemedel, skydd, tecken på makt och möjligheten att stå i kontakt med de döda försvann ner i djupet. Baptister har förstås en särskild känsla för vattensymbolik. Andra föredrog eld. En svensk missionär tände ett väldigt bål av två tusen "avgudar". Skulle föremålen förgås i Kristi namn eller skulle de göra motstånd och kanske ta hämnd? Krutpåsar exploderade. Ormhuvuden fattade eld. Fågelägg fräste och sprack. Men allting förkolnades. Efteråt sprang jublande småpojkar och sparkade i askan: ett startskott för den Stora Väckelsen!

Ingen av alla dem som avvaktat utgången, gömda i gräset eller bakom husen, kände missionärens hemlighet. Först hundra år senare avger föremålet sitt ordlösa vittnesmål. Svalt och tungt vilar halsbandet med leopardtanden och de stora röda pärlorna av glas i min hand. Det räddades undan eldprovet och fördes till en plats för det som lyfts ur cirkulation. I Europa ersatte museet elden och floden.

Leopardtand. Världskulturmuseet i Göteborg bidrar med material till analysen av svenska museisamlingar från Kongo. Foto: Ferenc Schwetz

LOTTEN GUSTAFSSON
Fil.dr i etnologi
Etnografiska museet/
Statens museer för världskultur

En ganska fin dag i skarven mellan mars och april rundar jag ett gathörn i Malmö och får anledning att ångra ett alltför optimistiskt klädval. Vinden är iskall! Det är "marsgaisten", tänker jag. I vilket fall kallas dessa plötsliga väderkantringar så på Gotland. Marsgaisten, en gengångare från vintern som ondsint sliter sönder hoppet om ljusare tider och knoppning. I Malmö vet jag inte vad den heter, kanske kallas det bara för aprilväder. På gutamål finns det gott om såna ord, säsongs- och naturspecifika. Lite längre fram i vår kommer det "aime" från markerna. Det betyder ungefär "ljummen fläkt", men också "doft". I ett och samma ord beskrivs alltså hur en varm bris fläktar upp lukter från marken. Så avspeglar varje dialekt sin geografi, sitt klimat, men också sina traditionella näringsfång, enligt schemat att man bara namnger det som har betydelse för en. Så har till exempel fiskarbefolkningen i Bottniska viken en stor mängd ord för olika istyper. I övergången till ett riksspråk har de

Så avspeglar varje dialekt sin geografi, sitt klimat, men också sina traditionella näringsfång, enligt schemat att man bara namnger det som har betydelse för en.

flesta av dessa "lokala" bestämningar fallit bort, svenska ska förstås från Haparanda till Smygehuk. Det har sina fördelar förstås, men nackdelen är att bandet till naturen och platsen försvagas i ett sådant språk, världen abstraheras till en allmän plats, "urbaniseras" kanske. Vindarna är pilar och sekundmeter på meteorologiska kartor. Jag tror det är en förlust, ett fall ned i ett mindre laddat och precist språk. Och det vi inte kan namnge uppfattar vi knappt. Innan jag bestämde mig för att lära mig sim- och vadarfåglarna i stadsparken trodde jag att där fanns tre sorter: ankor, gäss och svanar. Det fanns närmare fyrtio stadigvarande och några mer sällsynta gäster ibland. Numera är mina promenader i parken händelserika.

Det är inte bara naturfenomenen som abstraheras i rikssvenskan. Dialekterna innehåller även mängder av subtila ord för detaljer och sinnesstämningar. När en kompis nyligen sa att hon kände sig "päsen" (Varbergsdialekt) tog det en god stund för oss att reda ut att det betydde "däven, men på ett aningens gosigt sätt". Själv mådde jag vid det tillfället för övrigt "asigt". Det kan tyckas som försumbara brister, och lite till mans tror vi nog att språket likt en god sås reder sig självt, behövs ett ord så kommer det väl. Men på samma sätt som att vissa inlån från engelskan inte bara ersätter befintliga svenska ord, utan faktiskt berikar (som "dissa" till exempel, mycket användbart), så kan dialektala ord påvisa luckor i språket. På Gotland har vi ett sådant ord, "åidn" (förödd ungefär). Det lägger sig mitt emellan sjuk och småsjuk, precis över gränsen för att ringa sig sjuk, utan vidare förklaringar. Med "åidn" i vokabulären undviker man den svåra och ibland samvetsbetänkliga gränsdragningen mellan småsjuk och sjuk. Den "åidne" bör stanna hemma och inte riskera att dra på sig en verklig sjukdom. En sådan semantisk valörrikedom underlättar självförståelse och beskrivning, och förståelse av andras tillstånd.

Därför vore det en god idé ifall Svenska Akademien inrättade en instans som tröskade igenom dialekterna efter lödiga uttryck, preciseringar och benämningar som endast har ungefärliga och bleka motsvarigheter i riksspråket, och sedan arbetade för att återinföra dessa och föreslog användningsområden. Lånord och slang är firren (fina fisken), men glänta gärna språket också bakåt, inåt, mot historien och platsen.

NIKLAS SÖDERBERG
Poet

Litteraturtips: Boken *Snö – en renskötare berättar* av Yngve Ryd. En rakt av underbar bok om förhållandet mellan språk och natur. Tre hundra ord för snö, med precisa och sakpoetiska definitioner.

Forts. Européerna lider ...

fabriksanställda kunde narras att marschera jublande mot sitt öde 1914, men de kände ingen spontan drift att dra i fält. Via skolkatedrar, predikstolar och presstribuner ympade nationalstaten in lusten till krig och kolporterade ut myten om kriget som mannakraftsrit. Fredsrörelsen, av Ellen Keys, Anatole Frances och Jean Jaurès märke, representerade den gången förnuftet.

Första världskriget var nationalismens lågvattenmärke. Vi föraktar numera nationalismen och skriver en god portion av 1900-talets elände på dess konto. Men i dag, då internationaler, kejsare och religioner avskaffats, är nationalismens räknesätt det enda västerlandet förfogar över.

Det folkrättsliga är kopplat till nationalstater, gränserna vinner sin giltighet via dem. Folk utan FN-medlemskap, som kurderna, räknas inte. Det internationella systemet är kopplat till staterna, de är dess förmånstagare och dess garanter.

Vem hade kunnat förutse att detta system skulle ställas inför en fiende som inte ens är en stat, att ett hemligt sällskap skulle sätta det i gungning? Men vi som föraktar nationalismen har inga andra förslag än den när det kniper.

Oerhörda resurser, böner och fromma förhoppningar spenderas nu på opiumdrömmen att förvandla Afghanistan, Irak, Pakistan och Saudiarabien till fungerande nationer. Det är inte säkert att detta aldrig kommer att lyckas, jorden är full av nationalstater som för litet sedan var godtyckliga abstraktioner utan reella karakteristika, till exempel Latinamerikas stater. Men om vår kortsiktiga prognos hänger på nationell samling i muslimska stam-, klan- och sektsamhällen så är vi illa ute. ■

Ockupationsmaktens missriktade välvilja

MAKABER DANS. Om balen i Belsen är det den brittiske filosofen Richard Wollheim som berättat. Historien tycks mig lärorik:

Efter Wollheims död på senhösten i fjol publicerade *London Review of Books* en självbiografisk essä som behandlar hans tid som underrättelseofficer i den brittiska armén på den lilla orten Bevensen vid Luneburgerheden i Tyskland strax efter krigsslutet 1945. Här finns minnen av en brigadgeneral som långt hellre diskuterar Proust än anför soldater i krig; av en ung SS-änka som visar sig ha hela lägenheten full med husgeråd och smycken som hennes man lagt beslag på i judiska hem; av polska kavalleriofficerare som bjuder på hembränd vodka och talar om sina gods, som de inser att de inte lär komma att återvända till. Men framför allt handlar historien om hur ockupationsmaktens ledning börjar tycka synd om mannarna, som aldrig ser andra kvinnor än de tyskor med vilka de är strängt förbjudna att fraternisera.

Belsenfångar. Britterna fann 60 000 döende människor i koncentrationslägret 1945.
Foto: Bettman/Corbis/Scanpix

Vid den här tidpunkten har koncentrationslägret Belsen nyligen befriats. När det står klart att där finns ett ansenligt antal kvinnliga fångar, gudskelov alla icke-tyskar, kan man – trots unge Wollheims försök till protest – inte tänka sig annat än att manligt sällskap måste te sig lika åtråvärt för dem som kvinnligt sällskap för mannarna. Den första planen är att balen ska gå av stapeln i Bevensen, men när kvinnorna ska skjutsas dit visar det sig att de blankt vägrar att stiga upp i lastbilarna: de är övertygade om att man kommer att föra dem till avrättning. Ockupationsmakten ger sig inte utan beslutar att flytta balen till Belsen.

Man utrymmer och besprutar en barack varpå man nödtorftigt förskönar den med pappersgirlander. Ungerska vakter – en gång ett av lägervardagens mest fruktade element – styrs ut i folkdräkter och får utgöra orkester. De utmärglade kvinnorna har klätts upp litet på måfå – de flesta i svart – och de står uppgivet vid ena barackväggen och väntar på vad som komma skall. När soldaterna, vilkas språk de inte förstår, närmar sig dem för att bjuda upp grips de åter av panik och i förtvivlad vädjan blottar de armarna och pekar på de fångnummer de fått intatuerade. Soldaterna är vilsna de med, men några tror i alla fall att kvinnorna flörtar och försöker lägga armen om dem. Nu blir en av kvinnorna så desperat att hon drämmer till sin partner i huvudet med handväskan. Orkestern försöker förtvivlat spela på, men tumultet är ett faktum och det faller på Wollheims lott att avbryta tillställningen.

En grotesk och berörande scen, javisst – men lärorik?

Jo, därför att den också rymmer ett tidlöst budskap om att det inte alltid är lätt för ockupationsmakter att förstå sig på kontexter.

MERETE MAZZARELLA
Professor i litteraturvetenskap

Betyder slöjan förtryck?

Pro

Lisbeth Lindeborg
Statsvetare

Slöjan lämnar fältet fritt för ett sällan skådat kvinnoförtryck. Ett demokratiskt samhälle bör inte tillåta fascistoida strukturer.

Kontra

Pernilla Ouis
Humanekolog

Muslimerna måste själva få råda. Motvilja mot slöjan är islamofobi och avslöjar majoritetssamhällets svårigheter med religiös och kulturell mångfald.

LISBETH LINDEBORG:

Ja, slöjan är en politisk symbol som under religionens täckmantel lämnar fältet fritt för ett kvinnoförtryck och hat som saknar motstycke. Eftersom islam inte skiljer på politik och religion är denna typ av svindel möjlig.

Gemensamt för de länder där slöjbärandet är tvång är en före detta eller ännu maktutövande fundamentalistisk regim och ett samhälle infekterat av islamism. I dessa länder hör misshandel av och mord på kvinnor till dagordningen. De som i diasporan bär slöja och försvarar slöjbärandet blir – frivilligt eller ofrivilligt – islamismens hantlangare.

En legitimering av slöjan i exempelvis offentlig tjänst innebär inte bara medlöperi med totalitära åskådningar, utan i förlängningen delaktighet i de mord (bland annat "hedersmord") som begås av politisk-religiösa fanatiker. De som bagatelliserar slöjan till "ett stycke tyg" ger uttryck för en gränslös politisk naivitet och förstår inte dess enorma politiska symbolvärde. Jag vill här visa på de tre vanligaste lögnerna som brukar framföras av slöjbärandets försvarare.

Den första lögnen är att Koranen påbjuder slöja. Ordet *hijab* (slöja) finns inte ens i Koranen. Slöjan är en produkt av mullornas kvinnofientlighet. Deras mer eller mindre perverterade "uttolkningar" av Koranen är ideologiskt motiverade. I sitt missbruk av Koranen för aktuella politiska syften drar de sin heliga skrift i smutsen. Eftersom slöjan inte är en religiös symbol blir frågan om religionsfrihet inte aktuell.

Det ska påpekas att större delen av världens kvinnliga muslimer inte bär slöja. Varken i Väst- eller Nordafrika eller i Sydöstasien har slöja hört till traditionen. Inte heller i diasporan bär majoriteten muslimska kvinnor slöja. I ett uttalande från den stora turkiska församlingen i Tyskland konstaterades nyligen att de som propsar på att bära slöja i offentlig tjänst "inte representerar islam ... Målet för dessa radikala grupper inom den muslimska befolkningen är att införa en stat där sharia är lag. Detta bör stå klart för var och en", varnade församlingens ordförande Hakki Keskin.

Den andra lögnen är att slöjans motståndare skulle vara emot islam. Nej, de är inte emot islam utan emot den fascistoida islamismen. Det viktigaste är att skilja mellan islam och islamism.

Fundamentalistiska strömningar finns även i kristen- och judendom, inom hinduismen etcetera, men den stora skillnaden är att kristna och judiska fundamentalismer är marginella företeelser, medan den muslimska är på kraftig frammarsch och det i alla europeiska länder. Enligt arabiska experter sympatiserar en tredjedel av den tyska muslimska befolkningen med islamismen och dess kvinnoförtryck. "Vad som i första hand stör de islamiska fundamentalisterna med demokratin är kvinnornas likaberättigande", konstaterar Bassam Tibi från Syrien, själv muslim, professor i statsvetenskap vid universitetet i Göttingen och sannolikt världens främste expert på islamisk fundamentalism.

> **"De som bagatelliserar slöjan till 'ett stycke tyg' ger uttryck för en gränslös politisk naivitet och förstår inte dess enorma politiska symbolvärde."**
>
> Lisbeth Lindeborg

Den tredje lögnen är att ett slöjförbud i offentliga sektorn skulle förhindra integration och vara ett uttryck för bristande tolerans. Denna verklighetsförfalskning är så hårresande att man spontant vill utbrista "sancta simplicitas". Ty motsatsen är fallet. I samtliga europeiska länder har den växande islamismen lett till en frivillig gettoisering. Vi iakttar hur parallella islamistiska samhällen växer fram. Där är slöjbärandet tvång, där börjar mullah-männen utverka förbud mot att döttrarna deltar i biologi, gymnastik, sexualundervisning och skolutflykter etcetera. Allt vanligare är att muslimska män vägrar att låta sina fruar undersökas av manliga läkare. Så växer murarna mellan gästland och invandrargrupper allt högre. Desintegrationen blir ett faktum. I stället för att ge uttryck för falsk tolerans och ge efter för slöjtvingande rasister är det viktigt att stödja majoriteten av pragmatiska muslimer, så att de kan stå emot hoten från islamisterna. Ett flertal muslimska kvinnor som bannlyser slöjbärandet och som informerar om slöjan som politisk symbol har mordhotats av islamisterna. I de franska storstädernas muslimska förorter hotas, misshandlas och våldtas muslimska flickor som klär sig i jeans och minikjol.

De som av en eller annan anledning bär slöja – bland yngre kvinnor även av koketteri – har tillåtelse att göra så i den privata sfären, vilket inte utesluter det offentliga rummet, till exempel gator, torg och allmänna platser. Men att ens överväga att tillåta offentliganställda att bära de synbara symbolerna för gudsstat och kvinnohat vittnar om en politisk ansvarslöshet utan like.

Över huvud taget bör alla politiska och religiösa symboler förbjudas inom offentliga sektorn och i skolan. I en sekulariserad och politiskt pluralistisk stat bör den offentliga sektorn präglas av strikt neutralitet.

PERNILLA OUIS:

Nej, det är inte slöjan i sig som är förtryckande. Att påstå det, och att koppla muslimska kvinnors problem till slöjan, är att göra det alltför lätt för sig. Det är lika reduktionistiskt som att likställa silikonbröst och stringtrosor med ett accepterande av pornografins kvinnosyn, eller att tro att ett slipsförbud skulle kunna få slut på all världens krigföring.

Lindeborg tycker sig avslöja slöjan: den är politisk, är förtryckande (ja, möjligtvis ett uttryck för koketteri, men ändock) och den har inte sin grund i Koranen. Hon ignorerar muslimska kvinnors subjektivitet och hur de tolkar sitt slöjbärande, för hon vet tydligen bättre än dessa stackars kvinnor. Att tro att det finns en direktrelation mellan avkläddhet och frihet är naivt. De problem som beskrivs, förutom demoniseringen av muslimer, handlar om helt andra ting än slöjan. Felet är just precis att en

alltför ensidig fokusering på slöjan gör att vi ignorerar de verkliga problemen, som jag hellre diskuterat än denna bagatell.

Att bära slöja behöver inte vara en politisk handling, men det kan vara det. Och i så fall borde den som bär den av politiska skäl ha ännu större rätt att göra det, eftersom vi i öppna demokratier tillåter politiska markörer och åsiktsfrihet. Det är också tillåtet att i en demokrati koppla sin religiositet till en viss politisk uppfattning. Problemet är att Lindeborg tror sig veta precis vilka politiska åsikter slöjan står för och det är egentligen denna politik hon vill förbjuda, men det kan hon inte säga.

Hennes analys av islamism är dessutom mycket problematisk. De flesta analytiker kopplar hedersmord till traditioner och tribalism, inte till islamism. Att påstå att islamism leder till en "frivillig gettoisering" är att vända på orsakssambanden och därmed skuldbördan: ekonomisk och social marginalisering kan däremot leda till islamism, ja.

Begreppet *hijab* står visst i Koranen, och dessutom finns det andra verser (24:31, 24:60 och 33:59) som behandlar muslimska kvinnors kläder. Det är förvånande att någon som gått ut så hårt i denna debatt kan vara så felinformerad om denna fundamentala detalj. *Hijab*, både med betydelsen "att avskärma" och "förhänge", nämns flera gånger. I en specifik vers, 33:53 ("När ni behöver vända er till Profetens hustrur för att be om något, tala då till dem från andra sidan av ett förhänge"), tolkas termen som en uppmaning till könssegregation. Begreppet har sedan i överförd betydelse fått komma att stå för muslimska kvinnors heltäckande klädsel. Det finns också ett uttalande av profeten med innebörden att kvinnor bara bör visa sitt ansikte och sina händer.

Lindeborg upprepar orientalisternas klassiska misstag: som upplyst och förnuftig västerlänning vet hon och vill i all välmening tala om för de vilseledda muslimerna med sina "perverterade uttolkningar" vad islam egentligen säger. Oavsett om det finns många olika tolkningar i denna sak, är det bara muslimerna själva som har privilegiet att tolka sin religion. En absurd analogi vore om muslimerna gick in och åt de kristna svenskarna tolkade Bibelns Första Korinthierbrev, kapitel 11, där det bland annat sägs: "Men en kvinna drar skam över sitt huvud om hon ber eller profeterar barhuvad ... Men när det nu är en skam för kvinnan att klippa eller att raka av håret, måste hon ha någon huvudbonad. En man behöver ju inte ha något på huvudet, eftersom han är en avbild och avglans av Gud. Men kvinnan är en avglans av mannen, ... och mannen skapades inte för kvinnan utan kvinnan för mannen."

Tänk om muslimerna sedan hade fräckheten att gå ut och säga att kristendomen inte bara är en kvinnoförtryckande religion, utan dessutom egentligen kräver att kvinnor ska ha slöja.

För mig handlar den fundamentalistiska sekulära franska statens problem med slöja, liksom fundamentalistsiska muslimska staters problem med kvinnor utan slöja, om exakt samma sak: dessa båda är uttryck för modernitetens krav på likformighet och dess problem med religiös och kulturell mångfald. Jag tolkar motviljan mot slöjan som islamofobi. Slöjan signalerar på ett påtagligt sätt att muslimer inte underordnat sig västerländsk hegemoni och att de visar motstånd mot västlig kulturimperialism. Detta motstånd skall inte likställas med att sympatisera med terrorverksamhet, men det faktum att muslimer tror sig ha hittat något bättre i islam än i det som västerländska ideologier och livsstilar har att erbjuda verkar i sig tydligen tillräckligt hotande för många. Vad kan det annars vara för mekanismer som gör att den franska staten ger sig på den svagaste gruppen i samhället? De är invandrare, de är kvinnor och de är unga. Slöjan markerar både symboliskt och bokstavligt en terräng som occidenten misslyckades med att kolonisera.

> **"Slöjan markerar både symboliskt och bokstavligt en terräng som occidenten misslyckades med att kolonisera."**
>
> Pernilla Ouis

Jag sympatiserar med Lindeborgs strävan att uppmärksamma muslimska kvinnors problem, men låt dem själva föra sin talan. Muslimska kvinnor representeras av antingen västerländska förståsigpåare eller muslimska religiösa män, men förblir själva tysta och osynliga i debatten. Det är dessa kvinnor som drabbas av ett slöjförbud, inte de kvinnoförtryckande strukturerna. Förbudet skulle kunna innebära att en del muslimska unga kvinnor väljer bort högre utbildning av religiösa skäl. Beslöjade kvinnor diskrimineras på svensk arbetsmarknad av det paradoxala skälet att de bär en "kvinnoförtryckande" symbol.

Jag bär slöja som ett uttryck för min religiositet. Jag accepterar inte att av detta skäl bli omyndigförklarad, eller att klassas som överlöpare till en fascistoid islamism och få en given uppsättning politiska åsikter tillskrivna mig, eller att få min lojalitet mot det svenska samhället ifrågasatt. Slöjan är inte muslimska kvinnors problem – de är mycket större och komplexa än så – nej, slöjan är majoritetssamhällets problem med det annorlunda och främmande. Jag trodde i min enfald att Sverige hade kommit längre än så.

LISBETH LINDEBORG:

Min vetskap om slöjan som politisk och kvinnoförtryckande symbol grundar sig inte på känslor, utan på kända fakta och på muslimska kvinnors erfarenheter i de muslimska länderna och i diasporan. Att den stora majoriteten muslimska kvinnor i väst väljer bort slöjan är ingen tillfällighet. När egyptiska Huda Sharawi grundade Egyptian Feminist Union 1923 inledde hon kvinnokampen med att slänga slöjan.

Varför kallar Ouis muslimska kvinnor "tysta och osynliga"? Tack vare deras talan vet vi att kvinnorna i Iran tvingades nagla fast sina slöjor i hårfästet. Straffet för en bortrutschad slöja var piskning, inte sällan till döds. I Afghanistan bär två tredjedelar ännu burka för att inte misshandlas av omkringdrivande talibaner. I Pakistan jagar männen kvinnor; en synlig hårslinga bestraffas med en saltsyredusch i ansiktet. Dessa kvinnor är våra viktigaste vittnen.

De få som i diasporan frivilligt bär slöja avskärmar sig, likt en sekt, från samhället i stort. Detta är i islamismens anda. Symptomatiskt är att första reaktionen mot franska slöjförbudet kom från Usama Bin Ladins ställföreträdare Zawahiri, medan till och med Muhammed Tantawi, som leder det islamiska al Azhar-universitetet i Kairo, öppet bejakade fransk lagstiftning.

De personliga skäl (identitet, religion med mera) till att bära slöja som brukar framhållas är kända. Inget hindrar slöjbärandet privat och i det offentliga *rummet*. Vill man klä på sig förtryckets symboler för att utmana den västliga kulturimperialismen kan man ju göra det. Men varför undviker Ouis den springande frågan i mitt första inlägg: Slöjförbud i offentlig *tjänst* och för minderåriga? I Tyskland har det visat sig att muslimska barn och ungdomar från icke slöjbärande familjer känner sig diskriminerade om läraren bär slöja.

Ouis går i sin egen fälla när hon talar om att begreppet slöja i Koranen förekommer i "överförd betydelse". Alldeles riktigt. I Koranens ursprungsversion (huvudsakligen på syro-arameiska) finns inte ordet slöja. Ouis felciterar således versen 33:53. Ordet "förhänge" finns inte, i stället uppmanas Profetens besökare att inte titta på kvinnorna.

Likaså vilseleder Ouis när hon påstår att islamismen skulle bero på "ekonomisk och social marginalisering". Vet inte Ouis att denna islamo-fascism har sina ideologiska rötter i det egyptiska Muslimska Brödraskapet som grundades 1928? "Målet för de islamiska fundamentalisterna är att avskaffa den västliga sekulära världsordningen och ersätta denna med en ny gudomlig ordning", konstaterar bland annat Tibi, andra experter och tyska författningsskyddet. Detta är allmänt känt.

Det är egendomliga krav på hur västliga demokratier bör förhålla sig, som framförs av en frivillig företrädare för en religiös och politisk samhällsform vilken kännetecknas av sin fiendeskap mot frihet och demokrati (se UNDP:s *Arab Human Development Report 2002*). När det "annorlunda och främmande" tar på sig förtryckets symboler och står för fascistoida strukturer tackar vi nej. Så långt hoppas jag att Sverige har kommit.

PERNILLA OUIS:

Lindeborg är ovetenskaplig i sina argument och förvrider fakta bland annat på följande punkter:

Huda Sharawi tog av sig ansiktsslöjan, inte huvudduken, i sin berömda gest 1923. Tantawi har inte välkomnat fransk lagstiftning, utan bara konstaterat att muslimer måste följa lagarna i de länder de bor i. Det är en väsentlig skillnad. Det finns ingen ursprungsversion av Koranen på syro-arameiska! Ett fåtal lånord finns, men *hijab* betyder slöja/förhänge på arabiska. Idén att arameiskan ger nyckeln till Koranen anses vara pseudovetenskap. Islamismen får sin näring ur muslimers upplevda marginalisering, oavsett var rörelsen uppstod.

Varför slöjförbud i offentlig tjänst? Jag har varit lärare ett antal år och varför ska jag diskvalificeras på grund av slöjan? Att elever utan slöja skulle känna sig diskriminerade av en slöjbärande lärare är löjeväckande. Snarare är väl det motsatta mer uppenbart: att kvinnor med slöja diskrimineras i alla sammanhang! Det är dessa muslimska kvinnors tystnad jag refererar till. Att undvika denna diskriminering är det enda rimliga argumentet mot slöja, men är samtidigt en eftergift för kravet på likformighet. Att bemöta det annorlunda med förbud i stället för att begära tolerans av majoriteten är ett sorgligt nederlag.

TEMA:
SKOLAN
MÅSTE BYTA KURS

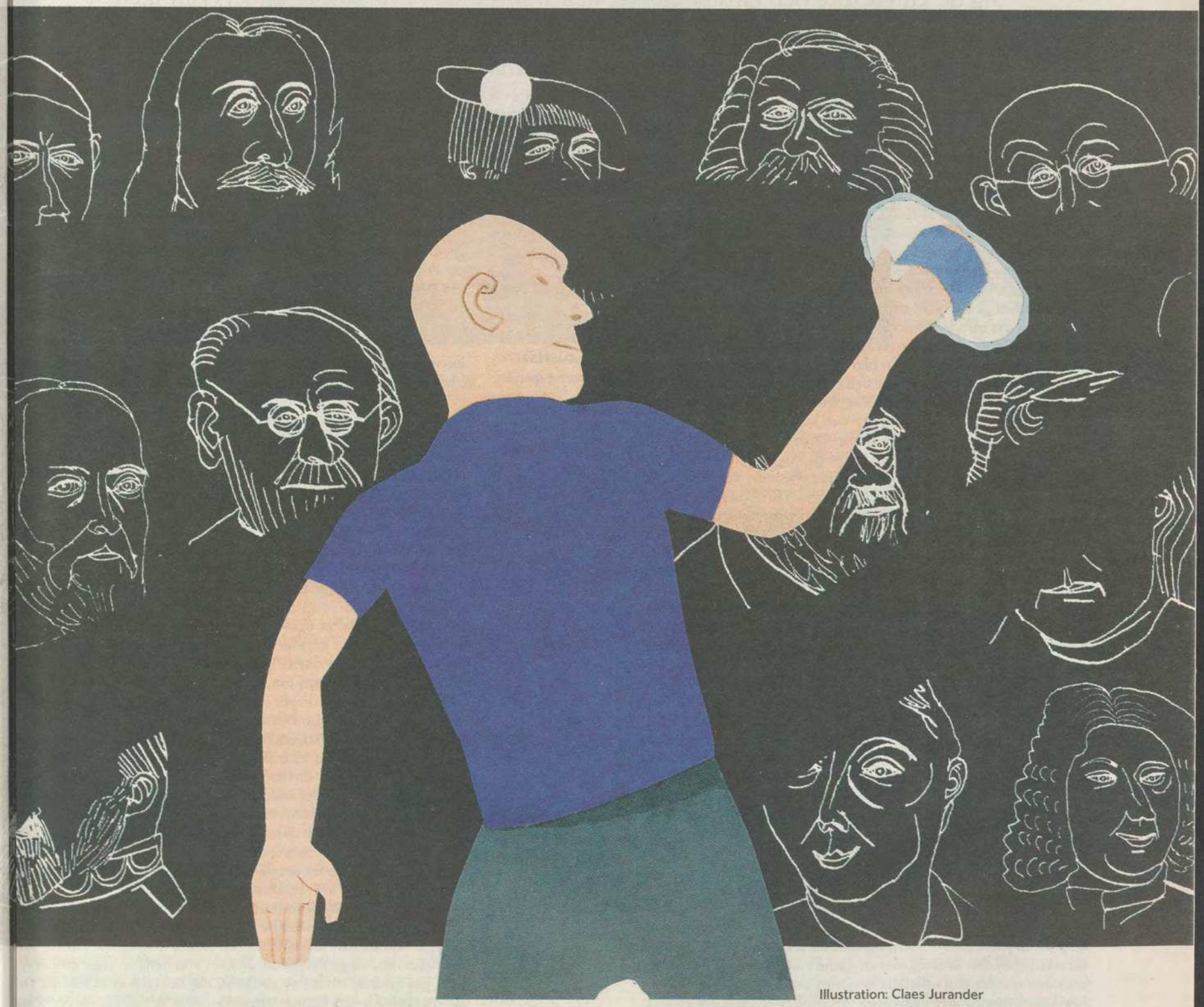

Illustration: Claes Jurander

Kunskapens tavla håller på att suddas ut i skolan och gymnasiet. Undervisning ersätts med aktiviteter. Men det går att göra något åt saken. Sidorna 14–25

Låt den engelska pilotskolan inspirera

ESSÄ/Utbildning med rätt inriktning. För att barn och ungdomar skall tillägna sig de kunskaper och färdigheter de behöver senare i livet måste undervisningen vara målinriktad och ledas av ämneskompetenta lärare. I England har man på detta vis lyckats rycka upp skolan och elevernas studieresultat.

Av
Inger Enkvist
Professor i spanska vid Lunds universitet

Fram till 1960- och 1970-talet hade Västeuropa världens bästa skolor, men sedan förändrades situationen. Med välståndet infann sig en sorglöshet som man känner igen från en del välbärgade familjer. När man har allt man behöver tror man att det kommer att förbli så för all framtid. Man börjar överse med lojhet och inkompetens eftersom man har råd att göra det. Denna tendens blir ännu tydligare när det gäller de egna barnen, eftersom de vuxna kan känna sig "snälla" om de inte ställer krav.

Efter 1968 blev det modernt att säga att det var förbjudet att förbjuda. Allt skulle vara tillåtet. Om någon påpekade att vissa beteenden var mindre önskvärda i skolor, sågs detta som en förlegad inställning. Jämlikhetskravet drevs hårt och den tolkning begreppet gavs i skolpolitiken blev att nära nog alla prestationer var godtagbara. I den intellektuella världen har postmodernismen successivt fått stort genomslag. Ett av dess utmärkande drag är att den är skeptisk till sannings- och kunskapsbegreppen, som är grundläggande för all utbildning. Vidare har massmedievärlden fått ett oanat grepp om inte minst de unga. Många vill bli tv-kändisar och förlitar sig då på utseende eller tur; att studera till ingenjör uppfattas inte som lika glamoröst. Till detta ska fogas två sociala förändringar, dels den gradvisa försvagningen av familjen, som inte längre alltid är i stånd att ge barnet den grundläggande uppfostran som skolan sedan bygger vidare på, dels den utomeuropeiska invandring som ställt utbildningssystemen inför nya utmaningar.

I debatten om utbildningen kan man urskilja två grundläggande inställningar, som finns representerade i så gott som alla länder. Den första hävdar att dagens situation inte är så dålig, utan innebär en förnyelse av skolan. Denna utvecklingsoptimistiska ståndpunkt brukar kombineras med åsikten att man måste acceptera de förändringar i samhället som räknats upp ovan, och att man ska "sätta den enskilda eleven i centrum", vilket är utbildningsvarianten av att föräldrar ger barnet allt det önskar. Man måste anpassa skolan efter eleven, inte eleven efter skolan. Den andra inställningen hävdar att alla unga behöver kunskaper och vana att hantera intellektuella redskap. De som växer upp i dag bombarderas med livsstilar och åsikter via massmedierna och behöver ännu stabilare kunskaper än tidigare för att inte manipuleras. Det är om möjligt ännu viktigare nu att skolan har ett klart fokus på inlärning.

I Sverige är den första inställningen helt dominerande. I mars 2004 meddelade Utbildningsdepartementet att Gymnasiekommitténs betänkande, *Åtta vägar till kunskap – en ny struktur för gymnasieskolan* (SOU 2002: 120), ska modifieras innan den läggs fram för riksdagen. Det är ändå värt att nämna några inslag i den, eftersom den speglar den officiella synen på skolans uppdrag. Till att börja med nämns inte begreppet förkunskaper, trots att gymnasieskolan är en fortsättningsutbildning efter nio obligatoriska studieår och ett obligatoriskt förskoleår. Tio år i svenskt skolväsende utgör alltså inte en plattform som kommittén vill räkna med. Betänkandet nämner knappt ämneskunskaper, utan framhåller att eleverna ska inrikta sig på översikter och lära sig kommunicera. Enligt förslaget ska elever som inte har godkänt från grundskolan i svenska, engelska eller matematik ändå kunna studera valfri inriktning på gymnasieskolan. Denna del av förslaget kommer kanske att ändras, men idén var så förankrad att det bara fattades ett steg för att den skulle blivit lag. Det ursprungliga förslaget drev också sammanslagning mellan yrkesförberedande och teoretiska inriktningar ännu längre, det vill säga tog ytterligare ett steg mot en enhetsgymnasieskola. Det finns i utredningen inget underlag som gör det sannolikt att yrkes- eller teoriundervisningen skulle bli bättre på detta sätt, bara att de skulle bli mindre tydligt yrkes- respektive teoriinriktade. Det talas om elevernas rättigheter att välja utbildningen, samtidigt som de inte tillerkänns rätten att välja en klart yrkes- eller teoriinriktad utbildning.

SKOLLAGSKOMMITTÉNS BETÄNKANDE *Skollag för kvalitet och likvärdighet* (SOU 2002:121) har ännu inte diskuterats i riksdagen, men kommer förmodligen upp till behandling hösten 2004. Ordet skollag kan väcka förväntningar om bestämmelser som ger skolpersonalen bättre möjligheter att ta itu med bråk och våld inom skolan. Detta är dock något som knappast berörs. Rektor och lärare föreslås få vidta temporära åtgärder och beslagta "hotfulla föremål" under dagen. Det är noga angivet att eleven och elevens föräldrar har rätt att vara med vid eventuella beslut om åtgärder, och de har också rätt att överklaga ett beslut. Det nämns inte att de elever och lärare vilkas undervisning störts skulle ha några rättigheter att få genomföra sitt arbete.

Kommitténs betänkande framhåller i titeln att kvalitet är ett av målen. Det sägs att lärare ska ha lärarexamen, men genast anges fyra andra grupper av personer som också kan anställas som lärare, dock bara för ett år i taget. En skolledare behöver inte ha lärarutbildning, det räcker med "pedagogiska insikter". Det finns med andra ord ingen garanti för att en elev får en lärare med en viss nivå på sina egna kunskaper eller en skolledare med insikter i villkoren för bra inlärning. Dessutom införs en ny företeelse, nämligen att betyg ska kunna överklagas, omprövas som det kallas, inom en vecka. Det handlar inte om att eleven ska kunna gå upp i ett nytt prov efter att ha förberett sig ytterligare, en möjlighet som redan finns, utan ett rent ändrande av betyget. Omprövningen ska göras av en lärare på en annan skola eller av rektor. Förslaget innebär, förutom ett uttalat misstroende mot lärare, att de i mycket högre grad än tidigare måste dokumentera och spara allt som eleverna gör för att kunna överlämna materialet till en annan bedömare om så skulle krävas, alltså en byråkratisering.

Egendomligt nog kombineras detta förslag med att endast utbildade lärare ska få sätta betyg. Varför denna bestämmelse, när betyget omedelbart kan överklagas? Det är också förbryllande att förbudet mot att ge betyg före årskurs åtta behålls, samt att betyg bara ges med tre nivåer av godkänt, när betygen är så viktiga att de omedelbart ska kunna omprövas. När det gäller elever som skolkar så mycket att de inte fått betyg framhålls rätten till omprövning som speciellt viktig, eftersom uteblivet betyg kan betyda indraget studiestöd och annat stöd. Elever som gratis erbjuds en dyrbar utbildning och får bidrag för sina levnadsomkostnader under studietiden men ändå inte går till skolan ska alltså kunna överklaga att de inte fått betyg, så att de kan få ut ytterligare resurser från samhället.

Kunskapssymboler. I England uppmärksammas enskilda skolors och elevers examensresultat av medierna. Det leder till att utbildning uppfattas som mer intressant och statusfyllt.

Foto: Corbis/Scanpix

HUR SER DÅ DEN VERKLIGHET ut som dessa betänkanden relaterar till? Två aktuella avhandlingar ger indikationer på vart svensk utbildning är på väg. Margareta Ekborg lade 2002 fram *Naturvetenskaplig utbildning för hållbar utveckling*. Hon har studerat blivande lärare i matematik och naturorienterande ämnen för elever från första till sjunde klass. Hon är speciellt intresserad av målet att grundlägga miljömedvetenhet hos eleverna. Efter upprepade enkäter, intervjuer och diskussioner med både studenterna och deras lärare finner hon att de lärarstuderande trots god vilja inte kan utföra den uppgift de valt. De har helt enkelt inte ett naturvetenskapligt tänkesätt när de påbörjar utbildningen och lyckas inte heller utveckla något under dess gång. De har mycket begränsade kunskaper från gymnasiet och känner sig pressade av studiekraven i de femveckorskurser i biologi, kemi och teknik som utbildningen innehåller, förutom en miljökurs. De har särskilt svårt med miljöfrågorna, som är speciellt komplexa. Ekborg konstaterar att studenternas främsta mål är att bli lärare för yngre barn, inte att fördjupa sig i naturvetenskap. De verkar anse att unga elever inte behöver precisa förklaringar. Ekborg rekommenderar att man tar bort tentamen i naturorienterande ämnen för dessa studenter. De kan så litet att de blir så stressade av att behöva göra en tentamen att de lär sig ännu sämre.

Nils-Erik Nilssons *Skriv med egna ord. En studie av läroprocesser när elever i grundskolans senare år skriver "forskningsrapporter"* från 2002 återger hur lärare vid en högstadieskola i en mellansvensk stad under två halva dagar per vecka lägger ihop timmar från svenska, engelska och natur- och samhällsorienterande ämnen, så att eleverna i stället kan "forska" om valfria ämnen. Forskningen består i att söka information om det valda ämnet. Lärarna är entusiastiska inför projektet, men eleverna har svårt att förstå vad de förväntas göra. De uppfattar att uppgiften består av att plocka meningar och meningsfragment ur andra texter och sätta ihop dem till en ny text, skriven med deras egna ord. De exempel på "forskning" som ges visar att eleverna valt perifera ämnen och att deras texter inte visar på någon djup förståelse. Nilsson kritiserar bristerna i elevtexterna, men ifrågasätter inte den pedagogiska syn som ger upphov till dem. Jämför man de två avhandlingarna anar man varför de lärarstuderande kunde så lite naturvetenskap. De hade kanske haft "forskning" i stället för undervisning och själva haft lärare som inte tänkte naturvetenskapligt?

"Portalparagrafen" i skollagen talar om "kunskaper", "livslång lust att lära", "harmonisk utveckling" och "ansvarmedvetna" medborgare. Målen är utmärkta, men främjas de av den förda skolpolitiken? Hur ska eleverna motiveras att lära om de inte är tillförsäkrade välutbildade lärare? Vad betyder "livslångt lärande", när Skollagskommittén själv säger att 26 procent av grundskoleeleverna inte nådde upp till målen i grundskolan i ett eller flera ämnen 2001? Hur ska de bli ansvarskännande om de aldrig någonsin avkrävs ansvar, utan i stället har alla möjligheter att begära omprövning av lärarens beslut? Hur ska de bli harmoniska, om de inte tillförsäkras en fysiskt och psykiskt trygg studiemiljö, därför att skolan inte har mer än marginell rätt att ingripa mot fridstörare?

VID ETT STUDIEBESÖK i England år 2003 nämnde jag för några av skolreformatorerna vad de aktuella förslagen från gymnasie- och skollagskommittéerna i Sverige går ut på. De såg förvånat på mig: "Verkligen? Håller ni på med sådant? Så där lät det hos oss på 1960-talet. Vi som trodde att ni var ett modernt land!" England är nämligen det västeuropeiska land som på allvar tagit itu med att fortsätta sitt skolsystem. Den förhärskande inställningen till skolfrågor i England liknade mycket den svenska linjen, men efter en lång period med ökande problem och sjunkande resultat håller man på att revolutionera sitt utbildningssystem. Englands situation är delvis annorlunda än Sveriges, men landet erbjuder just nu det bästa exemplet på hur man rycker upp ett utbildningssystem.

Churchill och hans skolminister bestämde under andra världskriget att landet inte skulle ha gemensamma studieplaner för alla skolor. Avsikten var att undvika den likriktning som utmärkte de totalitära samhällena. På 1960- och 70-talet medförde jämlikhetssträvandena att läroverken i stor utsträckning avskaffades och grundskola infördes. Inom dess ram skulle vidare inte bara lärare utan också enskilda elever vara med och utforma skolgången efter sina intressen. Följden blev att studieresultaten började sjunka i den offentliga skolan, samtidigt som de för många förhatliga privatskolorna behöll sitt elevantal eller ökade det. I utsatta områden upphörde de offentliga skolorna mer eller mindre att fungera som institutioner, eftersom det till skolans egen upplösning lades familjeupplösning, arbetslöshet, missbruk och invandring.

Politikerna såg nog problemet men lät ett antal år gå utan att vidta åtgärder, förmodligen därför att de inte såg någon politiskt möjlig lösning.

År 1988 kom emellertid Education Reform Act, ERA, som var en del av uppryckningen av offentlig sektor. Offentlig verksamhet måste ha tydlig målsättning, och måluppfyllelsen skulle mätas och redovisas. Det centrala begreppet var "accountability", som kan översättas med "förvaltningsansvar". Detta ansvar innebar följande på skolområdet: självförvaltning på skolorna; nationell läroplan i obligatoriska ämnen; tester vid sju, elva och fjorton års ålder som visar elevernas kunskapsnivåer; extern examination; publicering av skolornas utbildningsresultat samt oberoende statliga skolinspektioner.

Reformen innebar en kraftig omläggning, och åtskilliga av de lärare och skolledare som vant sig vid att själva bestämma innehåll och mål protesterade. Förvisso beskars lärarnas frihet i och med att klara mål sattes upp, men samtidigt stärktes elevernas rätt att nå utlovade nivåer. Skolorna fick ökad rätt att organisera arbetet som de ville förutsatt att de nådde målen. Makten hos mellanskikt som distriktsskolnämnder begränsades. Liksom tidigare sker skolstarten vid fem år, och eleverna byter skola när de lämnar lågstadieskolan, "primary school", för att börja i mellan- och högstadiet, "secondary school". De fyra nyckelstadierna, "key stages", avslutas med nationella prov.

Det nya med läroplanen är till att börja med själva dess existens. En annan aspekt är hur noga det anges vad elever ska studera i de olika årskurserna och vilka steg kunskapstillägnandet kan anses ha inom ämnet. Läroplanerna har reviderats ett par gånger och stort arbete har lagts ner på tydlighet i innehåll och typografi samt tillgänglighet, till exempel har man lagt ut dem på nätet. Föräldrar och andra intresserade kan se exakt vad en elev i en viss årskurs ska kunna.

Efter fjorton års ålder får eleven välja ämnen på ett friare sätt efter samråd med föräldrar, lärare och studievägledare. Bara ett fåtal kärnämnen är obligatoriska, och eleven kan sedan vid sexton års ålder välja vilken examen han eller hon ska gå upp i och i hur många ämnen. De flesta studerande går upp i cirka åtta ämnen och väljer den teoretiska examen.

Många skolor erbjuder ett tjugotal teoretiska ämnen för GCSE, *General Certificate for Secondary Education*, och ett mindre antal GNVQ-ämnen för yrkesexamen, *General National Vocational Qualification*. Men det finns för närvarande 37 ämnen, ämneskombinationer eller ämnesgrupper med var sin GCSE-examen. Vissa elever kan ta examen vid 15 och andra vid 17 eller 18 års ålder. Den ambitiöse kan ta många och olika ämnen, medan den mindre ambitiöse kan ta färre och mer likartade ämnen och dessutom studera dem långsammare. Sedan lång tid finns flera oberoende examinationsorgan knutna till universitet eller regionala skolmyndigheter som har examensrätt. Skolorna köper examenstjänster från examinationsorganen, och en statlig examinationsstyrelse ser till att dessa inte konkurrerar genom att sänka kraven. Stadieproven genomförs däremot av en statlig myndighet, Quality and Curriculum Authority, QCA. Skottland, Wales och Nordirland har egna skolsystem och egna examina. Dessutom finns en officiell inspektionsverksamhet, OFSTED, som för närvarande har 200 statliga inspektörer, ledda av en överinspektör som kompletteras av 8 000 externa inspektörer. Varje skola inspekteras vart sjätte år.

Detta är ett omfattande och delvis dyrbart kontrollsystem, men det har fördelar. Menar man allvar med att alla elever behöver skolkunskaper måste man veta vad de kan vid olika åldrar. Det duger inte att låta lågstadie- och mellanstadieåren gå och sedan konstatera att eleven har luckor. En skola kan nu på objektivt sätt visa att man uppnår bra resultat och dessutom förbättrar sig. När lärarna ger betyg åt elever som de själva undervisat infinner sig annars lätt misstanken att de lägger betygen på en hög nivå för att slippa kritik mot sig själva. För att de nationella proven ska fylla denna funktion måste de vara välgjorda och ligga på samma nivå år från år.

Att examinationssystemet fungerar är speciellt viktigt med tanke på att det finns ett antal helt olika skolor sida vid sida i England: statliga, halvstatliga och privata skolor, skolor stödda av olika religiösa samfund och med olika pedagogisk inriktning. Under den tid reformen varit i kraft har mångfalden i skolalternativen ökat samtidigt som alla utvärderas efter samma mall. Om man inte har någon objektiv utvärdering av inlärningsresultatet styrs föräldrarnas och allmänhetens uppfattning om skolornas kvalitet av hörsägen.

Menar man allvar med att alla elever behöver skolkunskaper måste man veta vad de kan vid olika åldrar.

När man har ett nationellt underlag för att bedöma elevernas kunskaper är det också möjligt att sätta upp mål för att höja resultaten. Tabellen nedan visar utfallet under de senaste åren i sextonårsexamen, GCSE, och de mål som satts upp för år 2002. Siffrorna är procent av alla elever som uppnår något av de fyra högsta betygen i ämnet.

År	1996	1997	1998	1999	2000	2002
Engelska	57,1	63,2	64,8	70,4	75	80
Matematik	53,9	62,0	58,5	69,0	72	75

Den engelska regeringen har förstått vikten av att skolan är synlig i medierna och får del av deras "glamour". Mätningarna medför att massmedierna ser verksamheten som "händelser". Varje års examensresultat är en händelse av lokal och nationell betydelse, där enskilda skolor och elever kan lyftas fram. Utbildningsvärlden uppfattas därför som ett spännande samhällsområde. Landets elever kan känna att de är betydelsefulla, inte bara för sina föräldrar utan för sin skola, sin stad och till och med sitt land. Det skrivs också mycket om skolor i problemfyllda områden som förbättrat sitt resultat utan att för den skull nå toppresultat.

ETT AVGÖRANDE INSLAG i reformerna har varit pilotskolor, "specialist schools", vilka fungerar som modeller för förändring. Grundskolor uppmuntras att välja en specialinriktning, göra upp en fyraårsplan för förbättring och skaffa 50 000 pund i stöd från det lokala näringslivet. Om de lyckas med detta och deras plan godkänns, får de under de fyra åren 123 pund per elev och år i anslag från staten förutom den vanliga elevpengen och dessutom större frihet att förvalta medlen på det sätt som skolan och skolrådet anser angeläget. Pilotskolornas resultat förbättras mer än andra skolors, och allt fler skolor väljer att bli pilotskolor.

Till en början var det teknologi, speciellt IT, och sedan ekonomi som blev föremål för specialisering; efter några år tillkom konst, sport och språk, och numera finns ytterligare specialiseringar. Pilotskolorna fungerar som magneter som drar till sig bra lärare på specialområdet, och dessa förväntas sedan dra med sig övriga ämnesområden på en skola. Alla skolor måste ge hela basutbudet av ämnen och specialiseringen är alltså en förstärkning, ett tilläggsutbud. Allt pekar på att idén verkligen fungerar. Eleverna får engagerade lärare i ett antal ämnen och träffar likasinnade elever vid skolan. Även de elever som till en början inte är så djupt intresserade av specialämnet utvecklar en skicklighet som de är stolta över.

Idén att kräva stöd från det lokala näringslivet överraskar nog en svensk iakttagare. Tanken är att skolan ska se sig som en del av det omgivande samhället, vilket är till fördel för både skolan och samhället. För att skaffa pengar måste rektor bygga upp kontakter och gå in i nätverk, vilket sedan underlättar sådant som ombyggnation, trafikreglering runt skolan, rekrytering av lokal personal, praktikplatser och resestipendier.

Pilotskolorna har speciellt lagts i nedgångna områden, med den dubbla avsikten att förebygga kriminalitet och öka utbildningsnivån i samhället. Ett annat sätt att formulera saken är att man vill inge invånarna hopp. För att detta ska lyckas är skolans rätt att upprätthålla sina ordningsregler av största vikt. Eleven och elevens föräldrar förbinder sig att respektera skolans ordningsregler och skolans inriktning på kunskaper, och ingen elev ges rätten att förstöra skolgången för andra elever. Skolornas sätt att kontrollera närvaro varierar, men det vanliga är att en elev som inte kommer till skolan, och inte har meddelat att hon eller han är sjuk, får påringning eller besök samma morgon. Skolorna brukar upprätta profiler med förväntad utveckling av kunskaperna i de olika ämnena och kan på så sätt se om en elev börjar sacka och genast undersöka vilken anledningen kan vara. Om inget hjälper, kan skolan avstänga en elev.

Den i särklass mest kända profilskolan är Thomas Telford School nära gränsen till Wales, belägen i ett nedgånget område som övergivits av industrin. Skolan blev rikskänd för några år sedan när samtliga sextonåringar i sina examina fick något av de fyra bästa betygen i fem ämnen. Numera är resultatet ännu bättre, eftersom eleverna når högt resultat i fler ämnen. Detta åstadkoms i ett område som ligger under genomsnittet i skolresultat, i en skola med teknikinriktning, vilket anses svårt, och efter ett

För tidigt. Skolan är i dag inriktad på att låta eleverna "forska" inom valfria ämnen snarare än att förmedla utvalda kunskaper och färdigheter.
Foto: Ulf Palm/Scanpix

intag som inte gynnar elever som redan presterar bra. De flesta profilskolor använder ett antal test som antas vara köns- och kulturneutrala för att ta in elever. Testen placerar eleverna i olika färdighetsgrupper, och sedan tar skolan in elever från alla grupperna. När en skola får bra resultat är det sålunda skolans undervisningsmetoder som är bra, inte elevernas förkunskaper eller faktorer i elevernas bakgrund.

Thomas Telford-skolan ägs av ett konsortium men driftsmedlen kommer från staten, som också sköt till en stor del av kostnaderna för starten. Skolan kunde börja med nya byggnader och rekrytera ny personal. Schemat är indelat i fyraveckorsperioder, lättöverskådliga för lärare, elever och föräldrar. Elever och föräldrar får efter varje period information om hur det går för eleven. Numera ligger hela arbetsplaneringen, läxuppgifter och bredvidläsningsmaterial på nätet, vilket gör att alla vet exakt vad eleven förväntas lära sig. Alla framgångar för eleverna och skolan firas, oavsett om det gäller sportturneringar, hundraprocentig närvaro i en grupp eller någon nationell utmärkelse. Skolan har attraherat framstående lärare och givit dem relativt fria händer. Lärarna har en schemafri dag i veckan för rättning och förberedelser. Elever och lärare är organiserade i mentorsgrupper, i vilka ungefär tre nya elever från den lägsta klassen tas in varje år samtidigt som tre äldre elever lämnar skolan. Denna åldersblandade mentorsgrupp utgör en minifamilj inom skolan och träffas en liten stund varje dag för stöd och rådgivning.

Skolan har speciellt satsat på teknologi, och dess lärare har gjort speciella undervisningsprogram som de i sin tur kunnat sälja till andra skolor. Skolan har bildat ett eget bolag som säljer program och licenser för att använda deras material. Vissa lärare har blivit programutvecklare på halvtid. Skolan har också fått sig anförtrodd lärarutbildning i ett antal ämnen, vilket gör att vissa lärare är lärare på halvtid och lärarutbildare på den andra halvtiden. Som andra framgångsrika skolor har Thomas Telford-skolan blivit ombedd att fungera som stöd för andra skolor, och vissa lärare har övergått till att bli skolutvecklare. Hela utvecklingen bygger på att lärarna kan hänvisa till en framgångsrik praxis i ständig utveckling. När vi talar om att de engelska reformerna är framgångsrika beror detta på att det finns många "Thomas Telford-skolor", och de blir fler i snabb takt.

En avgörande orsak till framgången är stiftelsen Specialist Schools Trust. Den är inte statlig och kan agera friare och snabbare än en myndighet. Stiftelsen har olika stödorganisationer dit skolor kan vända sig när de vill utarbeta en plan för att bli pilotskolor. Den har också rådgivare exempelvis för fastighetsköp och ombyggnation, för varje pilotskolespecialitet, för it-användning och för personalutveckling. Den anordnar regelbundna konferenser för skolledare för att sprida goda idéer, "best practice", och den stödjer olika typer av nätverk.

REAKTIONERNA PÅ REFORMERNA har naturligtvis inte varit odelat positiva. En hel del av de klagomål som framförs mot reformerna kommer från de tjänstemän och lärare som stött den tidigare ordningen. Lärarna menar att det är alltför jäktigt för eleverna att följa fastlagda program och att de utsätts för alltför mycket testning. Lärarna kan också tycka att den tidigare rätt de hade att lägga upp egna studieprogram var värdefull. Anställda vid distriktsskolnämnder har fått se sina anslag och sitt inflytande reducerade, och vissa reagerar genom att försöka förhindra eller försinka reformerna. Det har också riktats kritik mot att antalet examensämnen ökat, vilket skulle kunna dölja att inte alla elever når en viss teoretisk nivå. Det har vidare antytts att examensskrivningarna kanske har blivit lättare för att regeringen ska kunna visa upp fina siffror. Det har också förekommit läckor när det gäller hanteringen av examensskrivningar, och kvaliteten på rättningen av prov har ifrågasatts.

Föräldrar har också varit missnöjda därför att deras barn inte får en plats vid den pilotskola som finns i deras område, eller för att det inte finns någon pilotskola med den inriktning som bäst passar deras barn. Man ska också komma ihåg att de få läroverk som inte avskaffats är mycket populära, och föräldrar, lärare och elever försvarar dem energiskt. De privata skolorna har heller inte självdött, utan är tvärtom mycket efterfrågade. Även lärare som arbetar i den offentliga skolan sätter gärna sina barn i privata skolor. En familj som inser värdet av utbildning och bor i ett område med en skola som inte vidtagit någon reform kan se sig tvungen att betala för privat skola. Bland annat är det speciellt många ambitiösa invandrarfamiljer som väljer privatskolor. Detta betyder att reformerna kanske vänt trenden men att det är långt kvar till målet att hög nivå ska vara standard i alla skolor. Vissa offentliga skolor har fortsatt dåligt rykte, ofta på grund av förekomsten av våld kombinerat med förmodat låg lärarkvalitet.

Man kan ringa in ett par olika faktorer som avgörande för skolors kvalitet. Den första är oordning och våld. Om skolan inte har rätt att avvisa elever som inte respekterar skolan och som rent av är våldsverkare, kan den inte utbilda och fostra. En annan är tillgång på bra lärare, något som inte tillräckligt uppmärksammats. Under lång tid har nu de duktigaste studenterna, både i England och i Sverige, valt andra vägar, och utbildningskvaliteten blir då lägre än den behöver vara. Att dela in ämnesinnehållet i moduler, såsom sker exempelvis vid många specialistskolor, är ett sätt att rycka upp ett system som changerat, att återfå kontrollen över både elevers och lärares verksamhet. Men det är inte säkert att detta är det bästa sättet att studera för motiverade elever som har en lugn miljö och duktiga och engagerade lärare.

DEN ENGELSKA SKOLREFORMEN inleddes under den konservativa regeringen. Idén med att lyfta fram förvaltningsansvar, införa gemensam läroplan och offentliggöra skolornas studieresultat mötte protester. Reformen hade pågått under åtta år när Blair på labours partikongress 1996 utropade att partiet, om de fick regeringsmakten, skulle ha tre prioriterade områden: "education, education, education". När labour så tog över 1997 fanns en stor del av motståndarna mot reformerna inom de egna leden. Ändå valde regeringen att inte bara bygga på den tidigare reformen utan gå ännu längre. Pilotskolorna har stötts på alla sätt och planen är att på sikt omvandla alla grundskolor till pilotskolor, så att alla elever ska få tillgång till god utbildning. En ny skolledar- och en ny lärarutbildning har satts i gång. Speciella stimulansprogram för begåvade elever har tagits fram, jämte något som kallas "världsklasstest". Syftet är att också duktiga elever ska få arbeta med uppgifter som utmanar dem. I de internationella jämförelserna börjar England nu klättra uppåt, framför allt i matematik.

Den väsentliga innebörden i de engelska skolreformerna är övertygelsen att en utbildning inriktad på kunskapstillägnande är bra för landet, bra för alla elever och allra viktigast för svagpresterande elever och elever från studieovan bakgrund. I Sverige låter vi elevernas val styra alltmer av verksamheten i skolan, och inte sällan slår underhållningsvärldens värderingar igenom. Om det inte är "coolt" att studera matematik och främmande språk, är det svårt för en studievägledare att övertyga om något annat. En av anledningarna till problemen på högre stadier är att vi har givit sådan makt åt eleven att skolgång för många elever framstår som en rättighet utan några motsvarande skyldigheter. Gratis undervisning, material, skolmat, skolskjutsar och studiebidrag "bara finns" ungefär som luft och vatten, och det uppfattas som elevens eget fria, personliga val i varje stund att avgöra om hon eller han vill använda sig av det erbjudna eller inte. Samtidigt uppmärksammar eller belönar vi knappt de elever som verkligen anstränger sig. De engelska reformerna visar att det finns positiva alternativ till de förslag som gymnasie- och skollagskommittéerna tagit fram.

Historia hänger inte med i historien

ESSÄ/Samhälle utan historia. Undervisningstiden i historia har minskat dramatiskt, utan att något politiskt beslut har fattats. Ämnet har kunnat skuffas undan därför att Sverige lider av historielöshet. Vi riskerar nu att förlora förmågan att orientera oss i en föränderlig samtid.

EN VANLIG UPPFATTNING är att skolan skall ge eleverna grundläggande kunskaper och förutsättningar för ett livslångt lärande. Historieämnet intar i detta sammanhang en speciell ställning, eftersom det ger möjlighet att förstå nuet i ett orsakssammanhang. Den historieundervisning som erbjuds eleverna är en funktion av det synsätt på historiska kunskaper och historisk förståelse som råder i samhället. Synen på historieundervisningen kan ta sig uttryck i hur mycket tid som anslås till historia i skolan, det vill säga i vilken utsträckning den anses behövas, men också i vad som skall studeras och för vilka syften.

Under senare tid har världen genomgått stora förändringar: kalla krigets slut, Sovjetunionens kollaps, EU:s ökade integration och utvidgning, ett ökat terroristhot och över huvud taget en förändrad världsordning, som väver samman gamla och nya konflikter. Till detta kommer inhemska förändringar, delvis beroende av de storpolitiska, till exempel anslutningen till EU, ändrad försvars- och säkerhetspolitik, ny statlig budgetordning, marknadsorientering av den offentliga sektorn, ändrad befolkningssammansättning etniskt, kulturellt och religiöst etcetera. De som vill förstå sin samtid söker förklaringar till det förändrade nuet. Behovet av historiska förklaringar har därför blivit stort, vilket tagit sig uttryck i efterfrågan på historisk litteratur, historiska kurser, museiutställningar kring historiska teman och historisk bakgrundsteckning i nyhets- och debattsammanhang.

Av
Hans Albin Larsson

Professor i historia vid Högskolan för lärarutbildning och kommunikation i Jönköping

Skolans historieundervisning har dock inte följt med. Trots svårigheterna att göra siffrorna helt jämförbara råder det ingen tvekan om att historieämnet har minskats radikalt på grundskolenivå de senaste 50 åren, sedan 1955 med cirka 50 procent. I själva verket kan minskningen vara betydligt större, eftersom det sedan 1980 inte finns någon garanterad minimitid för ämnet. För tiden efter 1994 är osäkerheten ännu större, eftersom det totala timtalet i grundskolan skall fördelas lokalt på fyra ämnen och nio skolår. I de kommuner där timplan inte används finns ingen garanti för att ens de "samhällsorienterande" ämnena tillsammans erhåller en viss minimitid.

Förändringarna på gymnasienivå motsvarar i hög grad vad som skett på grundskolenivå. Från 1953 hade det fyraåriga respektive treåriga gymnasiets olika linjer följande antal veckotimmar i historia: latinlinjen, 13 och 10; allmänna linjen, 16 och 13; reallinjen, 12 och 9. År 1960 fick samhällskunskap egna timplaner. Historieämnet fick nu: latinlinjen, 10 och 8; allmänna linjen, 12 och 9; reallinjen, 9 och 7. Utrymmet för samhällskunskap var 3 veckotimmar på latin- och reallinjerna och 4 på allmän linje.

Sedan 1966 har alla linjer/program fått vidkännas successiva minskningar av undervisningstiden i historia, med en tydlig acceleration sedan 1994. Den tidigare humanistiska linjen, numera en inriktning inom det samhällsvetenskapliga programmet, har förlorat hela 65 procent av undervisningstiden, samhällsvetarna med samhällsvetenskaplig inriktning har förlorat 30 procent, de med ekonomisk inriktning 13 procent, naturvetarna 42 procent och teknikerna 100 procent. Sammantaget handlar det om en drastisk försvagning av historieämnets ställning i skolan.

I skolans läroplaner framhålls vikten av ett historiskt perspektiv och det understryks kraftfullt att eleverna skall tränas till ett kritiskt tänkande. Med ökande frustration har historielärare erfarit att deras förutsättningar för detta gradvis beskurits. I en undersökning av Skolverket år 2000 kring 1900-talets historia konstateras att gymnasisternas intresse är stort, men att lärarna anser sig ha svårt att hinna nå kursplanens mål. Detta gäller dock en i sammanhanget gynnad minoritet, eftersom majoriteten av gymnasisterna inte läser historia. Samtidigt har frågor kring demokrati/diktatur, tolerans/intolerans och över huvud taget skolans värdegrund aktualiserat behovet av historiska kunskaper. Statsministern och regeringskansliet drev av detta skäl i några år en särskild kampanj kring Förintelsen, kallad "Levande historia", helt vid sidan om skolan och styrd från statsrådsberedningen. Frågan måste ställas: Hur kan man, mot bakgrund av att politikerna gång på gång understrukit behovet av historia i skolan, förklara att skolans historieundervisning närmast blivit historia?

I SAMBAND MED demokratiseringen av Sverige under 1910-talet ventilerades visst missnöje från socialdemokratiskt håll mot den traditionella historieundervisningen i skolan, som ansågs ge en negativ bild av arbetarrörelsen och dess värderingar. Historieämnet gavs i 1919 års undervisningsplan för folkskolan rollen som ett viktigt ämne för det framtida demokratiska Sverige. Ämnet utvidgades, delvis på bekostnad av kristendomsämnet, som nu inte längre skulle vara förkunnande. Detta överensstämde väl med historievetenskapens källkritiska och positivistiska grundsyn.

1946 års skolkommission ville förskjuta tyngdpunkten i skolans historieundervisning till senare

Formandet av Europa. För att förstå varför kartan ser ut som den gör i dag behöver vi kunskap om vår historia. Även när vi skall ta ställning till EMU krävs förståelse av tidigare skeenden på vår kontinent. Foto: Anders Wiklund/Scanpix

tidevarv, egentligen till tiden efter 1809 och särskilt folkrörelsernas tidevarv. Den menade att ett särskilt ämne, samhällskunskap, borde inrättas för att fostra demokratiska människor och att det borde skiljas från historia. Ändå fanns inga planer på att ge historieämnet minskat utrymme. När grundskolan infördes förlängdes den obligatoriska skoltiden med två år, vilket dock inte innebar mer utrymme för historieämnet, som 1969 blev ett av fyra "samhällsorienterande" ämnen, vilkas utrymme blev alltmer undanträngt.

I propositionen om grundskolan 1962 underströks att en sovring av stoffet inom orienteringsämnena var nödvändig och att samhällskunskap, historia, religionskunskap och geografi borde samordnas. Några år senare gavs mer tid åt de praktisk-estetiska ämnena på bekostnad av orienteringsämnena. Inför senare läroplansförändringar kring grundskolan angavs inga speciella synpunkter på historieämnet. Enligt 1960 års gymnasieutredning skulle gymnasiets historieundervisning fortsätta grundskolans orientering, i första hand genom att ge en översikt och påvisa sammanhang i det historiska skeendet: "Det historiska perspektivet bör tillgodoses genom ett historieämne med utöver det nuvarande gymnasiets historieämne vidgad omfattning." I gymnasiepropositionen 1964 framhölls att alla studievägar skulle innehålla en gemensam kärna av ämnen, däribland historia.

Under 1970- och 1980-talet diskuterades historieämnet föga på politisk nivå. Mot slutet av 1980-talet och periodvis under 1990-talet fördes viss offentlig debatt kring ämnet. Ytterligare minskningar föreslogs dock av Skolöverstyrelsen, sedermera Skolverket, med motiveringen att skapa "flexibilitet" respektive "valfrihet". Några speciella argument för att minska just historieämnet angavs dock inte. Det ingick i förslag om förändringar som gällde flera ämnen. 1991 års läroplanskommitté framhöll betydelsen av historiekunskaper men föreslog ändå en minskning av undervisningstiden. Därför "måste ämnet vidgas och struktureras på ett annat sätt än vad som skett i nuvarande måldokument".

När beslutet om kärnämnen togs 1991 blev historia inte ett av dem, utan obligatoriskt på endast de studieförberedande programmen, från år 2000 inte ens det i och med att det nya tekniska programmet saknar historia. En markering från utbildningsutskottet 1991, att en tredjedel av tiden för samhällskunskap inom övriga program skulle ägnas åt historiskt stoff, följdes aldrig och ändrades av Skolverket utan något nytt riksdagsbeslut och utan offentlig uppmärksamhet.

Synen på historieämnet i utredningar och propositioner utvecklades från markerat positiv till likgiltig, under 1990-talet närmast urskuldande. På verksnivå, Skolöverstyrelsen respektive Skolverket, syns inga klara utåtriktade markeringar för någon bestämd syn på historieämnets betydelse. Såväl regeringen som verken ger uttryck för att ämnet måste krympas eftersom annat stoff skall ges utrymme.

PÅ POLITISK NIVÅ går synsättet från ett uttalat engagemang i historieämnet till närmast likgiltighet. Minskningen av ämnet föranledde dock från slutet av 1980-talet återkommande sporadiska politiska initiativ för att stärka dess ställning, oftast från enstaka riksdagsledamöter. Historielärare har krävt förstärkning av ämnet, liksom enstaka representanter för universitetens historieinstitutioner, i regel sådana som sysslat med utbildning av historielärare. Någon förändring av politikens inriktning föranledde dessa initiativ dock inte, varken under socialdemokratiska eller borgerliga regeringar.

En nyhet var det dock när utbildningsdepartementet 2001 på gymnasienivå önskade att helt och hållet utmönstra såväl religionskunskap som samhällskunskap. Med hänvisning till att "helhetsperspektiv" eftersträvas föreslogs att av dessa ämnen och vissa historiska inslag skapa ett enda ämne kring skolans värdegrund, dock utan mer tid på schemat. Därmed markerades en total omvärdering av historieämnet, från att ha tillmätts stor betydelse till att bli stödjande inslag i ett värdegrundsämne och detta tillsammans med samhällskunskap, som en gång infördes för att utgöra ett modernt komplement till historieundervisningen. Sedan remissinstanserna helt gjort ned förslaget lades det aldrig fram i riksdagen. Detta hindrade dock inte att Skolverket, också utan motivering, två år senare (förgäves) föreslog just en sorts SO-block som kärnämne i stäl-

let för historia, samhällskunskap och religionskunskap.

DET MEST anmärkningsvärda är att historia under hela tidsperioden sedan 1940-talet till det tidiga 2000-talet i utredningar och propositioner betraktats som ett betydelsefullt ämne, men ändå reducerats när andra ämnen nybildats eller av beslutsfattarna ansetts behöva mer tid. Det är som om riksdagen skulle ha fattat beslut om att i det närmaste avskaffa historieundervisningen, vilket aldrig skett. Inte vid något beslutstillfälle har minskningen av ämnet motiverats med att det skall minskas för att det är mindre viktigt. Tvärtom har nedskärningsbesluten ackompanjerats av betygelser om hur viktigt ämnet är. Strypningen av historieämnet är i stället ett resultat av en femtioårig förändringsprocess, under vilken en serie beslut i små eller större steg lett till samma konsekvens.

En rad samverkande faktorer är orsak till förändringen av skolan i dess helhet och av historievetenskapen som sådan. Den ständiga tillväxten och utvecklingsoptimismen från 1945 gav såväl ekonomiska resurser som idéunderlag för genomgripande samhällsförändringar, bland annat en utbyggnad av skolan. Detta innebar att alla elever skulle kunna få en utbildning på nivå med realskolans. När staten vid mitten av 1970-talet fick budgetbekymmer fanns redan den enhetliga grundskolan. Bristen på ungdomsarbeten, en del av den nya problematiken, och enhetlighetsideologin låg bakom mycket av 1980-talets försöksverksamhet inom gymnasieskolan.

Resultatet blev tillkomsten av 1990-talets gymnasieskola, som skulle vara en skola för alla som lämnat grundskolan. Underskottskrisen i samhällsekonomin innebar dock att hela den offentliga sektorn ställdes under besparings- och rationaliseringstryck. Det blev en statlig nödvändighet att minska utgifterna och därigenom blev det ett kommunalt uppdrag att göra detsamma. Således kom historieämnet att minskas under först en lång tillväxtperiod och sedan en lång åtstramningsperiod.

Under beredskapsåren gick socialdemokraterna starkt framåt och viktiga inslag i arbetarrörelsens efterkrigsprogram skulle förverkligas. 1946 års skolkommission och dess förslag om utbyggd och förändrad skola skall ses mot denna bakgrund, något som man dock fattade beslut om i politisk enighet. Efter ATP-striden i 1950-talets slutskede var socialdemokraterna åter på frammarsch och hade under 1960-talet sin kanske starkaste maktperiod och ett klart tolkningsföreträde. Med smärre invändningar rättade de borgerliga in sig efter en socialdemokratisk skolpolitik, där strävan efter att ge alla elever samma chans 1961 ersattes av en strävan efter enhetlig skolgång med inre individualisering. Detta sågs som möjligt och önskvärt i den anda av framstegsoptimism och växande resurser som rådde. Genom läroplanen Lgr 69 blev grundskolan helt enhetlig, men bristerna gjorde sig snart påminda. Den politiska samsynen innebar emellertid att också Lgr 80 infördes utan större motsättningar, därtill av en borgerlig regering. Den enhetliga skolan och den sammanhållna klassen var ramen, och inom den orienterade sig socialdemokraterna mot ökade tillvalsmöjligheter och de borgerliga förespråkade alternativa skolformer som pedagogiska alternativ, men senare med mer uttalat marknadsideologiska argument.

Behovet av offentliga besparingar och 1980-talets marknadsideologiska trend påverkade synen på skolan som en kommunal utgiftspost bland andra. I den anda av rationalisering och målstyrning som fanns under det sena 1980-talet blev skolan helt kommunal. Kommunerna skulle nu avgöra vad skolan fick kosta och hur den skulle organiseras för att nå de statliga målen. I realiteten blev kameralt ansvariga kommunalpolitiker och tjänstemän skolans huvudmän. Besluten kring skolan utformades därför ofta för att till lägsta kostnad formellt uppfylla de statliga målen. Om målen var tolkningsbara fick kommunens beslutsfattare göra tolkningen. Härigenom kom otydlighet i den statliga skolsynen att bli ett medel för kommunala besparingar.

Socialdemokraterna har som mesta regeringsparti haft en särställning när det gäller möjligheter att påverka skolpolitiken. Partiet har stått bakom alla reformer men befann sig i opposition vid läroplansförändringarna 1980 och 1994. Också då kunde det påverka besluten genom samsynen kring skolan eller på grund av att de borgerliga delvis var oeniga. Vänsterpartiet har ställt sig bakom alla viktigare skolpolitiska förändringar efter 1950. Det var dock först 1989, genom beslutet om kommunalisering av skolan, som partiet mer direkt träffade en uppgörelse med socialdemokraterna. Centerpartiet har också ställt sig bakom de skolpolitiska förändringarna sedan 1950 och i flera fall träffat uppgörelser med socialdemokraterna. Avregleringen av skolan under slutet av 1980-talet stöddes i princip av alla partier, även de borgerliga, som dessutom underströk kraven på friskolor.

Steg för steg. För att förmå att kliva upp på nästa kunskapsnivå krävs att man klarar av det läge man redan befinner sig på.
Foto: Corbis/Scanpix

Både folkpartiet och moderaterna gick, liksom centern, emot beslutet om kommunalisering av skolan. De avstyrkte också, till skillnad från centern, gymnasiereformen 1991 samt beslutet om ny enhetlig lärarutbildning år 2000. Under den tid de borgerliga innehade regeringsmakten, 1976–82 respektive 1991–94, genomfördes dock inte några väsentliga förändringar av tidigare fattade beslut. Inte ens kommunaliseringsbeslutet upphävdes, trots att de borgerliga kom till makten mindre än två år senare. De satte i högre grad skolans organisation i centrum och förordade ökad valfrihet. Med läroplansbeslutet 1994 gavs dock på nytt alla skolämnen kursplaner, vilket med det nya målstyrningssystemet innebär att det finns mål för varje ämne som skall nås av varje elev. De ämnesbaserade kursplanerna med möjlighet till blockbetyg har därpå accepterats av såväl socialdemokraterna som vänsterpartiet.

Sammantaget baserades förändringarna av skolan, från folkskola, realskola och gymnasium till grundskola och gymnasieskola, på en närmast unison och bred politisk majoritet. Under 1980- och 1990-talet fanns en blocköverskridande majoritet för den så kallade avregleringen av skolan, nämligen borttagandet av det statliga regelverket kring klassers storlek, användandet av statliga anslag, behörighetsregler för rektorer och lärare, ämnenas timplaner och lärarutbildningens utformning.

SKOLAN UTVECKLADES under 1900-talet från att erbjuda barn olika skolgång beroende på deras bakgrund till att en kort tid ge alla samma chans, för att därpå ge alla identiska kurser, något som de sista tio åren gått i riktning mot allt stör-

re skillnader beroende på social bakgrund. Den kunskapsinriktade skola som upphörde under 1960-talet ersattes med en skola i vilken de politiska besluten om sammanhållna klasser och gemensamma kurser prioriterades framför traditionella kunskapskrav och utbildningsmål.

Som en kommunal verksamhet förändrades skolan gradvis i riktning mot en kommunal barn- och ungdomsomsorg, i vilken rationella driftshänsyn prioriterades framför krav på att lärare skall ha speciell kompetens i olika ämnen. Kommunens skola blev en skola där barnen under ordnade former skulle vistas hela dagen under närvaro av vuxna. Att dessa vuxna hade speciell ämneskompetens blev då mindre viktigt än att de hade kompetens att undervisa alla barn i det mesta. Det blev naturligt för intresseorganisationen Svenska kommunförbundet att ställa sig i spetsen för avvecklingen av en serie kvalitetsgarantier som var hindrande för besparingar. Politiker på olika nivåer kom att anamma detta synsätt.

De organisatoriska kraven från staten på att kommunen skall driva skolverksamheten och nå målen har lett till att kommunerna och deras intresseorganisation vill ha så få hinder som möjligt att göra detta till lägsta ekonomiska kostnad. Staten har härvid gjort vad som på den ankommit och avvecklat de regler som innebar att lärare måste vara utbildade i det de undervisar, att rektorer, alltså de som skall vara pedagogiska ledare i skolan, skall ha minst samma kompetens som lärarna, att undervisningen i alla ämnen garanteras en viss minimitid, att elevantalet i en klass inte får överstiga en viss nivå etcetera. Ämneskompetens och ämnesundervisning har helt enkelt lågprioriterats, delvis av kostnadsskäl.

Skolan som sådan omskapades i enlighet med de värderingar som var utslagsgivande under de första decennierna efter beredskapsåren. Således ersattes folkskolan och realskolan av den sammanhållna enhetliga grundskolan. Den nya sammanhållna skolans problem kom från mitten av 1970-talet att mötas med en ökad satsning på att göra skolan till en heltidsmiljö, där undervisningen skulle samsas med fritidsaktiviteter. 1980-talets skola utgick från att eleverna skulle fostras genom helhetssyn, blockläsning av ämnen och viss ökad valmöjlighet. Val av undervisningsmetoder tillmättes stor betydelse för ett framgångsrikt genomförande av en demokratisk skola för alla. För vissa fackpedagoger tycks ämnesundervisning till och med ha uppfattats som ett hinder för denna strävan.

I och med att fackpedagoger fick stort inflytande över de skolpolitiska reformerna kom de att göra gemensam sak med politiker, eller företrädare för kommunala besparingsintressen, som önskade mindre krav på att en viss typ av undervisning verkligen kommer till stånd, till exempel i "samhällsorienterande" ämnen. Från detta ämnesnegativa pedagoghåll och från kommunalt håll har också kraven på lärarnas allmänkompetens varit så starka att garantier för ämneskompetens avvecklats eller lågprioriterats.

DEN EMPIRISTISKT och positivistiskt präglade historievetenskapen dominerades av politisk historia ända in på 1960-talet. Gradvis uppblandades den dock med en mer relativistisk syn, som under påverkan av samhällsvetenskapernas starka ställning i tillväxtdecenniernas Sverige bröt igenom vid slutet av 1960-talet. Historievetenskapen vände sig bort från den politiska historien, vilket under följande decennier medförde att det blev närmast inopportunt att forska i politisk historia. Dess fokus på teoretiskt baserade historiska samhällsanalyser kan delvis avläsas i läroplanernas nedtoning av kronologi och betoning av underifrånperspektiv och tematiskt inriktade studier. Man kan sålunda hävda att det var naturligt att eleverna fick allt svårare att förstå orsakssammanhang. Inga företrädare för icke-politisk historia hävdade dock att undervisningstiden borde minskas på grund av nedtoningen av den politiska historien och kronologin. Tvärtom kan man anse att tematiska studier fordrar mer undervisningstid för att bilda sammanhang i långa tidsförlopp.

Hos många företrädare för vetenskapen historia rådde från 1970 ett påtagligt ointresse för skolan i största allmänhet och även för dess historieämne. Historikerna, ofta en sorts brunnsgrävare, fjärmade sig från politisk problematik och skolfrågor i sådan grad att många var oförmögna att uppfatta när basen för den egna disciplinens ställning i samhället underminerades. Bristen på kompetens att avläsa samtida politiska processer framstår som en viktig förklaringsvariabel bakom många historikers oförmåga att reagera och agera mot den snabba nedrustning av historieämnet som ägde rum inför deras ögon.

Det är inte möjligt att med någon total precision fastställa vilka faktorer i samhällsutvecklingen som haft vilken betydelse för historieundervisningen. Följande faktorer förtjänar dock att lyftas fram:

- Socioekonomiska samhällsförändringar och historievetenskapliga paradigmskiften påverkade skolpolitiken och historieämnets ställning.
- Historia som ämne minskades på grund av att det inte ansågs fylla en tillräckligt positiv funktion för formandet av en modern demokrati.
- Senare minskades historia som ämne därför att många ämnen minskades. 1990-talets omfattande minskning skall ses i ljuset av att skolan blivit något av en kommunal omsorgsverksamhet där ämneskunskaper uppskattas mindre än tidigare.
- Innehållet i historieundervisningen genomgick vissa förskjutningar genom 1960-talets reformer. Ambitionerna förblev höga, men ämnets innehåll förändrades i enlighet med historiedisciplinens förändringar samtidigt som dess utrymme krymptes.
- De strukturer som hade att bevaka ämneskompetensen och ämnesundervisningens kvalitet bröts ned i den omstrukturering av skolan som gradvis skedde från och med skolreformen och med särskilt genomslag under 1990-talet.

OM MAN LIKT sociologen Pierre Bourdieu betraktar utbildningsväsendet från ett maktperspektiv framträder, också då det gäller svenska förhållanden, ett antal hierarkier. Inom de fält som är av speciell betydelse för skolans historieämne, vetenskapen historia och vetenskapen pedagogik, kan detta iakttas på två olika sätt. Inom historievetenskapen kan det klena intresset för historiedidaktik och skolundervisning bero på att de dominerande kretsarna inte ville öppna för andra värderingsgrunder än de som deras egen ställning bygger på.

Föga anade 1940-talets reformister, när de önskade mer historiestudier kring senare århundraden och folkrörelserna, att hela historieundervisningen skulle gå mot att bli historia.

På motsvarande sätt kan man se fackpedagogernas dominans i fråga om att påverka de skolpolitiska besluten och utformningen av lärarutbildningen. Denna dominans grundas knappast i första hand på en i jämförelse med andra ämnesföreträdare extra djup insikt i skolans verklighet och vardag. Snarare synes den vara en produkt av en successiv erövring av det utbildningspolitiska fältet. Ett fackpedagogiskt tolkningsföreträde etablerades baserat på dominans vid lärarhögskolorna, i Skolöverstyrelsen/Skolverket, i utbildningsdepartementet och därmed i utredningskanslierna.

Även inom det politiska fältet kan motsvarande fenomen iakttas. Trots ideologiska skillnader anpassar sig de politiska partierna till förändringar i samhällsutvecklingen och uppvisar samtidiga svängningar i den politiska diskursen. Sålunda är det logiskt att de borgerliga partierna rättade in sig skolpolitiskt efter socialdemokraterna under de senares dominans på 1950- och 1960-talet. När socialdemokraterna mötte kritiken av skolans brister med en successivt ökad valfrihet inom den sammanhållna klassens ram gjorde de borgerliga detsamma men krävde också fler fristående skolor, vilket socialdemokraterna så småningom funnit sig i.

Trendföljsamheten förklarar också varför ett ekonomistiskt tolkningsföreträde etablerats under 1980- och 1990-talet och kamerala mätmetoder tillämpats också på utbildningsverksamhet. Det var inte möjligt för något parti eller någon politiker att på kort sikt ändra den rådande ordningen.

1990-talets skolpolitik baserades på en symbios mellan ett skikt fackpedagogers skolsyn och statskommunala kamrerares syn på offentlig verksamhet. De förra fick frihet att lansera sina käpphästar mot att de gav vetenskaplig legitimitet åt de senares krav på borttagande av skolans kvalitetssäkring. Ned föll historieämnet, inte därför att någon önskade det, utan därför att ingen av de nämnda grupperna tyckte det var viktigt.

Föga anade 1940-talets reformister, när de önskade mer historiestudier kring senare århundraden och folkrörelserna, att hela historieundervisningen skulle gå mot att bli historia. Lika lite märkte senare beslutsfattare. Den smygande förändringen skedde i skuggan av andra och större förändringar. Slutsatsen blir därför att förloppet, sett i ett 50-årigt perspektiv, innebar att den reformering och demokratisering som åsyftades av skolkommissionen genom att förändra historieämnets ställning ledde till att man kastade ut barnet med badvattnet.

Att historia nu blir kärnämne är en symbolisk men inte riktigt trovärdig avbön från den tidigare förda skolpolitiken. För att alla elever skall få en god undervisning i historia och andra ämnen måste skolans grundläggande regelverk reformeras till att åter innehålla behörighetsregler för rektorer och lärare samt inte minst minimitid för olika ämnen. Dit är det långt kvar. ■

Det är dags att göra upp räkningen

ESSÄ/Matematik utan förståelse. Ekvationen går inte ihop när lärare i matematik skall undervisa utan att ha ordentliga insikter i ämnet. Lika illa är det när elever lämnas i sticket och tvingas att uppfinna matematiken på nytt. Både i Sverige och USA har ämnet urholkats medan framgångsrika modeller finns i Östasien.

Av
Olle Häggström
Professor i matematisk statistik vid Chalmers tekniska högskola

Matematiken är ett skolämne med en rad speciella särdrag. Trots detta kan ett studium av vilka problem ämnet brottas med, och vad som eventuellt kan göras åt dem, leda till slutsatser som kan utsträckas även till andra ämnen. Och av matematikens blotta volym – det är det näst största ämnet såväl i ungdomsskolan (grundskola plus gymnasium) som i högskolan, distanserat endast av svenska respektive företagsekonomi – följer att ämnets problem och skolans allmänna kris i hög grad sammanfaller.

Vi som undervisar i matematik på högskolenivå kan inte undgå att märka att nybörjarstudenternas förkunskaper över lag har sjunkit alltsedan 90-talet, något som bekräftats i oberoende undersökningar på Chalmers, KTH och Umeå universitet. För tio år sedan kunde vi exempelvis ta för givet att en bred majoritet av de nyintagna Chalmersstudenterna behärskade elementär bråkräkning, vilket i dag inte längre är fallet.

En oroväckande bild tecknas även i den stora undersökning om grundskoleelevers matematikkunskaper som förra året presenterades av pedagogerna Arne Engström och Olof Magne.[1] Inte nog med att genomsnittseleven presterar svagt, spridningen mellan elever är mycket stor och blir allt större ju högre upp i årskurserna man tittar. En särskilt alarmerande uppgift är att de 15 procent lägst presterande eleverna i årskurs 9 inte kan mer än en genomsnittlig elev i årskurs 4.

Situationen är allvarlig både ur samhällets och den enskilda individens synvinkel. För att börja med det samhälleliga perspektivet, så råder i dag på goda grunder politisk enighet om att utbildandet av civilingenjörer och naturvetare är en av hörnpelarna i skapandet av framtidens välstånd. Dessa utbildningar vilar på matematisk grund, och om studenternas förkunskaper i matematik försämras får detta negativa återverkningar i utbildningarna, med sämre rustade ingenjörer och naturvetare som följd. Lika nödvändig är matematiken för ekonomer, systemvetare och en rad andra yrkesgrupper. När det gäller den enskilda individens perspektiv är den situation Engström och Magne beskriver utomordentligt bekymmersam: många elever tappar greppet om matematiken redan tidigt i grundskolan, och för dessa blir givetvis den fortsatta undervisningen i ämnet en lång och utdragen plåga.

FÖR ATT FÅ IDÉER till hur vi ska förbättra läget i Sverige gör vi klokt i att rikta blicken utåt och se hur man hanterar matematiken i andra länder. Att följa utvecklingen i USA är av särskilt intresse. För det första har Sverige och USA mycket gemensamt. Båda länderna har stora problem med sina skolor, något som gång på gång aktualiseras i internationella jämförande studier, samtidigt som de lyckas hålla en framstående position när det gäller högteknologi och ekonomiskt välstånd. I fallet USA brukar denna paradox förklaras med en omfattande "brain gain", i dag främst från Östasien. För det andra har USA kanske mer än något annat land varit förebild för svenska skolreformer under 1900-talets senare hälft.

I USA riktar man i sin tur blicken mot i första hand de asiatiska länder som ständigt ligger i topp vid internationella jämförelser. Två av de mest inflytelserika och omdiskuterade böckerna om matematikutbildning i USA på senare år behandlar just jämförelser mellan amerikanska och östasiatiska förhållanden.

Den ena av dessa är *The Teaching Gap* av psykologen James Stigler och pedagogen James Hiebert.[2] Författarna arbetade under större delen av 90-talet med den jättelika TIMSS-studien (Third International Mathematics and Science Study) för jämförelse av studieresultat och undervisningsformer i totalt 41 länder. Från 26 av dem gick det att få jämförbara och tillräckligt omfattande data om 13-åringars matematikkunskaper. Högst placerade sig i tur och ordning Singapore, Sydkorea, Japan och Hongkong, medan Sverige hamnade i mittfältet och USA en liten bit längre ner. Att Sverige hamnar i mitten kan vara frestande att tolka som att de problem som skisserats ovan är en smula överdrivna. Men om Sveriges konkurrenskraft på världsmarknaden ska baseras på att vi är en kunskapsnation, och inte på låga lönekostnader, duger på sikt inte en mittenplacering i kunskapsligan.

Stigler och Hiebert behandlar i sin bok en annan del av TIMSS-studien, nämligen analysen av videoupptagningar av matematiklektioner i totalt mer än 200 statistiskt representativa skolklasser (åter med 13-åringar) i USA, Tyskland och Japan. Det visade sig att det var de amerikanska och de japanska lektionerna som stod i skarpast kontrast mot varandra, så låt oss därför fokusera på dem. Att vetenskapligt slå fast vad som gör att japanska skolelever håller en högre kunskapsnivå än de amerikanska är naturligtvis oerhört svårt, med tanke på det stora antalet bakgrundsvariabler; elevernas förhållanden i skolan, hemma och på andra håll skiljer sig åt på tusen olika sätt. Hur ska man kunna avgöra vilken särskiljande faktor som är den avgörande? Icke desto mindre kan man ur en videostudie som denna vaska fram värdefulla ledtrådar.

EN FRAMTRÄDANDE skillnad mellan de japanska och de amerikanska lektionerna var hur fakta av typen "vinkelsumman i en polygon med K hörn är 180 × (K-2) grader" behandlas. I USA presenteras dessa i regel som vore de axiom, utan närmare motivering, medan japanska lärare lägger stor kraft på att förklara *varför* det förhåller sig på det viset. Typiskt för de japanska lektionerna är också att eleverna bereds tillfälle att själva fundera över vad exempelvis vinkelsumman borde bli, innan de serveras svaret.

Matematisk bevisföring förekom relativt ofta i de japanska klassrummen, men inte alls i de amerikanska. Att dessa skillnader i undervisningen bidrar till de japanska elevernas överlägsna resultat är en mycket rimlig hypotes. Jämte dessa ganska väntade observationer uppdaga-

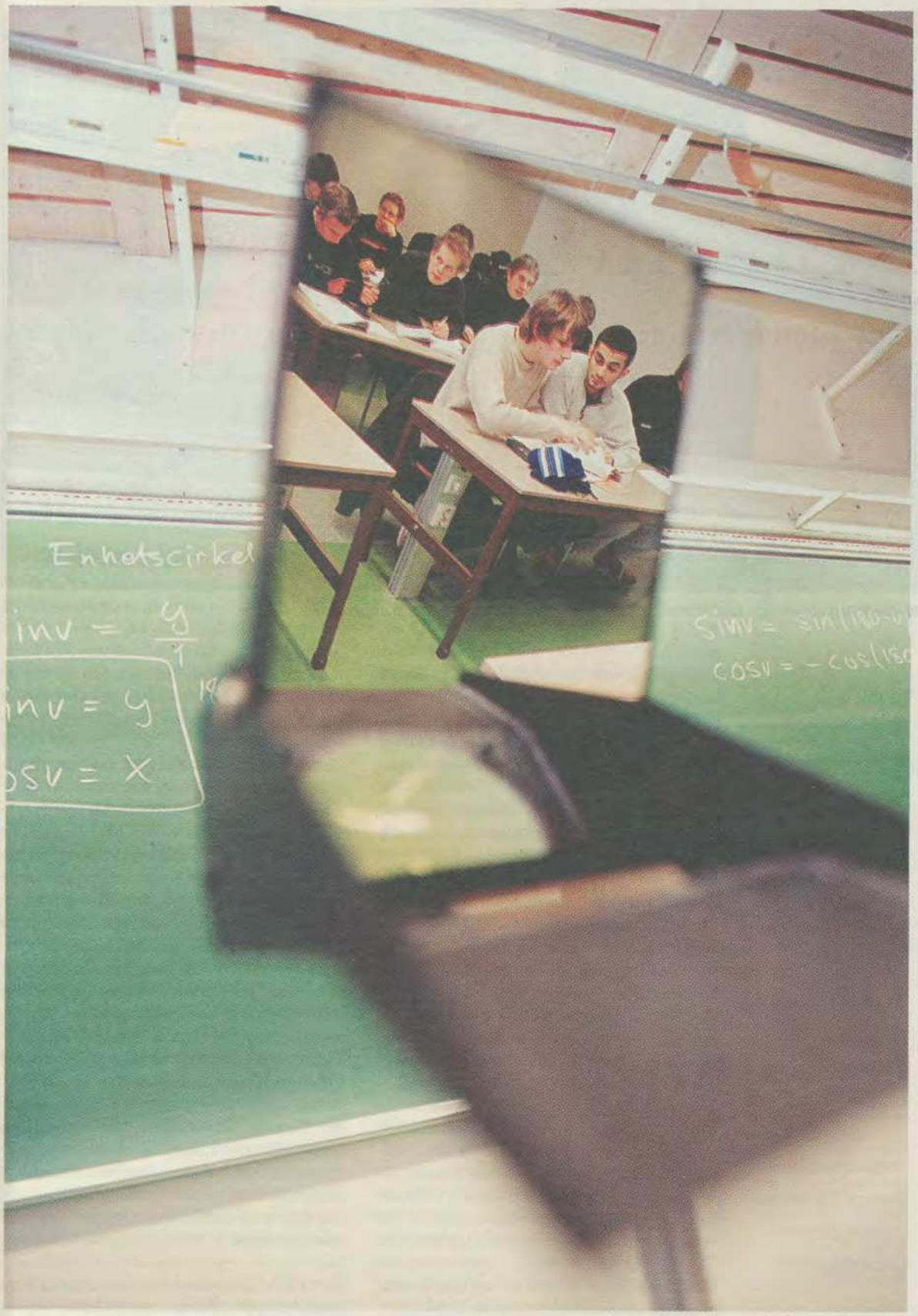

Rekyl. Om eleven inte lär sig matematikens grunder slår det tillbaka under senare studier.
Foto: Ulf Palm/Scanpix

des en och annan mer överraskande skillnad mellan de båda ländernas undervisningskulturer. På en av de amerikanska videoupptagningarna avbröts lektionen av ett högtalarmeddelande: "Får jag be om er uppmärksamhet. Alla elever som åker med skolbuss 31 ska i dag stiga på bussen på skolans framsida, inte baksidan. Vill lärarna vara vänliga att notera detta och påminna sina elever."

Vid en genomgång av videobandet tyckte sig en av de japanska forskarna inte riktigt uppfatta vad som hände och frågade en amerikansk kollega vad det var. Denne försökte vifta bort saken med att det var ett helt vanligt administrativt meddelande, men japanen ville inte släppa saken. Vid en systematisk genomsökning visade det sig sedan att mer än 30 procent av de amerikanska lektionerna avbröts av exempelvis högtalarmeddelanden eller någon som kom för att låna en projektor, medan något sådant över huvud taget inte förekom på de japanska lektionerna. Detta kan synas vara en trivialitet, men måhända speglar det att man i Japan tar lektionen på sådant allvar att den inte får avbrytas, och att matematiken anses vara viktigare än skolbusschemat. Kanske kan en sådan atmosfär bidra till bättre undervisningsresultat?

Stiglers och Hieberts bok har fått ett mycket blandat mottagande i USA. Alla är överens om att de japanska lektionerna är mästerliga, men meningarna går kraftigt isär om hur skillnaderna i förhållande till de amerikanska i övrigt ska tolkas. För att förstå detta måste vi först bekanta oss närmare med matematikundervisningen i USA och debatten kring denna.

DET AMERIKANSKA skolsystemet tillåter ett långtgående självstyre på såväl delstatsnivå som lokal nivå. Ändå har en intresseorganisation som National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) med sina nära 90 000 medlemmar lyckats skaffa sig ett landsomfattande och starkt inflytande över matematikundervisningen från kindergartennivå till det tolfte skolåret. De riktlinjer som lades fram i "1989 NCTM Standards" har i de flesta delstater präglat undervisningen under hela 90-talet och fram till i dag. De övergripande mål som formuleras är tillräckligt vaga för att alla ska hålla med: eleverna ska bli skickliga problemlösare med tilltro till sin egen förmåga, och de ska kunna resonera och kommunicera matematiskt.

Intressantare är anvisningarna om vilka delar av undervisningen som ska få ökad respektive minskad betoning. Till det som förespråkas få mer uppmärksamhet hör "förståelse för räknesätten", "användande av räknedosa för komplexa beräkningar", "insamling och organisation av data", "mönsterigenkänning" och "samarbete", medan sådant som "komplicerade beräkningar med papper och penna", "symbolmanipulation" och "att finna exakta svar" tonas ned.

Denna väg har inte varit framgångsrik. Under 90-talet har allt fler, både oroliga föräldrar och universitetslärare som tar emot de nya studenterna, slagit larm om att stoffet i matematikundervisningen tunnats ut, med allvarliga kunskapsluckor hos eleverna som följd. På olika håll i USA har föräldrar och lärare organiserat sig och tagit upp kampen mot den urholkning av matematikämnet som de NCTM-stödda reformprogrammen enligt deras uppfattning innebär. Denna allians mellan föräldrar och universitetsmatematiker har fått beteckningen "traditionalister", medan försvararna av NCTM:s idéer, oftast fackpedagoger och andra företrädare för lärarhögskolor, kallas "reformister". Diskussionen mellan dessa båda grupper har stundtals varit så hätsk att "math wars" blivit den gängse beskrivningen av debattklimatet.[3]

I medier har debatten ofta framställts som att traditionalisterna förespråkar räknefärdigheter medan reformisterna prioriterar konceptuell förståelse. Vad ett sådant förenklat synsätt helt missar är att räknefärdigheter och konceptuell förståelse inte står i något motsatsförhållande, utan tvärtom går hand i hand. Det som kanske mer än något annat kritiseras av reformvännerna är de klassiska papper-och-penna-algoritmerna[4] för de fyra räknesätten; i stället förespråkas under devisen "discovery learning" att eleverna själva upptäcker och uppfinner sina egna algoritmer. Detta blir oerhört tidsödande och ställer enorma krav på läraren, som ju bland de ofta diffusa och oartikulerade

metoder eleverna finner förväntas sålla fram dem som är riktiga och effektiva. Enligt en extrem, men inte alldeles ovanlig, uppfattning ska läraren inte ens ingripa när elevens metod är felaktig, eftersom detta kan hämma elevens kreativitet och självkänsla.

Bland andra har Berkeleymatematikern Hung-Hsi Wu övertygande demonstrerat att inlärning av en skenbart så mekanisk sak som standardalgoritmen för multiplikation av flersiffriga tal ger ypperliga tillfällen att skaffa sig en djupförståelse som på ett viktigt sätt föregriper den algebra (bokstavsräkning) som eleven möter i högre årskurser.[5] En brist i den amerikanska – och för all del även den svenska – matematikundervisningen är att dylika tillfällen alltför sällan tas till vara.

Först ett gott stycke in i *The Teaching Gap* bekänner Stigler och Hiebert färg i matematikkriget. De skriver att "de japanska lektionerna utgör bättre exempel på amerikanska reformidéer än de amerikanska". Men här har de, som matematikern Alan Siegel visar i en oberoende studie av videoupptagningarna, helt enkelt fel.[6] Skillnaden är i själva verket avgrundsdjup mellan de amerikanska reformisternas "discovery learning"-praktik, där eleverna lämnas att arbeta med de oftast mer eller mindre ofullkomliga metoder de själva råkat uppfinna, och de japanska lärarnas sätt att med subtila medel stimulera eleverna att tänka själva och därmed guida dem mot korrekta och effektiva lösningsmetoder.

Det är lätt att i Stiglers och Hieberts argumentation känna igen ett av reformisternas vanligaste retoriska grepp: när resultaten uteblir trots reformprogrammen uppges det bero, inte på att det skulle vara något fel på reformerna i sig, utan på att de blivit otillräckligt implementerade. Lösningen blir att föreskriva ännu mer av samma slags reformer.

NÄR DET I DET rådande debattklimatet utkommer en bok som får ett varmt mottagande i båda lägren är det en anmärkningsvärd händelse. En sådan är *Knowing and Teaching Elementary Mathematics* av Liping Ma, som bygger på författarens doktorsavhandling vid Stanforduniversitetet och som är en jämförelse mellan amerikanska och kinesiska förhållanden.[7] Kina finns inte med i den ovan citerade TIMSS-studien, men det är noggrant dokumenterat på andra håll att de kinesiska elevernas kunskaper i matematik är överlägsna de amerikanskas. Ma har emellertid valt att fokusera sin undersökning inte på eleverna, utan på lärarna, och mer precist på lärarnas insikter i elementär matematik. Hon har intervjuat totalt ett hundratal matematiklärare från USA och Kina, och resultaten är slående, för att inte säga chockerande. Som ett exempel kan vi se hur de klarade följande uppgift:

Beräkna dubbelbråket och formulera sedan i ord ett tillämpat problem för vilket denna beräkning ger lösningen. $\frac{1\frac{3}{4}}{\frac{1}{2}}$

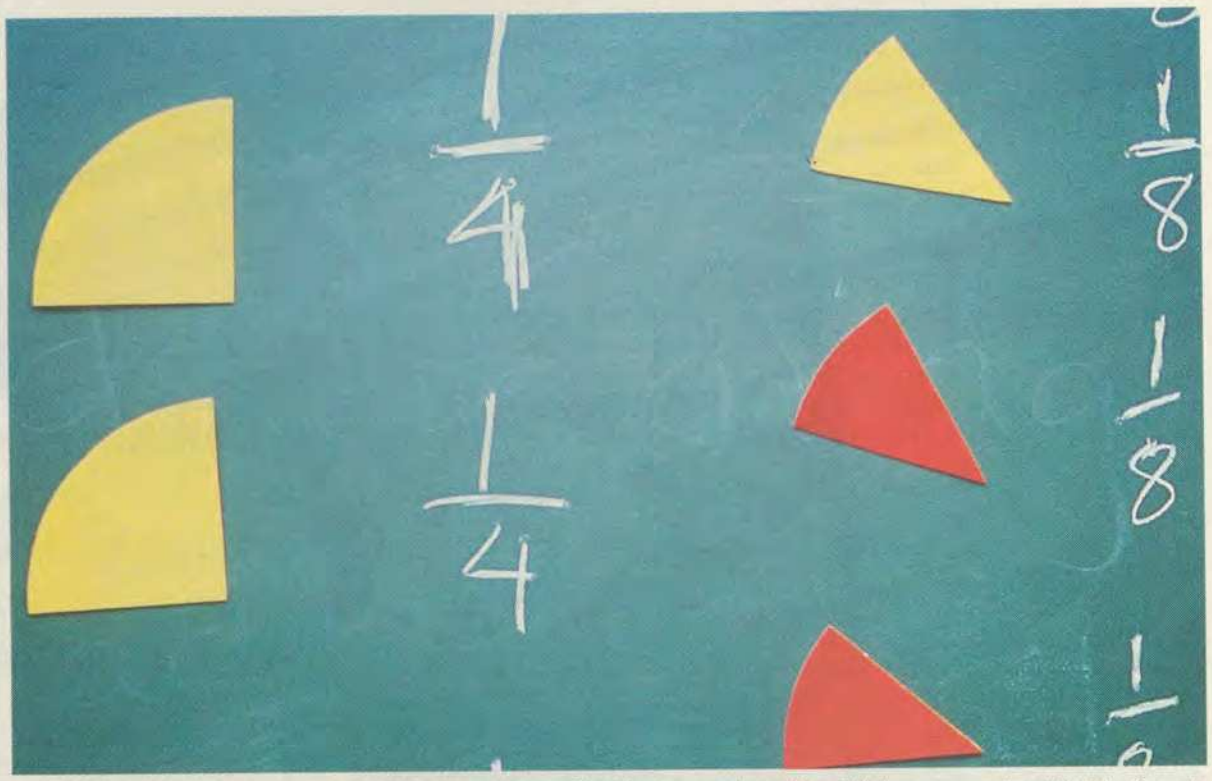

Bråkdelar. Man bör räkna med bråk i skolan för att förstå matematikens innebörd. Foto: Ulf Palm/Scanpix

Hur ska en lärare som inte själv förstår sig på matematiken kunna bibringa sina elever förståelse?

Exemplet är väl valt, särskilt med tanke på att det tycks vara – här åberopar jag endast anekdotisk evidens – division med tal mindre än ett som får många att slutligt ge upp ambitionen att förstå matematiken.

Bland de kinesiska lärarna klarade samtliga att genomföra beräkningen, och 90 procent gav tillfredsställande svar på den andra delfrågan. (Ett exempel på ett korrekt svar ges i slutet av denna artikel.)[8] Bland de amerikanska lyckades knappt hälften utföra beräkningen, och bara en enda av dem klarade att ge ett någorlunda godtagbart svar på den andra delfrågan. Övriga frågor i Mas undersökning gav liknande resultat: de kinesiska lärarna visade prov på utmärkt förståelse, medan de amerikanska över lag gav mycket bristfälliga svar. Observera att det inte är några pedagogiska eller didaktiska brister hos de amerikanska lärarna som ådagalagts, utan allvarliga kunskapsluckor i det ämne de är satta att undervisa i.[9] Detta kastar onekligen ett intressant ljus över de svaga resultaten i matematik bland amerikanska elever. Hur ska en lärare som inte själv förstår sig på matematiken kunna bibringa sina elever förståelse?

Någon motsvarande undersökning om svenska lärare har såvitt jag känner till inte genomförts, men vore självfallet av stort intresse. Det finns anledning att hoppas att situationen i Sverige är något bättre än den i USA, men även om så är fallet får vi nog räkna med att läget inom kort kommer att bli alltmer likt det amerikanska. Detta riskerar att bli en följd av den senaste lärarutbildningsreformen, som genomförts med start läsåret 2001–2002 och i vilken ämnesstudier i än högre grad än tidigare satts på undantag.

Jag är övertygad om att en av de viktigaste åtgärder vi kan vidta för att förbättra matematikundervisningen är att fördjupa lärarnas kunskaper i ämnet genom ökat inslag av ämnesstudier i lärarutbildningen, och genom fortbildning. Liping Mas resultat pekar i denna riktning, men bilden kompliceras av en annan omständighet som hon tar upp: jämfört med de kinesiska matematiklärarna har de amerikanska en, åtminstone formellt sett, *mer* omfattande matematikutbildning bakom sig. Att härav dra slutsatsen att "ju längre matematikutbildning, desto mindre insikter" vore naturligtvis befängt; i stället finns en uppsjö av betydligt rimligare kulturella förklaringar till de kinesiska lärarnas djupare kunskaper. En slutsats som däremot är ofrånkomlig är att det är möjligt att läsa och tentera av universitetskurser i matematik, utan att för den sakens skull tillägna sig några djupa insikter i den mer elementära skolmatematiken.

EN HET FRÅGA I DEN svenska debatten kring lärarutbildningen och matematikämnet är hur balansen mellan inslagen av matematik och matematikdidaktik ska se ut. Låt mig därför inskärpa följande: vi som har inblick i lärarutbildningen vet att det bland svenska matematiklärarkandidater är vanligt med brister liknande dem som Ma påvisat hos amerikanska matematiklärare. Vi måste därför prioritera arbetet med att ge dem chansen att nå en förbättrad och fördjupad förståelse av själva matematiken. Om de inte skaffar sig en sådan lär det inte hjälpa med aldrig så goda pedagogiska eller didaktiska insikter. Det finns knappast någon anledning att inskränka en sådan slutsats till att enbart gälla matematiken: ämnesstudierna i lärarutbildningen måste naturligtvis över lag hålla sådan kvalitet och vara av ett sådant omfång att de blivande lärarna kan skaffa sig djupa och stadiga kunskaper i de ämnen de sedan ska undervisa i. Det mesta tyder på att den nuvarande lärarutbildningen inte håller måttet i detta avseende.

En annan kontroversiell fråga i den svenska utbildningsdebatten rör differen-

tiering av undervisning. Den successiva utslagning av elever i grundskolans matematikundervisning som Engström och Magne rapporterar om är i hög grad relevant för denna diskussion. Motsvarande fenomen kan tydligt skönjas även i en del andra ämnen, men frågan är om inte problemet är allra störst i just matematikämnet till följd av dess utpräglat kumulativa natur: det är ett ämne där alltmer avancerade kunskaper efter hand byggs på de mer elementära. Medan en elev som i geografiundervisningen har råkat missa avsnittet om Afrika har alla chanser att komma igen när man går vidare med Asien, så är situationen avsevärt besvärligare i matematiken. Den elev som misslyckats med att lära sig addera och ändå tvingas vidare till multiplikation kommer ofelbart att misslyckas även där. Och för den som inte har tillägnat sig en taluppfattning som medger ett säkert laborerande med heltalen kommer algebran att framstå som ett meningslöst och obegripligt formelmanipulerande.

De elever som på någon nivå får problem med matematiken måste därför snabbt identifieras och få den nödvändiga hjälpen innan de tvingas vidare till högre nivåer. Samtidigt är det angeläget att de mer högpresterande eleverna inte hålls tillbaka. Olika elever har alltså olika behov, något som det finns väsentligen två sätt att hantera: individualisering inom klassrummet eller nivågruppering. Den förstnämnda vägen, där klassens elever lämnas att arbeta självständigt och i egen takt, är den som i dag dominerar.

Den är emellertid ytterst problematisk, eftersom läraren i en sådan klass måste fördela sin uppmärksamhet mellan eleverna på ett sätt som gör att varje elev får mycket kort tid för interaktion med läraren. Gemensamma diskussioner i klassrummet förutsätter ju i hög grad att eleverna arbetar med samma stoff och på samma nivå. Detta talar alltså för att vi bör införa en viss nivågruppering i matematikundervisningen. Även om saken är svår att leda i bevis, misstänker jag att nedgången i de svenska högskolestudenternas förkunskaper i matematik åtminstone till en del hänger samman med det under 90-talet minskade inslaget av nivågruppering i skolan.

Ett exempel är avskaffandet av allmän och särskild kurs i högstadiematematiken, och ett annat är enhetligheten i den nuvarande gymnasieskolan: i dag läser samtliga gymnasieelever samma inledande matematikkurs, oavsett om de går det naturvetenskapliga programmet eller något yrkesprogram.

I det betänkande som den parlamentariska Gymnasiekommittén förra året lade fram föreslogs en gymnasiereform med hjälp av vilken denna utveckling skulle drivas ännu ett steg. Dagens 17 gymnasieprogram föreslogs slås samman till åtta "sektorer", varav ingen skulle kunna identifieras som vare sig utpräglat yrkesinriktad eller utpräglat högskoleförberedande. Lyckligtvis tog utbildningsminister Thomas Östros intryck av den förödande kritik som förslaget utsattes för i remissvar och i den allmänna debatten. Han aviserade helt nyligen en mer begränsad gymnasieproposition, där Gymnasiekommitténs modell kasserats och där tvärtom de så kallade kärnämnena, ämnen som är gemensamma för samtliga program, tillåts profileras i olika riktningar på olika program. Äntligen ett steg i rätt riktning!

Å ANDRA SIDAN: med en ökad differentiering skulle vi explicit ge avkall på idén om att alla elever ska tillägna sig abstrakt matematik på högskoleförberedande nivå, i den mån idén över huvud taget funnits annat än som en läpparnas bekännelse. Hur pass allvarligt vore det att ge upp denna ambition? Till att börja med kan vi konstatera att även om matematikkunskaper är av betydelse för att individen ska fungera som samhällsmedborgare, har de inte samma dignitet som läs- och skrivfärdigheter. Att oreflekterat kräva att alla ska behärska algebra och trigonometri är ungefär lika välbetänkt som budskapet i den fiktiva (?) insändare som den norske författaren Erlend Loe citerar i generationsromanen *Expedition L.*[10] Där heter det att man "rimligen borde kräva att ungdomar som söker till gymnasieskolan ska kunna springa etthundra meter på 12 sekunder. För dem som inte klarar denna gräns måste resurser sättas in." Efter att ha konstaterat att 12-sekunderskravet är avgörande för den som aspirerar på att bli en nyttig samhällsmedborgare i framtiden, och att det är politikerna som bär ansvaret, avslutas insändaren med att slå fast att det behövs en satsning på forskningen inom detta område "så att vi får reda på varför senfärdigheten är så utbredd".

Ironi åsido: Vilka matematikkunskaper behöver framtidens medborgare utrustas med i skolan? Detta problematiseras i en eftertänksam essä av professorn i miljöhistoria Sverker Sörlin.[11] Han utvecklar en sociologisk hypotes som i korthet säger följande: matematikämnet fungerade under en stor del av 1900-talet, fram till omkring 1970, som ett normerande kunskapsideal och en social vattendelare. Under det som Sörlin betecknar som "reallläroverkets glansperiod" sorterades genom matematiken de individer fram som kunde forska och konstruera, leda och budgetera. Till den tidens hjältar hörde ingenjörer som Gustaf Dalén och fysiker som Albert Einstein och Richard Feynman. Men i dag är situationen en annan: med den högre utbildningens kraftiga expansion har samhällselitens struktur blivit långt mer mångfasetterad, och branscher som till exempel medier, nöjesindustri och tankesmedjor erbjuder alternativa karriärvägar där avancerade matematikkunskaper som regel inte är någon förutsättning.

Även om man kan peka på att vetenskaper som medicin, biologi och ekonomi i dag är mer matematiserade än någonsin, tycks det ligga något i Sörlins analys. Då är det kanske inte längre lika angeläget att alla skolelever får en matematikundervisning som strävar mot de högre sfärer som ligger till grund för naturvetenskap och ingenjörskonst. Sörlin föreslår en modell där endast de elever som visar intresse och fallenhet fortsätter på den kumulativa linjen mot alltmer avancerad och abstrakt matematik. För övriga elever kan undervisningen i högre grad inriktas på att tillämpa procenträkning och annan elementär matematik mer på bredden, och behandla sådant som befolkningsstatistik, opinionsundersökningar, ränterörelser, prisnivåer, ekologiska balansräkningar – allt sådant som en medborgare i en demokrati bör kunna befatta sig med.

Även ur ett sociologiskt perspektiv tycks det alltså vara rimligt med en differentiering och nivågruppering av matematikundervisningen. Samtidigt vill vi naturligtvis inte predestinera elever i de tidiga skolåren för den ena eller den andra banan, och därför behöver ett system liknande det Sörlin föreslår innehålla överbryggningskurser, till exempel på gymnasienivå, för dem som vill byta från ett allmänbildande matematikspår till ett mer ambitiöst.

Den 28 maj väntas regeringens Matematikdelegation, efter drygt ett års arbete, presentera en handlingsplan för matematikämnet. Förhoppningsvis kommer denna handlingsplan att omfatta de två åtgärder vi här kommit fram till behöver vidtas: en ökad tonvikt på ämnesstudier i lärarutbildningen och en skolmatematik som medelst nivågruppering bättre möter den enskilda elevens behov. ■

Fotnoter:

1. A. Engström och O. Magne, "Svaga elever i matematik slås ut tidigt", *Dagens Nyheter*, 6/10 2003.

2. J. W. Stigler och J. Hiebert, *The Teaching Gap*, New York: Free Press, 1999.

3. För en historik, se D. Klein, "A brief history of American K-12 mathematics education in the 20th century", i *Mathematical Cognition* (red. J. Royer), Greenwhich, CT, Information Age Publishing, 2003. http://www.csun.edu/%7Evcmth00m/AHistory.html

4. Med "algoritm" menas en steg-för-steg-procedur som i princip kan följas helt mekaniskt.

5. H. Wu, "Basic skills versus conceptual understanding: A bogus dichotomy in mathematics education", *American Educator* 23:3, 1999, 14–19. http://www.aft.org/american_educator/fall99/wu.pdf/

6. A. Siegel, "Telling lessons from the TIMSS videotape", i den kommande *Testing Student Learning, Evaluating Teaching Effectiveness* (red. W. Evers och H. Wahlberg), Hoover Press, 2004. http://www.cs.nyu.edu/cs/faculty/siegel/

7. L. Ma, *Knowing and Teaching Elementary Mathematics: Teachers' Understanding of Fundamental Mathematics in China and the United States*, Lawrence Erlbaum Assoc., 1999.

8. Hur många mil kan man köra med en bil som bara har en och trekvarts liter bensin kvar i tanken, och som drar en halv liter per mil? Rätt svar är 3,5.

9. Mas slutsats att de amerikanska matematiklärarna har otillräcklig djupförståelse av elementär matematik tycks kunna utsträckas till att detta även förekommer bland forskare i pedagogik och matematikdidaktik. Som Siegel detaljerat visar i sin uppsats har nämligen Stigler, Hiebert och deras kollegor i TIMSS-studien gravt missförstått vad som händer i de japanska klassrummen, på ett sätt som knappast hade varit möjligt om de haft gedigna matematikkunskaper.

10. E. Loe, *Expedition L*, Stockholm: Alfabeta Bokförlag, 2003. Översättning: Lotta Eklund.

11. S. Sörlin, "När kan man räkna? Några tankar om behovet av matematik", inlaga till Matematikdelegationen, 2003.

Inför det kommande EU-valet mobiliserar populistiska partier till både höger och vänster. Statsvetaren Yves Mény hävdar att konflikten mellan folkvilja och regelsystem finns inbyggd i demokratin. Båda benen måste finnas för att demokratin skall vara i balans.

Populism är febern i demokratins försvagade kropp

Av
Lisa Irenius
Frilansjournalist

EGENTLIGEN ÄR DET märkligt att "populismen" frodas i tider av osäkerhet. Varför vänder sig medborgare som vill protestera mot en otrygg värld till den mest oberäkneliga av ismer? Finns det alls någon substans i begreppet populism? Och vad säger populismens uppsving om demokratins tillstånd? För att få svar på dessa frågor åker jag till en gammal klosterbyggnad uppe på kullarna ovanför Florens. Från centralstationen bär det sakta uppåt, genom allt glesare bebyggelse och på allt smalare och slingrigare vägar, mestadels kantade av höga stenmurar: av olivträden syns bara kronorna. Där uppe tronar det gamla Badia Fiesolana bakom vars stenfasader i dag Istituto Universitario Europeo (IUE) gömmer sig, ett institut med över fem hundra forskare och doktorander inom samhällsvetenskap, historia, juridik och ekonomi från hela Europa.

Det är i mitten av mars och en av årets första vårdagar. Ett par veckor tidigare gjorde Jörg Haider sig påmind igen genom att kamma hem en storseger i den österrikiska provinsen Kärnten. Sedan lät han meddela planer på att bygga en gemensam plattform med "anti-Bryssel"-partier från hela Europa inför EU-valen i juni. Vad denna gemensamma populistiska plattform skulle grunda sig på var emellertid oklart.

Enligt den franske statsvetaren och juristen Yves Mény har dock populismen en fastare kärna än vad många tror. Vi sitter och samtalar på hans stora kontor, två små klosterfönster öppnar sig ut mot den bleka vårsolen. Mény menar att det är möjligt att studera populismen som sådan. Men han anser att många använder begreppet slarvigt: en del journalister talar om "populism" så fort en annorlunda politisk rörelse dyker upp, andra likställer den med högerextremism. Vissa högerextremistiska rörelser är inte ens populistiska, hävdar Mény. En analys av populismen måste i stället koncentrera sig på användningen av folkbegreppet.

Yves Mény är en av de statsvetare som har studerat den senaste vågen av populism i Europa. Han har skrivit *Par le peuple, pour le peuple* (2000) tillsammans med kollegan Yves Surel och redigerat samlingsvolymen *Democracies and the populist challenge* (2002). Ambitionen har i dessa böcker varit att undersöka såväl begreppet som företeelsen populism, samt att placera den i ett större sammanhang. Sedan drygt två år är Mény även president för IUE och därmed en viktig röst i Europadebatten. Ungefär samtidigt utkom han med boken *Tra utopia e realtà* ("Mellan utopi och verklighet", 2002), i vilken han talar om en möjlig konstitution för EU, en problematik som i allra högsta grad är relevant i en diskussion av europeisk populism.

DET ÄR TYST OCH TOMT på IUE denna torsdag. Florens bullriga och förorenade stadsliv ligger egentligen bara 20 minuter härifrån och anas i form av en rörig samling orangeaktiga hustak. Ändå tror man sig vara långt från allt, i en skyddad tillvaro av böljande kullar, vajande cypresser och helrosa magnoliaträd. Just hit, eller närmare bestämt till juristernas Villa Schifanoia, flydde en gång huvudpersonerna i Boccaccios *Decamerone*. De satt här och berättade erotiska historier för varandra för att få tiden att gå medan pesten härjade nere i stan.

Populismen kallas ibland "demokratins sjukdom". Men till skillnad från när det gäller pesten verkar man ännu inte ha hittat något botemedel eller ens någon bromsmedicin. För Mény är populismen en ofrånkomlig del av demokratin som den i dag ser ut. Hans tålmodigt berättade samhällsskildringar emotser inte sjukdomens slut, utan en förmåga att leva med den:

– Det finns en inbyggd motsättning i dagens demokratiska system. Å ena sidan önskar man att folket ska utgöra den grund som legitimerar allt och att folket alltid ska kunna uttrycka sin åsikt. Å andra sidan önskar samma folk skydda sig från makthavarnas mer eller mindre självständiga beslut och inrättar därför regler som begränsar makten. Men därmed begränsas också folkets makt. Ju mer folket söker skydda sig, desto fler blir begränsningarna. Detta är en grundläggande paradox i demokratin, eftersom demokratin består av både folkligt inflytande och bestämmande genom regler.

Mény's analys av demokratin kretsar kring att den bär på en grundläggande spänning mellan folkvilja och så kallad konstitutionalism. Konstitutionalismen innebär att politisk makt begränsas och uppvägs av regelverk och kontrollsystem, "checks and balances". Makten koncentreras aldrig till ett ställe utan fördelas

för att maktbalans ska uppstå. Konstitutionalismen är med andra ord en fundamental del av demokratin. Ändå omtalas den sällan av politikerna, som hellre talar om betydelsen av folkviljan. Därmed hugger de sig själva i ryggen och banar väg för populister som frågar varför folkviljan i så fall inte får större genomslag. I själva verket har konstitutionalismen kommit att utgöra en allt större del av demokratin. Allra längst har det gått i EU, som Mény betecknat som ett fall av en ovanligt sofistikerad och avancerad konstitutionalism. "Med tanke på den konstitutionalistiska sidan av den europeiska demokratin borde man inte tala om demokratiunderskott utan om demokratiöverskott!" skrev han i tidningen *Label France*.

Konstitutionalismens utbredning har kringskurit demokratins andra pelare, folkviljan. Populismens uppsving i Europa ska i första hand ses som en reaktion på en alltför utvecklad och invecklad konstitutionalism, menar Mény. På så vis är populismen egentligen ganska sund, eftersom den signalerar att demokratins balans har rubbats. Den är ett slags feber som visar hur pass sjuk demokratikroppen är, hävdar han, ett symptom på en sjukdom som finns latent i demokratin snarare än en sjukdom i sig.

Komparativa studier av populistiska rörelser visar att dessa dyker upp i likartade sammanhang. Särskilt trivs populismen där partisystemet är svagt, men även där politiken har "personifierats" och förtroendet för eliterna skadats av korruption och skandaler. Det går i allt större utsträckning att skönja populistiska drag också i den "vanliga" politiken, menar Mény. Populistiska argument används av politiker som Jacques Chirac och Tony Blair.

– Det finns vänsterpopulism och högerpopulism, populism av nordlig karaktär och sydlig karaktär. Men de populistiska rörelserna åberopar alla folket, vilket för den delen även gäller alla demokratiska rörelser och nästan alla regeringar, också de mer auktoritära. Den enda legitimitet som räknas på internationell nivå är den folkliga. Men begreppet "folket" används naturligtvis på alla möjliga vis. Ibland vänder man sig till folket på demokratiskt vis, och där är valen i Spanien ett tydligt exempel på hur en dramatisk händelse kan få folket att plötsligt ändra åsikt. Men även de sovjetiska, fascistiska och nazistiska regimerna sade att de talade i folkets namn.

– Folket är alltså ett begrepp som är både oundgängligt och mycket manipulerbart. Man kan definiera folket utifrån ett vänster- eller högerperspektiv eller utifrån olika etniska perspektiv. En mildare variant av etnisk populism är så kallad *chauvinist welfare*, som finns i Skandinavien. Det bygger på en uppfattning som denna: "Välfärden är för folket, de andra kan åka någon annanstans och bli omhändertagna!"

Populismen finns alltså i många varianter, men dessa förenas alltjämt i ett avståndstagande från "checks and balances" och medlande instanser samt i en utestängning av vissa "perversa element", som multinationella företag och korrupta politiker:

– Jag skulle vilja säga att den stora skillnaden mellan populismen och demokratin, såsom vi i dag definierar den, är att populismen är en rörelse som påstår sig vilja ge all makt åt folket eller i praktiken till en majoritet av detta folk. Om folket vill något, så är det bra.

POPULISMENS IDEOLOGISKA dynamik kretsar enligt Mény kring tre sinsemellan förbundna ståndpunkter. För det första hävdas att "folket" ska vara grunden för den politiska gemenskapen, för det andra att denna legitimitet förvanskats av vissa aktörer och processer, för det tredje att folket måste återfå sin "rättmätiga plats". Ménys sökande efter populismens kärna kan dock tyckas problematisk. Blir det inte en form av självbedrägeri, en rationalisering av företeelser som i själva verket är irrationella? Varför koncentrera sig på minsta gemensamma nämnare för rörelser som till större delen är helt olika? Utan att förneka skillnaderna vidhåller Mény att hans företag har stor betydelse.

– Det är viktigt att prata om det som förenar de oliken slagen av populism, eftersom de alla ifrågasätter klassiska demokratiformer. Vi tenderar att prata om "demokrati" så fort det förekommer allmänna val, men det är en mycket otillräcklig definition. Populismen är ett uttryck för demokratisk disharmoni, den visar på vissa former av kritik som kan riktas mot demokratin och behövs för att vi ska kunna definiera demokratins funktioner i dag, säger Mény.

Illustration: Claes Jurander

"Det är sant att en liten elit har väldigt mycket makt i dag. Vi har ett slags aristokratiskt samhällssystem, där en liten grupp fattar avgörande beslut."

Enligt den franskfödde statsvetaren Yves Mény ger populismen uttryck för en demokratisk disharmoni. Men med hjälp av dess kritik kan demokratins funktioner definieras.

– Vi måste ta populismen på allvar och lyssna uppmärksamt på den kritik den framför. Det är sant att en liten elit har väldigt mycket makt i dag. Vi har ett slags aristokratiskt samhällssystem, där en liten grupp fattar avgörande beslut.

Kritiken av eliten och i synnerhet en anonym EU-elit förenar många populistiska rörelser över Europa. Den populistiska argumentationsmodell som Mény omtalar tycks särskilt typisk för många antieuropeiska rörelser. Paradoxalt nog syns nu också tecken på att antieuropeiska rörelser gör gemensam europeisk sak av kampen mot EU. Ett exempel är European Anti-Maastricht Movement, som bland annat den svenska Junilistan säger sig känna samhörighet med. Håller en paneuropeisk populism på att växa fram?

– Ännu finns det ingen paneuropeisk populism eftersom populismen är ombytlig och tar sig mycket säregna och lokala former. Lega Nord i Italien är exempelvis ett lokalt fenomen. Men även om det inte finns någon paneuropeisk populism fruktar jag att det finns risk för ett slags koalition mellan alla möjliga former av populism vid EU-valen i juni. Eftersom valen är nationella finns det för närvarande ingen anledning för populisterna att mobilisera på europe-

isk nivå, i stället mobiliserar man på nationell nivå och säger att "vi håller på nationen och vi är emot Europa". Det som riskerar att inträffa under de närmaste åren är att vi får en mycket stark antieuropeisk minoritet i Europaparlamentet – liksom det har funnits, och fortfarande finns, antifederalister i amerikanska lagstiftande församlingar.

Reaktionerna återfinns alltså ännu främst på det nationella planet, där det enligt Mény råder en större balans mellan konstitutionalism och folkligt inflytande. Frågan är om det alls går att jämföra "nationell demokrati" med "europeisk demokrati", eftersom den transnationella europeiska demokratin kan tänkas fungera på ett helt annat vis.

– Jag anser att den europeiska demokratin har samma fundamentala mekanismer som de nationella demokratierna. Den europeiska demokratin är ofullkomlig, men det är alla demokratier. Den europeiska demokratin är ett system där den konstitutionella pelaren är mycket mer utvecklad än den folkliga pelaren.

Samtidigt går det inte att komma ifrån att den europeiska demokratin saknar en fundamental ingrediens som finns nationellt – ett folk. I EU drivs frågan om hur "folket" ska definieras till sin spets. Vad skulle vara förenande för ett europeiskt folk? Ménys och Surels studie av populistiska diskurser visar hur begreppet "folk" definieras och används på tre olika sätt. Det första är av politisk karaktär och betonar folkets rätt till politisk suveränitet. Det andra är kulturellt och utgår från etniska, geografiska eller språkliga kriterier. Det tredje fokuserar på samhällsklasser: folket utgörs av "de små", fattiga och missgynnade i kontrast till "de stora", rika och gynnade. Många av dagens populistiska rörelser hänvisar samtidigt eller om vartannat till dessa tre aspekter av folkbegreppet. Rörelser som är populistiska och mot "Bryssel" prioriterar ofta frågan om politiskt självbestämmande. En eventuell paneuropeisk populism skulle antagligen bygga på en klassrelaterad definition av folket, där Europas "små" skulle ställas mot dess "stora".

VILKA SKULLE DÅ dessa "stora" vara? Populismen, "folkets kamp mot eliten" som det sägs ibland, riktar också uppmärksamheten på innebörden av "eliten". Inom EU har man utan tvivel ansträngt sig mer för att skapa en europeisk elit än ett europeiskt folk. IUE är ett typexempel på detta: institutet kom till efter en överenskommelse mellan unionens medlemsstater på 70-talet. Ambitionen var att skapa en sant "europeisk" akademisk institution, som skulle bidra till utvecklingen av Europas kulturella och vetenskapliga arv "i dess helhet och mångfald". Här skulle några av kontinentens bästa akademiker samlas på en enda plats och verka för utbyte, framsteg och enhet i den europeiska akademiska världen. Hit kommer även europeiska toppolitiker med praktisk erfarenhet av europeisk integration.

Ja, IUE är så europeiskt att man nästan blir perplex. Ute på den italienska landsbygden öppnar sig plötsligt en värld fylld av människor, böcker och tidningar från hela kontinenten. De flesta verkar tala flytande engelska, franska, italienska samt minst ett språk till. Vilket språk ska vi göra intervjun på? är den första fråga Yves Mény ställer när jag träffar honom. Han är född 1943 i Bretagne och kom till IUE efter att ha undervisat på universiteten i Rennes och Paris, och efter att ha gästat universiteten i bland annat Madrid, Rom och Bologna. I dag

Illustration: Claes Jurander

"Det nya Europa utgörs snarare av dem som, utöver stödet till Irakkriget, vill skapa en stor marknad och inte bryr sig så mycket om resten."

Yves Mény om det gamla och det nya Europa.

känner han sig som europé, säger han. Jag frågar om han anser att det nu finns en "europeisk elit" och hur den i så fall ser ut.

– Nej, ännu finns ingen egentlig europeisk elit, svarar Mény, bara en byråkratisk. I bästa fall kan man hitta en liten beståndsdel kulturella och ekonomiska eliter som arbetar och känner sig hemma över hela det europeiska området. Andelen politiker vars blickfång och ambitioner naturligen omfattar hela Europa är väldigt liten. Många politiker betraktar i stället Europa som ett sidospår, där man kan lämpa av personer som inte har blivit valda någon annanstans. Dessutom blir eliterna alltmer transnationella och kan komma att anse att deras intresseområde inte bara är Europa, utan världen.

Det är en bekant analys av dagens eliter: antingen känner de ansvar för ett lokalt eller nationellt område eller så känner de inget ansvar för något område alls, utan vårdar bara sina egna globala intressen. Dessvärre tycks denna kritik ofta vara befogad. Kan man inte föreställa sig en elit som är internationellt orienterad och ansvarstagande på samma gång?

– Jag tror att det trots allt finns många människor i Europa som anser att Europa inte kan bestå enbart av ekonomiskt utbyte, utan att det också är nödvändigt att skapa en juridisk, kulturell och politisk gemenskap. Men även om det är många eliter i Europa som önskar detta skulle jag inte vilja säga att dessa eliter har en dominerande position. Drömmen om en europeisk federation och nation är starkt ifrågasatt av många. Framför allt finns det ett slags dominerande ideologi som mer strävar efter en globalisering av marknaden än inrättandet av en europeisk politisk gemenskap, säger Yves Mény.

Han låter lite trött och sorgsen när han säger det. Och det verkar onekligen som om den europeiska politiska gemenskapen har hamnat i ett ganska hopplöst läge. Genom ett välutvecklat regelverk är den till hälften etablerad. För att den europeiska demokratin ska bli "hel" krävs reformer – men just eftersom den inte är "hel" är reformerna svåra att få till stånd.

– Europas politiker och institutioner måste upprätta kanaler för mer intensiva demokratiska uttrycksformer, understryker Mény. Jag hade föredragit en större debatt om den europeiska grundlagen följd av en paneuropeisk folkomröstning om Europas framtid, så att de europeiska folken i sin helhet får uttala sig. När jag föreslår något sådant brukar jag få svaret att det är riskabelt, eftersom det europeiska folket skulle kunna förkasta konstitutionen. Då säger jag att det är inget att göra åt! Det vore inte första gången som ett folk fattar ett beslut som vissa tycker är felaktigt.

PÅ VILKET SÄTT KAN då EU bli mer demokratiskt? Yves Ménys förslag är att man kombinerar Europavalen med folkomröstningar där medborgarna får uttrycka sin åsikt i en bestämd fråga. Det kan handla om sådant som förbud mot tobaksreklam. Då blir det tydligt att Europaparlamentet fattar konkreta beslut som sedan kan underställas folklig granskning. En ytterligare möjlighet är att ge medborgarna möjlighet att ifrågasätta och ta tillbaka ett europeiskt beslut genom petitionslistor. Nej, det är nog inte en brist på idéer och metoder som hindrar ett större folkligt inflytande inom EU. Den största frågan är egentligen om viljan finns, om politiker och medborgare verkligen vill ha en politisk gemenskap bortom nationsgränserna.

– När Rumsfeld talade om det gamla och det nya Europa syftade det gamla Europa också på drömmen om att skapa en politisk gemenskap, säger Mény. Det nya Europa utgörs snarare av dem som, utöver stödet till Irakkriget, vill skapa en stor marknad och inte bryr sig så mycket om resten. Turkiets medlemskap tror jag är den fråga som mer än andra spetsar till två möjliga föreställningar om Europa, antingen en mer politisk föreställning om EU som en politisk gemenskap eller en mer politisk-ekonomisk föreställning om EU som ett handelsområde med ett allianssystem, vilket i princip skulle innebära ett frihandelsområde plus Nato. På så vis skulle Turkiet kunna förankras i Europa, för Turkiets säkerhet och för Europas säkerhet, med risk för att det inte skulle finnas någon europeisk politisk gemenskap, för det skulle vara omöjligt.

Men ponera att Europa trots alla hinder blev en politisk gemenskap, med något slags "folk" och fler kanaler för folkligt inflytande. Skulle vid då få en reell balans mellan "folkmakt" och "regelmakt" – tänk om den samtida demokratins största problem är att makten varken finns hos regelsystemets institutioner eller hos folket?

– Ja, jag tror att makten faktiskt kan finnas på andra ställen, medger Mény. Demokratin kontrollerar knappast alla aspekter av social och mänsklig aktivitet, i synnerhet inte i dag. Särskilt ekonomin blir allt mindre kontrollerbar, vilket är det som ställer till störst problem.

Demokrati är ovisshet, har Mény skrivit tidigare med hänvisning till Adam Przeworski. Men hur oviss får demokratin bli? För närvarande tycks det oklart både var makten finns, vem man ska kräva tillbaka den ifrån och vem som har rätt att kräva tillbaka den. Det talar dessvärre för att populismen, som påstår sig sitta inne med svaret samtidigt som den är den mest kameleontiska och opålitliga av ismerna, kommer att fortsätta breda ut sig. ■

Japansk bejakelse. Under 1900-talets första hälft utvecklade Nishida Kitarô en filosofi som var tänkt att korrigera den västerländska moderniteten. Han beträdde därmed tankespår som skulle komma att återfinnas i den postmoderna och poststrukturalistiska filosofin i väst. Men ytterligare en sak har Nishida att lära ut, nämligen förmågan till bejakelse.

Traditionen för tanken bortom moderniteten

CARL CASSEGÅRD
Fil.dr i sociologi

TILL DE MEST omdebatterade händelserna i japansk politik i dag hör premiärminister Koizumis upprepade officiella besök vid Yasukunihelgedomen i Tokyo. Den kontroversiella shintohelgedomen betraktas av många som en symbol för militarism. Till de helgade hör inte bara de miljontals soldater som stupat under landets krig, utan också dömda krigsförbrytare som general Tôjô. Som bekant har Japan under Koizumis ledarskap brutit mot en rad tabun som rått under efterkrigstiden. Till dessa hör inte bara ivägskickandet av självförsvarsstyrkor till Irak, utan också den uttalade viljan att revidera "fredsförfattningen".

Kritik har kommit från vänster, men också från den kände konservative filosofen Umehara Takeshi, en nutida företrädare för Kyotoskolan i japansk filosofi. I en artikel i tidskriften *Ronza* från 2001 kritiserar han premiärministerns väst- eller USA-orienterade nationalism för att ha lett till försämrade relationer med Kina och Sydkorea. Vad som skulle behövas är att Japan återvänder till Asien för att söka efter "gemensamma rötter" i samarbete med sina grannländer. Den ståndpunkt Umehara artikulerar är intressant. Precis som den gamla Kyotoskolan är han kritisk mot det västerländskt moderna. I stället uppmanar han Japan att inta en "postmodern" ståndpunkt. I hans version är postmodernismen en lära i perfekt harmoni med Japans religiösa traditioner och med ett "återvändande till Asien".

Umeharas argument kan kännas ovant för en västerländsk läsare. Det är emellertid knappast nytt. Vad det sätter fingret på är det säregna förhållande till det moderna som utmärker Kyotoskolan och som också återfinns hos denna skolas grundare, den japanska filosofins fadersgestalt och förmodligen mest inflytelserike tänkare, Nishida Kitarô (1870–1945). I och med de senaste decenniernas postmodernism är vi även i väst väl förtrogna med kritiken av det moderna. Vad som är mindre känt är kanske att mycket i denna modernitetskritik, liksom i de tankegångar som förknippas med poststrukturalismen, föregripits av Nishida. Filmvetaren och modernitetsteoretikern Yoshimoto Matsuhiro har pekat på en möjlig anledning till detta, nämligen erfarenheten av det moderna utanför väst som "erfarenheten av de västerländska imperialistiska makternas dominans". Även i länder som Japan, som snabbt lyckades modernisera, framstod det moderna ofta som just västerländskt och främmande.

Åtminstone sedan 1980-talet har ett intresse brett ut sig för Nishidas tänkande även i väst. Delvis förklaras detta av att det i hans tänkande är lätt att hitta likheter med den uppgörelse med metafysik, identitetstänkande och logocentrism som satts i verket av tänkare som Heidegger, Adorno och Derrida. Samtidigt genomsyras hans filosofi

Platsens tänkare. Nishida Kitarô (1870–1945).

emellertid av vad som måste kallas en modernism genom sin framstegstro, sina offensiva och universalistiska anspråk och sin förhoppning att en ny global kultur kan skapas genom jämbördiga bidrag från väst och öst. Som den amerikanske filosofen Andrew Feenberg påpekar stakar hans tänkande ut en väg bortom modernitetens koppling till västerlandet, så att möjligheten till en "alternativ modernitet" avtecknar sig. Denna inhemska modernism, i vilken betoningen på japanska traditioner förenas med ett förespråkande av en framtida global kultur, är ett tydligt drag hos Kyotoskolan genom hela dess utveckling.

Nishida föddes 1870, två år efter Meijirestaurationen då Japans modernisering inleddes, och dog i Kamakura 1945 i andra världskrigets slutskede. Efter universitetsstudier i Tokyo försörjde han sig till en början som skollärare. Berömmelsen kom 1911 med publikationen av *Zen no kenkyû* ("En studie i det goda"), som ledde till att han utnämndes till professor i filosofi i Kyoto. Där lockade han snabbt till sig en rad lärjungar som Tanabe Hajime och Nishitani Keiji, sedermera ledande gestalter inom det som kom att bli känt som Kyotoskolan.

Det går att urskilja två bestämda faser i Nishidas tänkande. Den första representeras bäst av *Zen no kenkyû*, i vilken han utarbetar en filosofi på grundval av vad han kallar den "rena erfarenheten". Missnöjd med "psykologismen" i sina förstlingsverk kom han efter hand att rikta sina undersökningar mot erfarenhetens förutsättningar, och i en rad skrifter arbetar han sig fram mot det som kommer att bli huvudbegreppet i hans senare filosofi: *basho* – plats eller topos. Jag kommer i det följande att belysa Nishidas förhållande till det moderna genom dessa två begrepp: den rena erfarenheten och platsen.

EN GEMENSAM ambition i Kyotoskolans filosofi ligger i försöket att artikulera vad man anser vara viktiga insikter i inhemska – främst buddhistiska – traditioner så att de kan diskuteras jämsides med västerländska filosofier. I en text från 1927 framgår att även Nishida är ute efter att formulera en filosofi som ger uttryck för ett specifikt asiatiskt eller japanskt behov:

> Den västerländska kulturen, i vilken varat uppfattas som form och formandet som det goda, har genomgått en lysande utveckling och erbjuder självfal-

let många värdefulla insikter. Men till grund för den asiatiska kulturen, som fostrat våra förfäder i tusentals år, ligger något som kan kallas att se det formlösas form och att höra det ljudlösas ljud. Våra medvetanden är tvungna att söka efter detta. Jag vill ge detta krav en filosofisk grund.

Flera saker slår en i detta citat. Inte bara skönheten i den plötsliga paradoxala formuleringen, utan också den "omvända orientalism" den utgår ifrån. Nishida gör en filosofisk skillnad till en etnisk. Men här bör man tillägga att hans ambition aldrig bara var att översätta buddhismen till ett för väst begripligt språk, utan att vidareutveckla den med hjälp av västerländsk filosofi. Han förhöll sig aldrig helt imitativt till vare sig västerländska eller japanska traditioner. Till skillnad från sin vän D. T. Suzuki menar han exempelvis att zen kan ges en logisk, resonerande och systematisk framställning, även om det därvid som vi ska se visserligen inte rör sig om en västerländsk, utan om vad han kallar en österländsk logik.

Den mest pregnanta formuleringen av vad Kyotoskolan pekar ut som bristen hos västerländsk filosofi är Nishidas ofta upprepade dictum att den tagit "varat" (*u*) som verklighetens grund, medan man i öst i stället utgått från "icke-varat" (*mu*). Detta berömda *mu* härrör från en tanke inom mahayana-buddhismen som först betonades av den indiske tänkaren Nagarjuna, att verkligheten eller det individuella aldrig kan fångas med begrepp, att begrepp alltid till slut kan visas driva sig till självmotsägelser och att verkligheten därför ligger utanför det begreppsliga. Det verkliga är i stället "tomheten" eller *sûnyatâ* (sanskrit, på japanska *kû* eller *mu*), den verklighet som uppenbaras före all reflexion och före distinktionen mellan subjekt och objekt. Nishidas främsta filosofiska insats ligger i hans utarbetande av en filosofi kring detta *mu*, denna tomhet, som den "plats" där allt varande kan existera.

Det bör påpekas att den ontologiska frågan om varat för Nishida är intimt sammanvävd med föreställningen om subjektet. Västerländsk filosofi har enligt Kyotoskolan aldrig helt förmått ta sig förbi den ståndpunkt där subjektet eller det reflekterande medvetandet tas som utgångspunkt. I Descartes radikala tvivel lämnades subjektet intakt och gavs rent av ställningen som kunskapens grund. Att denna subjektivism kommit att ligga till grund för västerländsk modernitet utgör utgångspunkten för Kyotoskolans samtidsdiagnos. För det reflekterande subjektet reduceras omvärlden till reifierade objekt som i stället för att uppfattas i sin individualitet framför allt kommer att relateras till subjektet genom begrepp. Resultatet blir att de berövas sin mening. Subjektscentreringen utmynnar i en "nihilism" för vilken omvärlden blott och bart är material att utnyttja eller manipulera.

En annan modernitet. En rad japanska tänkare har känt sig främmande inför den västerländska moderniteten. Nishida och Kyotoskolan sökte en japansk väg som skulle leda vidare. Foto: Corbis/Scanpix

Att moderniteten lett till en avförtrollning av världen är naturligtvis en kritik som känns igen från andra håll. Kyotoskolan erbjuder emellertid ett ovanligt recept mot detta problem. Lösningen ligger enligt Nishida inte i ett irrationellt förkastande av den begreppsliga reflexionen eller i ett återvändande till det förmoderna. Det värdefulla i japansk kultur är att den erbjuder ett sätt att ta sig till ett "tredje" stadium efter det förmoderna och det moderna, till en radikaliserad modernitet som samtidigt är en "tradition bortom det moderna". Enligt Nishitani, den av Nishidas lärjungar som mest sysselsatt sig med nihilismens problem, gäller det därför att driva tvivlet vidare till den punkt där det blir allomfattande och även subjektet visar sig utgöra en "tom" eller illusorisk konstruktion. Nishitani griper här tillbaka på buddhistisk terminologi och förklarar oförblommerat att den nihilism som hemsöker det moderna kan upphävas när det han kallar "det Stora Tvivlet" når den punkt där det slår om i "det Stora Bejakandet". I det ögonblick man inser att allt är föränderligt och har tomheten till grund kan allt också bejakas just som det är. Vad Nishitani förespeglar oss som lösningen är ett tvivel som berör allt vi trott vara verkligt, men som till slut visar sig vara lika totalt affirmativt. Kanske finns här en likhet med en idé man ibland ser även i väst när relativism kommer på tal: i det ögonblick då allt blir föränderligt förlorar vi rätten och lusten att förändra. Att betvivla allt och att betvivla inget skulle därmed inte ge fullt så olika resultat som man kunde tro. Man bör här också lägga till att Nishitani förmodligen skulle anse att det finns en viktig skillnad mellan hans position och den passivitet som tycks komma till uttryck i ovanstående formel. För Nishitani är *sûnyatâ* en ståndpunkt som återskapar en oreflekterad meningsfullhet i varje handling. Det rör sig om ett budskap om det goda i att sakna metafysiska grundvalar, om hur denna avsaknad inte behöver upplevas som en brist eller resultera i nihilism.

I denna hyllning av föränderlighet och radikalt tvivel – liksom i den suggestiva föreställningen om ett tredje stadium bortom det moderna – tycks Kyotoskolan föregripa postmodernismen. En skillnad mot den västerländska postmodernismen är emellertid att den dekonstruktiva rörelsen sägs utmynna i ett bejakande. Hur ska vi förstå denna märkliga tanke?

HÄR KAN VI återvända till Nishidas begrepp "den rena erfarenheten", centralbegreppet i hans tidiga filosofi. Ett sätt att åskådliggöra detta begrepp är att jämföra det med det buddhistiska begreppet *samādhi*, ett tillstånd av total koncentration på den verklighet som existerar här och nu och i vilken medvetandet om skillnaden mellan subjekt och objekt försvunnit. Sekida Katsuki skiljer mellan det han kallar "positiv" *samādhi*, som uppstår när man totalt hänger sig åt ett visst objekt eller en viss handling, och "absolut" *samādhi*, som uppstår när man totalt uppgår i tomheten.

Faktum är att dessa två ofta sammanfaller, eftersom tomheten enligt zenbuddhismen förverkligas just i uppgåendet i den omedelbara erfarenheten här och nu. För att man ska kunna återvända till jagets ursprungliga tillstånd av tomhet måste alla bestämningar som det tilldelats genom det förflutna och genom föregripandet av framtiden läggas åt sidan.

Detta tillstånd av total öppenhet är också förutsättningen för det totala uppgåendet i konkreta ting eller handlingar. Likställandet av tomhet med omedelbarhet återkommer i Nishidas begrepp "ren erfarenhet", som baserades på *samādhi*-begreppet och som han definierar på följande sätt:

> Med *ren* menar jag upplevelsetillståndet just som det är utan minsta tillägg av avsiktlig urskiljning. Ögonblick då man ser en färg eller hör ett ljud föregår inte bara tanken att färgen eller ljudet härrör från aktiviteten hos ett yttre objekt eller att

man förnimmer det, utan också bedömningen av vad färgen eller ljudet kan vara. I denna bemärkelse är ren erfarenhet detsamma som direkt erfarenhet.

Även om Nishida inte använder ordet chock för att beskriva den rena erfarenheten, tycks ett sådant bruk inte långsökt med tanke på att det handlar om en erfarenhet som bryter fram genom de begreppsliga schemata vi bygger upp för att begripliggöra vår omgivning och i förväg definiera våra förväntningar. För att använda Walter Benjamins formel är det uppenbart att människors försök att värja sig mot det moderna samhällets chocker och överraskningar genom en "höjd medvetandenivå" måste misslyckas för att ren erfarenhet ska bli möjlig

I stället för att, som i traditionell västerländsk metafysik, försöka finna en universell princip bortom den mångskiftande fenomenvärlden handlar det hos Nishida om ett överskridande i riktning "hitåt", mot oss själva. Det innebär ett återvändande till en mer direkt form av erfarenhet – vad Nishida-lärjungen Abe Masao kallat en "transdescendens" snarare än en transcendens.

NISHIDAS SENARE filosofi kom att handla om den "plats" från vilken erfarenheten av världen var möjlig. Med "plats" menar Nishida ett fält eller en matris där former uppstår. Sin slutliga form finner begreppet i hans sista verk, *Bashoteki ronri to shûkyôteki sekai* ("Platsens logik och den religiösa världen", 1945), som var ett försök att nå den yttersta platsen för verkligheten som helhet. "Plats" blir här en buddhistisk tomhet som "omfattar" all verklighet och utgör det "vari" denna ryms.

Varje tankeoperation förutsätter enligt Nishida ett medium eller en "plats". Enkla empiriska utsagor ("stolen är brun") kan tyckas stå för sig själva, men betingas alltid av det medvetandefält i vilket de artikuleras och som utgörs av det tänkande subjektet. Kritiken mot den naiva objektivism som förbisett detta ledde i väst till en problematisering av subjektet, som gjordes till föremål för självreflexion. Resultatet blev att subjektet självt blev föremål för begreppsliga konstruktioner – exempelvis i form av Kants transcendentala jag. Detta begreppsliggörande av jaget leder emellertid enligt Nishida till att skygglappar sätts på varseblivningen.

Den kantianska filosofins tillkortakommande visas av att den inte förmådde gripa det individuella i dess konkretion. För att uppväga denna brist krävs en medvetenhet om det fält i vilket självreflexionen ryms. Denna yttersta och mest inkluderande plats existerar bara som något Nishida kallar "ett seende utan någon som ser", som en plats som implicit måste tas i anspråk men som inte själv kan varseblivas. Den kan alltså inte göras till objekt i sin tur, varken som substans eller bestämbart transcendentalt jag.

För Nishida är det genom att fjärma sig från de inskränkningar som objektivismen och subjektivismen påtvingar varseblivningen som man kan närma sig denna plats, som han kallar "tomhetens plats". Detta är samtidigt en plats där jag kan förnimma det andra utan att beröva det dess individualitet. Precis som i Nishidas tidiga filosofi är det tomheten som gör varseblivningens fulla konkretion möjlig. Möjligen avviker han här en aning från sina tidigare skrifter, i det att denna konkretion inte längre tänks som en rent intuitiv "ren erfarenhet". Det handlar inte om något naivt uppgående i det omedelbart givna. Den verklighet som uppenbarar sig från denna plats har föga att göra med den känsla av helhet som vi vanligen förknippar med uppgåendet i ögonblicket eller stunden. Tvärtom betonar Nishida att denna verklighet alltid är fragmentarisk och mångskiftande.

Här stöter vi på den kanske svåraste tanken hos Nishida, som han presenterar med begreppet "kontradiktorisk självidentitet". Enhetlig framstår världen bara från ett begränsat perspektiv. Enhetlighet och ensidighet hör ihop. Med ett vidgat synfält framstår världen i stället som präglad av en ofrånkomlig och ofta förvirrande mångfald och motsägelsefullhet. Utifrån tomhetens plats framträder den emellertid, mitt i denna mångfald, samtidigt som en paradoxal självidentitet. Nishidas världsbild är med andra ord, liksom mahayanabuddhismens, samtidigt monistisk och pluralistisk. Vad som framträder såväl i buddhismen som i Nishidas filosofi är ett slags uppdelning av världen, på så vis att varats värld tänks vara präglad av ofrånkomlig pluralism och kontradiktorisk mångfald, medan absolut monism råder i intets eller tomhetens värld. Varats värld har ingen enhetlig grund, ingen enande princip. Dess enda centrum är tomheten själv, den plats där alla krafter samexisterar.

Ett sätt att åskådliggöra begreppen plats och kontradiktorisk självidentitet är att påminna sig att tomheten för Nishida även utgör en modell för självet. Den bild av subjektet som framträder hos Nishida är den av en tomhet eller "plats" där olika krafter och influenser möts. Platsen blir rent av det enda sätt på vilket vi kan tala om subjektet. Bortser vi från den existerar vi bara som kontradiktoriska, fragmentariska och lösslitna egenskaper, impulser och förnimmelser. Här skymtar man en uppfattning om subjektet där bristen på enhetlighet uppvägs av en brist på ensidighet. Man kan ana ett ideal om ett gott liv utan identifikation med ett enhetligt och beständigt själv, utan några bestämda egenskaper och utan rädsla för föränderligheten.

STÄLLNINGSTAGANDET från Nishidas sida under kriget är inte utan samband med hans filosofi. Tomheten är också den plats där historien utspelar sig. Platsen blir här en arena där kulturer samexisterar och interagerar. Nishida betonar att den nya världskulturen inte är tänkt att ersätta partikulära nationella kulturer, utan enbart utgör en "plats", en ren form eller ett interaktionsfält för dessa. Detta är lätt att knyta till en kosmopolitisk vision om fredlig samexistens där kulturella skillnader erkänns och inte underordnas. Kyotoskolans betoning på vikten av öst-västlig dialog kan ses som en utveckling av denna tankegång. I vissa av Nishidas texter från kriget förvandlas emellertid denna kosmopolitanism på ett egendomligt och oroväckande sätt till ett argument för den japanska kulturens överlägsenhet. Eftersom den japanska kulturen sedan urminnes tider präglats just av "platsens logik" har den enligt Nishida goda förutsättningar att fungera som ett slags "tomhet", som i sig förmår samla och välkomna alla kulturer. Därmed ser Nishida heller inga problem i utsträckningen av det japanska imperiet.

Under slutet av sitt liv fick Nishida uppleva hur flera av hans främsta lärjungar slöt upp bakom den militaristiska politiken.

> Det är i upptäckten av självformationens principer för den kontradiktoriskt självidentiska världen i hjärtat av vår historiska utveckling som vi bör erbjuda vårt bidrag till världen. Detta innebär utövandet av den kejserliga vägen och är den sanna innebörden av "världens åtta hörn under ett tak".

Nishidas argument förutsätter att Japan inte är en kultur bland andra, utan enbart en "plats" för den globala kulturen. Att denna häpnadsväckande tanke kom att utsättas för kritik efter kriget är inte överraskande. Vore Japan enbart en "plats" kunde landet knappast delta i interaktionen med andra kulturer i nivå med dessa, och borde således rimligen inte heller ha kunnat föra krig med dem. Särskilt kontroversiell blir den citerade formuleringen genom hänvisningen till den nationalistiska slogan – "världens åtta hörn under ett tak" – varigenom Japan legitimerade den "större östasiatiska gemensamma välståndssfär" landet upprättade under kriget.

Under slutet av sitt liv fick Nishida uppleva hur flera av hans främsta lärjungar entusiastiskt slöt upp bakom den militaristiska politiken. I jämförelse med dem förhöll han sig själv mer avvaktande. I sina sista skrifter, författade medan bomberna regnade över Japan, uttrycker han sina tvivel på den militaristiska politiken. Han skriver uppskattande om judarna att de lyckades skapa en världsreligion genom att överskrida sitt etniska ursprung. "De förlorade inte sin religion ens när de förlorade sitt hemland som slavar åt Babylon. De förlorade, så att säga, aldrig sitt andliga självförtroende." Till sin vän Suzuki skriver han i maj 1945, i full medvetenhet om Japans kommande nederlag: "Den nation vars självförtroende är förenat med militarism går under när dess militära makt går under."

NISHIDAS FILOSOFI har fortsatt att inspirera många tänkare i dagens Japan och framstår än i dag som ett av de mest framgångsrika försöken att artikulera en icke-västlig insikt på ett för den västerländska filosofin gångbart språk. Som nämnts har många sett likheter mellan hans modernitetskritik och postmodernismen, men minst lika intressant tror jag är att lyfta fram skillnaderna. Nishidas tänkande är affirmativt på ett sätt som poststrukturalismen inte är. På sätt och vis är det talande att de termer som postmodernism och poststrukturalism vanligen associeras med ofta har negativa eller destruktiva konnotationer, något som understryks av mängden prefix i stil med "post-" eller "de-".

Vad är det som försvårat för poststrukturalismen att framställa sig på ett annat än negativt sätt? Kanske har Nishida rätt när han hävdar att varats ståndpunkt utgjort normen i det västerländska tänkandet, och kanske är det ännu utifrån denna ståndpunkt poststrukturalismen tenderar att uppfattas och uppfattar sig själv. Insikten att dekonstruktionen också bereder väg för något är ett av Nishidas och Kyotoskolans intressantaste bidrag till filosofin i dag. Visserligen återinför de inga fasta hållpunkter, rekonstruerar inga uppbrutna centra eller underminerade grunder. Men de visar på en ståndpunkt från vilken det skedda, och det som sker, inte bara behöver framstå som en förstörelse.

FRIZON
AXESS

Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion

RESEARCH/ Den integrationspolitiska maktutredningen. Regeringen försöker formulera sin sanning om diskriminering genom att lägga ner den fristående utredning som skulle undersöka invandrares inflytande i Sverige. Beslutet, och turerna kring det, tyder på bristande respekt för vetenskapligt framtagen kunskap och innebär ett dråpslag mot hela det statliga kommittéväsendet.

Hur står det egentligen till med vårt statliga kommittéväsende? Kan vi lita på att de underlag som statliga utredningar tar fram för större politiska beslut i riksdagen är välgrundade? De senaste åren har det kommit flera nedslående rapporter om kvaliteten i de betänkanden statliga utredningar levererar. Riksdagens revisorer har visat på svårigheterna att förena tidspress och kvalitetskrav i kommittéernas arbete (1997/98:RR3). I en rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) avlivar författarna vad de kallar "myten om utredningarnas höga kvalitet och objektivitet" (Ds 1998:57). Nu senast har Riksrevisionen gjort en uppföljning av riksdagsrevisorernas granskning från 1997, och dessvärre tycks de allvarliga problemen kvarstå. Man konstaterar att utredningsuppdraget och utredningstiden inte står i proportion till varandra, och därutöver tar man upp flera brister när det gäller utredningarnas dataunderlag (RiR 2004:2). Ett genomgående tema i dessa larmrapporter är att utredningarna ofta ges otillräckligt med tid för att söka svar på stora – och oprecisa! – frågor. Några pekar också på att kontakten mellan utredningarna och aktuell forskning är bristfällig. Hur ska välgrundade politiska beslut kunna fattas om beslutsunderlaget lider av allvarliga kvalitetsbrister?

Av
Shirin Ahlbäck Öberg
Fil.dr i statsvetenskap vid Uppsala universitet

Men vad är egentligen utredningarnas kvalitetsbrister symptom på? Visst vore det ganska enkelt att rätta till några av problemen, till exempel genom att se till att kommittéerna fick den utredningstid som uppdraget kräver och att departementen lär sig formulera uppdraget tillräckligt klart, så att utredningen inte behöver lägga ned tid på att lista ut vad uppgiften består i. Men skärskådar man turerna kring den integrationspolitiska maktutredningen infinner sig en annan, mycket allvarligare misstanke. Bristerna kan bero på att ledande politiker inte bara vill ställa frågorna, utan även vara med och formulera svaren. Det som med det fria kunskapssökandets logik, i vilken tillförlitliga och valida data är avgörande för slutsatserna, kan te sig som bristfälligt kan ur ett politiskt perspektiv, enligt vilken den politiska viljan är det överordnade, mycket väl vara rimligt och begripligt. Mot kunskapsproduktion ställs ideologiproduktion.

MEN FÖRST EN KORT rekapitulation av kommittéväsendets roll och uppgift i vårt styrelseskick. För att försäkra sig om ett gott beslutsunderlag för större politiska beslut har regeringen möjlighet att tillsätta så kallade kommittéer (statliga utredningar). Enligt kommittéförordningen förekommer formellt sett två typer av kommittéer: antingen beslutar regeringen att tillsätta en kommitté (med en ordförande och flera ledamöter)[1] eller att tillkalla en särskild utredare. I det senare fallet talar man också om enmansutredningar, och denna typ av utredningar har under perioden 1981–2002 ökat från 40 till 62 procent av det totala antalet kommittéer. Ökningen har skett på bekostnad av parlamentariskt sammansatta kommittéer (RiR 2004:2). Denna utveckling har beskrivits som att kommittéväsendet har kommit att knytas allt närmare regeringskansliet.[2] Oavsett utformning är det regeringen som formulerar utredningsdirektiven, det vill säga talar om vilka frågor man vill få besvarade eller belysta. Regeringen utnämner även dem som ska sitta med i utredningen. Det står alltså regeringen fritt att formulera det problem som ska undersökas, välja organisationsform för utredningen samt bemanna den. Ledamöterna kan hämtas från riksdagen, myndigheter, intresseorganisationer och forskningsinstitutioner. Enligt skolboken är utredningens jobb att ta fram fakta, analysera dem och lägga fram förslag.

Att knyta olika typer av intressen till en utredning har också varit ett klassiskt

1. Om flera av ledamöterna består av riksdagsledamöter talar man om parlamentarisk kommitté.

2. Jan Johansson 1992, *Förvaltningspolitiska kommissionen* (SOU 1997:57).

Ansvarigt statsråd. Mona Sahlin har valt fel väg. Foto: Lotte Fernvall/Aftonbladet Bild

svenskt sätt att försöka skapa enighet om en viss politik innan reformförslag läggs fram. I slutskedet redovisar en kommitté sitt uppdrag i ett eller flera betänkanden, som ges ut i SOU-serien (Statens offentliga utredningar), vilka vanligtvis skickas ut på remiss för att låta andra myndigheter och organisationer med flera komma till tals. Det utredningen kommit fram till får ofta ligga till grund för de lagförslag som regeringen lägger fram i riksdagen. Med regeringens egna ord hör det statliga kommittéväsendet och remissförfarandet till "grundstenarna i den svenska förvaltningstraditionen och måste präglas av hög kvalitet och integritet" (prop. 1997/98:136, s. 27).

För att utredningsväsendet ska präglas av hög kvalitet och integritet krävs att vissa förutsättningar är uppfyllda. Den typ av kunskapsproduktion som kommittéväsendet är tänkt att ägna sig åt är lika beroende av möjligheten att arbeta fritt och förutsättningslöst som all annan kunskapssökande verksamhet. Risken är annars att utredningens resultat uppfattas som styrda och därmed brister i trovärdighet. Alla kommittéer har också en betydande självständighet, om än inte absolut, inte minst genom att kommittén har myndighetsstatus. Det senare innebär att regeringen och berört departement inte har rätt att blanda sig i kommitténs arbete i dess enskildheter; däremot kan regeringen påverka utredningens yttre villkor under resans gång genom att exempelvis utfärda tilläggsdirektiv eller justera budgeten. Från såväl kvalitets- som integritetssynpunkt vore det alltså ett allvarligt övertramp om den politiska ledningen blandade sig i exempelvis hur frågan ska undersökas, vilka slutsatser som ska dras av utredningsarbetet och om dessa i så fall ska publiceras.

Den integrationspolitiska maktutredningen tillhör emellertid en ännu känsligare del av utredningsväsendet. Inom sfären av statliga utredningar finns det i Skandinavien ett fåtal som i sin konstruktion fått en ännu tydligare position som fristående kunskapsproducenter. Regeringen har i dessa fall valt att göra utredningen helt forskarstyrd. Arbetet har knutits till en akademisk miljö, och den budgetram som följer med uppdraget har förvaltats av det berörda universitetet. Vidare ingår det inte i uppdraget att lägga fram förslag till åtgärder, vilket är brukligt i "vanliga" utredningar. Detta är inte minst viktigt eftersom det blir en ytterligare markering av att kunskapssökandet ska vara frikopplat från politiskt ansvar.

Tanken är förstås att skapa en grund för ett så förutsättningslöst kunskapssökande som möjligt, i vilket sidoblickar på vad politiska intressen och majoriteter eftersöker för sanningar till varje pris ska undvikas. Vilka åtgärder som bör vidtas med anledning av den nyvunna kunskapen är helt och hållet en fråga för politikerna, medan utredningens uppgift är att ta fram vetenskapligt hållbar kunskap. I realiteten handlar det om stora samhällsvetenskapliga forskningsprogram som ges utredningens form. Utredningar av detta slag har vi inte haft särskilt många i Sverige; ett tidigare exempel är Maktutredningen (1985–1991). Och nu hade alltså även Integrationspolitiska maktutredningen fått denna utformning.

En analys av den integrationspolitiska maktutredningens möjligheter att bedriva sitt arbete kan ge en antydan om hur kommittéväsendet i stort fungerar, och därmed kvaliteten på vårt politiska beslutsfattande. För om det fria kunskapssökandet inte får råda inom denna integritetskrävande – och av regeringen självvalda – konstruktion, finns det anledning att befara att det fria kunskapssökandet är vingklippt även på annat håll inom kommittéväsendet.

I SEPTEMBER 2000 tillsatte regeringen en utredning om fördelning av makt och inflytande ur ett integrationspolitiskt perspektiv. Utredningens uppgift var sammanfattningsvis att beskriva och analysera skillnader mellan invandrare och infödda i fråga om makt och inflytande i det svenska samhället (dir. 2000:57 och 2001:111). Tanken var att ett slutbetänkande skulle levereras senast den 31 december 2004, men ansvarigt statsråd Mona Sahlin beslutade vintern 2003 att utredningen skulle läggas ned.[3]

Upprinnelsen till detta var att två forskare, sociologen Masoud Kamali och ekonomhistorikern Paulina de los Reyes som var knutna till utredningens expertgrupp (tio personer totalt), hoppade av sitt uppdrag under våren 2003 (*DN Debatt* 2003-04-06). De riktade allvarlig kritik mot den särskilda utredaren, statsvetaren Anders Westholm. Inledningsvis vänder sig de los Reyes och Kamali mot att Westholm inte är IMER-specialist (det vill säga forskare med inriktning på internationell migration och etniska relationer). Men man kan knappast hålla den särskilda utredaren ansvarig för valet av utredare, utan sådan kritik bör i så fall riktas mot regeringen. På samma sätt är den efterföljande kritiken mot utredarens arbetssätt och utredningens perspektiv, fokus och prestationer i hög grad en kritik som bör träffa regeringen. Utredningens perspektiv och fokus styrs ju i stor utsträckning av de fjortonsidiga direktiv som regeringen har fattat beslut om och som är vägledande för utredningens arbete.

De avhoppade experterna hävdar också att man i den typ av kartläggningar som utredningen ägnar sig åt inte bör dela in människor i olika grupper – i det här fallet invandrare och infödda – eftersom ett sådant fokus på olikhet "har bidragit till stigmatiseringen av utlandsfödda personer och deras barn". Det är emellertid fastslaget i utredningsdirektiven att utre-

3. Pressmeddelande från Justitiedepartementet. 2003-12-22; regeringsbeslut 2004-04-22 dnr Ju2004/3599/IM.

daren ska ta fram fakta om fördelningen av maktresurser och inflytande mellan invandrare och befolkningen i övrigt inom olika samhällsområden. I direktiven står också att utredaren ska uppmärksamma vilka skillnader i makt och inflytande som kan finnas mellan personer födda i Sverige med invandrade föräldrar och andra personer födda här i landet. Den indelning i olika grupper som de los Reyes och Kamali finner felaktig är helt enkelt påbjuden i det uppdrag regeringen gett.

De los Reyes och Kamali anser också att utredningens fokus borde ha legat mer på det som de benämner "strukturell diskriminering". I direktiven ingick att belysa vilka strukturella hinder eller möjligheter som motverkar respektive befrämjar invandrares makt och inflytande, och från utredningens sida uppger man att man således var öppen för denna typ av analyser. Här blottläggs dock en viktig skillnad i vetenskapssyn mellan de båda parterna: man hade olika uppfattningar *om*, och i så fall *hur*, man behövde undersöka detta empiriskt. Westholm menade att man med Kamalis och de los Reyes utgångspunkt hamnade i ett läge där slutsatserna var förutbestämda och beläggen obefintliga eller otillräckliga (*DN Debatt* 2003-04-15).

En central del av de los Reyes och Kamalis kritik gick ut på att kunniga etnicitetsforskare stängts ute från utredningen, och att en – som de menar – förvånande liten andel forskare med utländsk bakgrund finns bland utredningens bidragsförfattare. Utredningskansliet har senare redovisat att flertalet av de ca åttio medverkande i utredningen är så kallade IMER-specialister. Likaså sällar sig samtliga expertgruppsledamöter, liksom utredningens två sekreterare, till denna skara. En tredjedel av de medverkande har därtill utländsk bakgrund.[4] Inom detta forskningsfält är visserligen forskare med invandrarbakgrund överrepresenterade, men inte dominerande, varför utredningens profil som helhet inte avviker på det sätt som de los Reyes och Kamali låter påskina.

Så här långt kan vi göra två viktiga iakttagelser. Dels handlar de los Reyes och Kamalis kritik till stor del om de förutsättningar för utredningen som är av regeringen givna, dels är det fråga om en vetenskaplig strid mellan Westholm och de avhoppade experterna. I efterhand ter det sig strategiskt riktigt av de avhoppade experterna att låta den särskilda utredaren bli föremål för sitt missnöje; att rikta kritiken mot regeringen hade ju knappast gett det slags utdelning som nu blivit fallet (en egen maktutredning, se nedan). Viktigare i detta sammanhang är att kritiken mot den särskilda utredaren när det gäller vetenskapssyn exponerar två helt olika vetenskapliga förhållningssätt till empirisk forskning. Vilken utgångspunkt som är den rätta ska inte under några omständigheter avgöras från politiskt håll, utan bör vara föremål för vetenskapliga debatter.

Eftersom artikeln inleds och avslutas med kritiken att utredaren har osynliggjort och marginaliserat etnicitetsforskare, ett uttryck för institutionell diskriminering, blir den sammantagna effekten att Westholm inte bara får klä skott för förhållanden som egentligen är beslutade av regeringen, utan läsaren får också intrycket av att denne i sitt utredningsarbete har diskriminerat invandrarforskare. (Tilläggas bör att efter de los Reyes och Kamalis utspel valde fem av de cirka 80 medverkande bidragsförfattarna – 6 procent – som åtagit sig uppdrag inom utredningen att lämna arbetet.)

Denna anklagelse plockas upp av SVT:s *Uppdrag granskning* (SVT1 2003-12-16) och förstärker det allmänna intrycket av

Politisk sax. Forskare tillsätts, men vingklipps. Illustration: Guje Engström

4. Se *Invandrare & minoriteter* nr 1, 2004.

Westholm som en maktutredare av integrationspolitiska frågor som själv diskriminerar. Mot sådana anklagelser är det nästintill omöjligt att värja sig, särskilt då etermedier väljer en "vinkel" som slår oavsett sanningshalt. Anklagelsen mot utredningen för att vara en arena för diskriminering vann också anklang i den offentliga debatten.

I ANSLUTNING TILL DE avhoppade experternas debattartikel höll Mona Sahlin själv mycket låg profil, trots att en stor del av det som de los Reyes och Kamali kritiserar ligger på hennes bord. Det är inte en orimlig förväntan att ansvarigt statsråd borde ha tagit ansvar och försvarat den av regeringen tillsatta utredaren, som synbarligen bedrev arbetet i enlighet med de givna direktiven. Genom frågor ställda i riksdagen tvingades dock Sahlin att kommentera det inträffade. Veckan efter debattartikeln ställde riksdagsledamoten Mariam Osman Sherifay (s) en fråga för skriftligt svar (2002/03:812) till Sahlin "om maktutredning utan invandrare". Sherifay, som tydligen inte brytt sig om att undersöka saken närmare, skriver i sin fråga att "[d]et är allvarligt och anmärkningsvärt att de enda invandrarna som ingått i maktutredningens expertgrupp avgått". Faktum är dock att av de kvarvarande åtta personerna i expertgruppen var två invandrare (från Polen och Frankrike), och därtill fanns tre personer med utländsk bakgrund. På Sherifays fråga om hur Mona Sahlin avser att agera framöver för att komma till rätta med de brister som de avhoppade forskarna påtalar kring maktutredningen, svarar statsrådet kort och gott att hon lägger mycket stor vikt vid utredningen och följer dess arbete och att hon tänker träffa både den särskilda utredaren och de två experterna som lämnat utredningen (svar på fråga 2002/03: 812).

Vidare lämnar riksdagsledamoten Ana Maria Narti (fp) i början av maj 2003 in en interpellation (2002/03:359) i samma ärende, i vilken huvudfrågorna är på vilket sätt Sahlin avser att förbättra minoriteternas aktiva roll i utredningens arbete samt vad ministern ska göra för att bättre ta till vara den specialiserade kunskap som redan finns samlad inom forskningsområdet IMER. I detta läge skulle man återigen kunna förvänta sig att det ansvariga statsrådet står upp för sin utredning, men i interpellationsdebatten tar Sahlin plötsligt parti för utredningens kritiker. Sahlin understryker "att den uppkomna situationen gör att grundförutsättningarna för det uppdrag som låg i Maktutredningen nu måste ses över eftersom inte jag heller nöjer mig med att den uppkomna situationen kan leda till att vi inte får en ny och initierad beskrivning inifrån av problemen med bristen på makt och bristen i integrationspolitiken" (prot. 2003/04:114 § 3). Vidare låter statsrådet meddela att det pågår ett arbete för att finna den bästa lösningen på den situation som uppkommit, och att man bland annat överväger behovet av kompletteringar av utredningens direktiv.

Parallellt med att den integrationspolitiska maktutredningen skakas av anklagelser om diskriminering och felaktig forskningsmetod seglar ytterligare en kommittéfråga upp på Sahlins bord. Miljöpartiet förhandlade sig till en utredning om strukturell diskriminering vid uppgörelsen om regeringsunderlaget efter föregående val 2002, och det var nu dags att tillkalla en sådan utredning. Under sommaren 2003 pågår förhandlingar om en samordning av den integrationspolitiska maktutredningen och miljöpartiets utredning. Förhandlingarna spricker till sist därför att miljöpartiet är angeläget om att få en egen utredning, samtidigt som Sahlin är obenägen att avhända sig kontrollen över maktutredningen. Resultatet blir att en ny utredning tillsätts, Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet (dir. 2003:118), som miljöpartiet betraktar som sin egen. Enmansutredaren Paul Lappalainen är just miljöpartist.[5]

En lösning, som Sahlin sannolikt hade föredragit, hade varit att genom tilläggsdirektiv till den redan existerande integrationspolitiska maktutredningen styra in den befintliga utredningen på frågeställningar om strukturell diskriminering och därmed slå två flugor i en smäll. Dels skulle de avhoppade experterna i maktutredningen, som de facto understöddes av riksdagsledamöterna Sherifay (s) och Narti (fp), få ett köttben, dels skulle regeringen uppfylla sitt löfte till miljöpartiet. Nu blev det inte så, men som vi ska se ville Sahlin inte släppa idén om en egen utredning om strukturell diskriminering. För vad är det som händer med den integrationspolitiska maktutredningen?

WESTHOLM HAR UNDER senvåren 2003 meddelat att han, trots att han anser att de los Reyes och Kamalis beskyllningar är ogrundade, är villig att ställa sin plats som utredningsledare till förfogande. Hans bedömning är att det faktum att anklagelserna framförts och vunnit anklang i debatten utgör ett stort problem i utredningsarbetet, och att den polarisering som uppstått dessutom inverkar menligt i själva integrationsfrågan som sådan. Dock erbjuder han sig att sitta kvar tills man kommit fram till en ny och acceptabel lösning, för att det pågående arbetet med antologier och andra publikationer inte ska störas. En möjlig lösning hade varit att försöka hitta en forskarkommitté, i vilken forskare med olika kompetenser hade tillförsäkrat utredningen en bred legitimitet. Westholm menar att oavsett vilken lösning man fastnar för måste de utfästelser som gjorts till bidragsförfattarna infrias, så att de som investerat tid i pågående forskning inte ska ha gjort det förgäves.[6]

I oktober kommer dock ett högst överraskande besked från Sahlin. Vid ett möte på Justitiedepartementet (2003-10-21) meddelar hon maktutredningens kansli att hon avser att erbjuda Kamali posten som Westholms efterträdare, ett beslut som inte når offentligheten förrän i december. På utredningskansliet blir man naturligtvis mycket överraskad och oroad. Statsrådets förslag är problematiskt på många sätt. Dels skulle den föreslagna rockaden uppfattas som att man från regeringshåll stöder Kamali och de los Reyes i deras anklagelser mot Westholm, dels kunde agerandet tolkas som att statsrådet ger Kamali och de los Reyes rätt i den vetenskapliga tvisten. Med sitt agerande dikterar statsrådet Sahlin den vetenskapliga begreppsbildningen och pekar ut den "rätta" forskningsinriktningen. Man får intrycket att regeringen med ett sådant beslut markerar vilken typ av svar man vill ha på de frågor man formulerat i uppdraget. I denna senare fråga finns det inget utrymme för politisk aningslöshet. Sahlins agerande skulle ha varit utmanande mot vilken typ av kommitté som helst, och i maktutredningar av det slag som vi här analyserar är det av ännu större vikt att det kunskapsproducerande utredningsarbetet inte får pekpinnar från politiskt håll.

När Sahlins förslag når offentlighet (via en artikel i *Svenska Dagbladet* 2003-12-11) reagerar forskarsamhället starkt på detta uttryck för politisering av forskning. I en inledande protestskrivelse till Sahlin från sju ledande statsvetare står det: "Vad vi kan se av Kamalis (och de los Reyes) argumentation, innebär den att förekomsten av rasism och diskriminering inte behöver undersökas empiriskt utan skall tas för givet. Ett beslut att utse Kamali till ordförande uppfattar vi därmed som att regeringen beställer fram de forskningsresultat man av politiska skäl vill ha. Detta skulle för lång tid framöver skada legitimiteten inte bara för denna forskning, utan för hela utredningsväsendet" (regeringskansliets dnr Ju2003/354/IM). Instämmanden och protester från forskarsamhället strömmade därefter in till Justitiedepartementet (utöver de sju som författat den första skrivelsen ansluter sig bland annat ytterligare 50 statsvetare[7] samt 19 samhällsvetare från andra discipliner). Även Kamali får i några skrivelser stöd från sju forskare och 18 politiskt verksamma personer.

Eftersom bidragsförfattarna inte var beredda att acceptera Kamali som ny ledare av utredningen kände sig Westholm förhindrad att kliva åt sidan för att låta Kamali slutföra det arbete som utredningen påbörjat. Det finns också anledning att anta att Kamali inte var intresserad av att överta den pågående maktutredningen i befintligt skick. Förhandlingar har förts med Justitiedepartementet hur en alternativ maktutredning skulle utformas (*Upsala Nya Tidning* 2003-12-12). Strax före jul finner sig departementet föranlåtet att annonsera att man tänker lägga ned den befintliga maktutredningen, och att Kamali ska få starta med en ny utredning (pressmeddelande Justitiedepartementet 2003-12-22; regeringsbeslut 2004-04-22 dnr Ju2004/3599/IM).

Vad motiverar nedläggning av den integrationspolitiska maktutredningen så nära mållinjen? Det står ju regeringen fritt att tillsätta flera utredningar på samma tema, vilket dock inte innebär att man måste lägga ned befintliga utredningar på området. Och vidare: Varför tillsätta "Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering" när en näraliggande utredning sedan ett par månader

5. Pressmeddelande från Justitiedepartementet 2003-07-09; se även miljöpartiets pressmeddelande 2003-07-09.

6. Skrivelse från Anders Westholm till samtliga medverkande i Integrationspolitiska maktutredningens publikationer, 2003-12-09.

7. Jag själv fanns med i denna skara, och det jag tog upp var just min oro inför hur Sahlins eventuella agerande skulle komma att skada kommitté-väsendets ställning.

Politikens pekfinger. Problem uppstår när politiker ställer frågor till fria forskare och sedan även vill ange svaren. Illustration: Guje Engström

bedrivs i miljöpartiets regi? I ett försök att bringa klarhet i detta kontaktade jag Mona Sahlin och hennes statssekreterare Lise Bergh på Justitiedepartementet för en intervju. Ingen av dem ville ställa upp. Vad värre är: inte heller de kvarvarande, av regeringen tillsatta, åtta experterna i expertgruppen har fått tillträde hos ministern under året som har gått sedan avhopparnas utspel. Samtidigt som bytet av Westholm mot Kamali offentliggörs i december anhåller expertgruppen om att få träffa statsrådet Sahlin för att lämna sin version. Det är mycket märkligt att man på Justitiedepartementet inte på eget initiativ redan innan har tagit kontakt med dessa personer, som man själv har tillsatt, för att få en allsidig bild av vad som har försiggått i utredningen. Medan man tydligen har dörren öppen för flera förhandlingar med Kamali om kommande villkor för hans utredarskap (se *Upsala Nya Tidning* 2003-12-12) förvägras de övriga åtta experterna tillträde till departementet och ministern. Inte ens nu, våren 2004, fyra månader efter det att inbytet av Kamali offentliggjordes, har expertgruppen bevärdigats ett svar.

Än märkligare blir detta när man väl bestämt sig för att den integrationspolitiska maktutredningen rätt och slätt ska läggas ned, och att Kamali ska starta på ny kula med en annan maktutredning. Expertgruppen kontaktas inte heller nu av departementet, vilket hade varit naturligt då beslutet innebär ett för tidigt slut på deras förordnande. Departementsledningens attityd är högst problematisk ur ett demokratiperspektiv. Den representativa demokratin förutsätter nämligen att ansvariga politiker ska kunna ställas till svars för sitt agerande. Om man då som politiker vägrar att försvara sina beslut offentligt sätts en viktig demokratisk mekanism ur spel.

Mot denna bakgrund framstår beslutet om att lägga ned hela utredningen som både absurt och utmanande.

Expertgruppen väljer slutligen att ge sin version av de påstådda missförhållandena på *Dagens Nyheters* debattsida: "Flera av oss kan ställa oss bakom kritiken att utredningen kanske inte tillräckligt beaktade all den kunskap som finns inom området internationell migration och etniska relationer (IMER) eller anlitat all expertis på området liksom att expertgruppen kom in på ett relativt sent stadium. Vilken kunskap som skall tas in och vilken expertis som skall anlitas begränsas dock av departementets utredningsdirektiv. Westholm sökte kompensera för denna brist, bland annat genom valet av medlemmar till expertgruppen. De beskrivningar som förekommit i medierna om att Kamali och de los Reyes skulle ha varit expertgruppens enda invandrarrepresentanter och att de båda skulle ha kränkts och diskriminerats stämmer inte med verkligheten. Inga belägg för diskriminering har förts fram och vi som var med uppfattade inte situationen så. Dessutom fanns fler i expertgruppen med utländsk bakgrund." (*DN Debatt* 2004-01-22.)

Vidare skriver de kvarvarande experterna att expertgruppen endast hann ha två möten innan de los Reyes och Kamali hoppade av. Man påpekar att varken Kamali eller de los Reyes deltog fullt ut i dessa båda heldagsmöten. Kamali deltog endast några timmar i det första mötet och uteblev helt från det andra, medan de los Reyes deltog lite mer. Därefter ställer expertgruppen den retoriska frågan: "När skulle Kamali ha nonchalerats då han knappast deltog i någon diskussion?"

De åtta kvarvarande experternas debattartikel ger således inget stöd till de los Reyes och Kamalis bild av att det förekommit diskriminering i utredningsarbetet, bland annat genom osynliggörande av etnicitetsforskare. Mot denna bakgrund framstår beslutet om att lägga ned hela utredningen som både absurt och utmanande. Varför bemödade sig inte Sahlin och hennes medhjälpare på departementet om att sätta sig in i frågan, om det nu var så att de tog utspelet mot utredningen på allvar? För en utomstående ter det sig obegripligt att man i detta känsliga ärende nöjer sig med att bara lyssna på den ena parten. Beslutet att lägga ned den befintliga utredningen och att börja om med en ny maktutredning av "rätt" snitt är ett dråpslag mot ett redan ansatt kommittéväsende och i högsta grad en ogärning mot själva integrationsfrågan. Även om man från departementets håll ville få till en maktutredning med en annan inriktning än den befintliga utredningen (trots att miljöpartiets utredning om strukturell diskriminering precis startat), förklarar det inte varför man beslutar sig för att lägga ned den befintliga.

I BRIST PÅ INTERVJUSVAR från Sahlin själv får jag leta efter svaren i annat material. Som tidigare nämnts sände SVT:s *Uppdrag granskning* ett vinklat inslag om

den integrationspolitiska maktutredningen och händelserna med de avhoppade experterna (SVT1, 2003-12-16). De los Reyes och Kamalis version kablades okritiskt ut, ett förhållande som *Mediemagasinet* obarmhärtigt avtäcker i sitt program två månader senare under rubriken "Att välja sida" (SVT2, 2004-02-26). Programinslaget i *Uppdrag granskning* har ådragit sig fyra anmälningar till Granskningsnämnden för radio och tv, och nämndens beslut väntas i slutet av maj (dnr 1151/2003).

Efter inslaget i *Uppdrag granskning* sker ett studiosamtal mellan Sahlin och programledaren, och i SVT:s yttrande till Granskningsnämnden över *Uppdrag granskning* citerar man även osänt intervjumaterial, där Sahlin bland annat gör detta avslöjande uttalande: "Jag ger dom [de los Reyes och Kamali] rätt i deras ursprungliga kritik och vi tittar nu på en omstart av den integrationspolitiska maktutredningen, där det självklart måste till nya resurser för att kunna ge den andra delen av forskningen en chans, det som kritikerna hävdade. Både med forskare med egen bakgrund i diskrimineringslagstiftningen och forskningen men också *med annan etnisk bakgrund*, för jag tycker att det är viktig kompetens på det här området." (SVT:s skrivelse 200[4] -02-19/ MM, dnr 1151/03 Aktbilaga 4, min kursivering.)

Statsrådet Sahlin skriver alltså under på Kamalis och de los Reyes kritik både när det gäller diskrimineringsanklagelsen och den vetenskapliga kritiken. Att dessa grundlösa anklagelser har fått fäste på Justitiedepartementet vittnar om en skrämmande oförmåga att göra enklaste faktakontroll. Vidare får vi med Sahlins uttalande ett kvitto på att bemanningen av den nya maktutredningen förväntas generera den typ av forskning som departementet är mest intresserat av. Att maktutredningar förläggs till forskarmiljöer utgör således inget hinder för ett statsråd med styrningsambitioner.

I detta intervjumaterial fortsätter Sahlin: "Hur som helst måste vi tillföra nya resurser för att ge det en annan tyngd och bakgrund, i det som handlar om strukturella diskrimineringsfrågor." Att regeringen högst någon månad tidigare tillsatt en utredning om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet är tydligen inget integrationsministern har ordning på. Särskilt besynnerlig blir denna omständighet eftersom det i direktiven till den nya utredningen står: "Som redovisats ovan omfattar Integrationspolitiska maktutredningens uppdrag bl. a. uppgiften att särskilt belysa vilka strukturella hinder som motverkar invandrares makt och inflytande. Sådana hinder kan utgöra eller medföra strukturell diskriminering. *De forskningsresultat och slutsatser som den utredningen kommer fram till är därför av stor vikt som en kunskapskälla om strukturell diskriminering.*" (Dir. 2003:118 [min kursivering], beslut vid regeringssammanträde 2003-10-09.) Drygt tio dagar innan Sahlin lanserar Kamali som ny ledare för maktutredningen, i avsikt att sätta fokus på en otillräckligt belyst fråga om strukturell diskriminering, har hon själv varit med om att fatta regeringsbeslut om kommittédirektiv för en utredning om strukturell diskriminering, där den pågående integrationspolitiska maktutredningen anges som en viktig kunskapskälla om ... just strukturell diskriminering.

DET FINNS FLERA lärdomar att dra av den integrationspolitiska maktutredningens öde. Sahlin har genom sitt agerande fört det svenska maktutredningskonceptet i graven. Denna skandinaviska egenart bland kommittéer kräver en politisk ledning som förstår och stöttar utredningsarbetets absoluta krav på akademisk frihet. Det innebär *inte* att forskningsresultaten ska vara utom räckhåll för kritik. När resultaten väl föreligger ska de utsättas för en sedvanlig kritisk granskning av vetenskapssamhället och av andra intressenter. Det känns trivialt att behöva påpeka detta, men vilket forskningsperspektiv som är det rätta eller mest fruktbara ska inte avgöras av regeringskansliet. Med facit i hand kan vi emellertid konstatera att idén med maktutredningar i form av stora forskningsprogram bygger på ett, som det visar sig, naivt antagande om att det inom ramen för kommittéväsendet går att upprätthålla en rågång mellan politik och forskning. Om regeringen önskar mer forskning inom ett visst område så är det fortsättningsvis en bättre ordning att fördela medel till forskningsråden.

Sahlin har genom sitt agerande fört det svenska maktutredningskonceptet i graven.

Om vi dessutom ser till kommittéväsendet i stort inger hanteringen av den integrationspolitiska maktutredningen inte mycket hopp. Utredningsbetänkandenas kvalitetsbrister kan hänga ihop med att kommittéerna har kommit att knytas allt närmare regeringskansliet. Risken finns att regeringskansliet därmed har frestats att ge alltför tydliga signaler om åt vilket håll det vill att utredningen ska gå, vilket i sig kan kollidera med den kunskapssyn som kräver belägg för övertygande slutsatser.

Om regeringen inte förmår att hålla fingrarna i styr när det gäller en så självständighetskrävande konstruktion som en maktutredning, kan man med fog undra över hur det ser ut med vanliga enmansutredningar (den kommittéform som i dag dominerar). Regeringens proklamation om att kommittéväsendet "måste präglas av hög kvalitet och integritet" känns tom och innehållslös. Mot otillbörlig politisk styrning av kommittéväsendets interna arbete räcker inte den medicin som regeringen hittills ordinerat för att komma till rätta med de tidigare påtalade problemen (ny kommittéhandbok, utbildning av kommittésekreterare, utvecklandet av kommittéservice med mera).[8] Av detta fall ser vi att även när man i förväg säger sig vilja förvissa sig om vetenskapligt framtagen kunskap, det vill säga ett gott beslutsunderlag för politiska beslut, finns det ändå inga garantier för att detta ska uppnås. Det är ju bara att lägga ned utredningen eller byta ut kommittéledningen om "fel" sanningar levereras. Och det kan man göra ostört. Nästan. ■

8. Prot. 2003/04:79, 8 § Svar (från Gunnar Lund) på interpellation 2003/04:294 om kvalitetsproblem i det svenska utredningsväsendet.

Referenser:

Dagens Nyheter, 2003-04-06, "Vi hoppar av Sahlins utredning", debattartikel av Paulina de los Reyes, docent i ekonomisk historia, Arbetslivsinstitutet och Masoud Kamali, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, professor vid Mitthögskolan.

Dagens Nyheter, 2003-04-15, "Tystnad hjälper inte mot diskriminering", debattartikel av Anders Westholm, särskild utredare och docent i statsvetenskap, Uppsala universitet.

Dagens Nyheter, 2003-04-22, "Politiskt korrekt forskning ökar inte vårt vetande", debattartikel av Bo Rothstein, professor i statsvetenskap, Göteborgs universitet.

Dagens Nyheter, 2004-01-20, "Mona Sahlin politiserar forskningen", debattartikel av Roger Andersson, professor i kulturgeografi, Uppsala universitet, Maria Roselius, sociolog, CUS, Socialstyrelsen, Grete Brochmann, professor i sociologi, Institutt for samfunnsforskning, Oslo, Henry Bäck, professor i offentlig administration, Göteborgs universitet, Jan Ekberg, professor i nationalekonomi, Växjö universitet, Annick Sjögren, docent i etnologi, Södertörns högskola, Lise Togeby, professor i statsvetenskap, Århus universitet och Charles Westin, professor i IMER, Stockholms universitet.

Ds 1998:57, *Kommittéerna och bofinken – Kan en kommitté se ut hur som helst?*, Rapport till ESO.

Fråga 2002/03:812 av Mariam Osman Sherifay (s) till statsrådet Mona Sahlin om maktutredning utan invandrare.

Interpellation 2002/03:359 av Ana Maria Narti (fp) till statsrådet Mona Sahlin om den integrationspolitiska maktutredningen.

Invandrare & minoriteter, "Det saknas inte kompetens!", nr 1, 2004.

Johansson, Jan, 1992, *Det statliga kommittéväsendet – kunskap, kontroll och konsensus*, diss., Stockholm: Univ., 1992.

Kommittédirektiv 2000:57, Fördelning av makt och inflytande ur ett integrationspolitiskt perspektiv.

Kommittédirektiv 2001:111, Tilläggsdirektiv till Integrationspolitiska maktutredningen.

Kommittédirektiv 2003:118, Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.

Pressmeddelande från Justitiedepartementet, "Paul Lappalainen (mp) kommer att leda utredning om strukturell diskriminering", 2003-07-09.

Pressmeddelande från Justitiedepartementet, "Ny utredning om diskriminering, integration och makt", 2003-12-22.

Pressmeddelande från miljöpartiet, "Miljöpartisten Paul Lappalainen utreder strukturell diskriminering", 2003-07-09 [www.mp.se, hämtat 2004-04-18].

Proposition 1997/98:136, Statlig förvaltning i medborgarnas tjänst.

Riksdagens revisorer, Kommittéväsendets roll och arbetsformer, förslag till riksdagen (1997/98:RR3).

Riksdagsprotokollet.

Riksrevisionen, Förändringar inom kommittéväsendet, RiR 2004:2.

Skrivelse från Anders Westholm till samtliga medverkande i Integrationspolitiska maktutredningens publikationer, 2003-12-09.

SOU 1997:57, *I medborgarnas tjänst – En samlad förvaltningspolitik för staten*, betänkande av Förvaltningspolitiska kommissionen.

Svar på fråga 2002/03:812 om maktutredning utan invandrare av statsrådet Mona Sahlin.

Svenska Dagbladet, "Utredare ersätts av kritiker", 2003-12-11.

Upsala Nya Tidning, "Oklart styre för stormig integrationsutredning", 2003-12-12.

Makten över frihetens utövande

Den gängse bilden av Michel Foucaults maktanalys inkluderar sällan de idéer han utvecklade i sina postumt publicerade föreläsningar. Men i takt med att dessa senare teorier har nått en större krets har ett helt nytt forskningsområde vuxit fram.

Av
FRANS LUNDGREN

LE POUVOIR PSYCHIATRIQUE
Cours au Collège de France, 1973–74
Michel Foucault
Seuil, 2003 (416 s.)

SOCIETY MUST BE DEFENDED
Lectures at the Collège de France, 1975–76
Michel Foucault
Allen Lane/Penguin, 2003 (310 s.)

THE RULE OF FREEDOM
Liberalism and the Modern City
Patrick Joyce
Verso, 2003 (276 s.)

FOUCAULT, CULTURAL STUDIES, AND GOVERNMENTALITY
Jack Z. Bratich, Jeremy Packer & Cameron McCarthy (red.)
State University of New York Press, 2003 (369 s.)

MICHEL FOUCAULT AVLED 1984 vid 57 års ålder, men lever sedan dess många parallella liv i den akademiska och mediala offentligheten. Under 1980- och 1990-talet hörde han till de i väst mest uppmärksammade forskarna inom humaniora, framför allt i Storbritannien och USA. Hans status som intellektuell ikon är svåröverskattad, biografierna avlöser varandra och hans porträtt förekommer ideligen i de mest skiftande sammanhang. Det renrakade huvudet är i dag ett varumärke i klass med Marx skägg och Lennons runda glasögon.

Foucault är sedan länge en obligatorisk allmänreferens inom en rad forskningsområden, samtidigt som han är den givna måltavlan för många kritiker av postmodern relativism. Och med berömmelsen följer förenkling och förvanskning. Trots – eller kanske på grund av – den växande industrin av översättningar, samlingsvolymer och kommentarer, reduceras komplexiteten i hans infallsrika forskning ofta till en schematisk positionsbestämning.

I Sverige har Foucault framför allt kommit att förknippas med tämligen fyrkantiga modernitetskritiska diskussioner om disciplinerande och normaliserande institutioner. I hans analyser av dårhusets, fängelsets och sjukhusets historia är det främst ifrågasättandet av den traditionella framstegshistorien som har uppmärksammats. Detta har skett på bekostnad av mer utförliga diskussioner om relationerna mellan makt, vetande och normalitet i samma arbeten. En riktning i Foucaults forskning som varit anmärkningsvärt frånvarande i svenska diskussioner är de perspektiv han utvecklade från 1970-talets mitt. Efter undersökningen av fängelsets uppkomst i *Övervakning och straff* (i original 1974, svensk översättning 1987) och publiceringen av den första volymen i *Sexualitetens historia*, *Viljan att veta* (1976, svensk översättning 1980) vidgade han på flera sätt sin analys av maktrelationerna i det moderna samhället.

Foucault hann inte publicera några större arbeten som utgick från denna nyorientering, men den fick ett stort utrymme i de årliga föreläsningsserier som han höll vid Collège de France. Och trots att dessa nya idéer bara funnits tillgängliga i form av kortare texter och publicerade föreläsningar, har de fått stor uppmärksamhet i den anglosaxiska världen under senare år. Man skulle kunna säga att ett nytt historie- och samhällsvetenskapligt forskningsområde har vuxit fram kring dessa utgångspunkter.

VAD INNEBAR DÅ DENNA utvidgade maktanalys? Generellt sett försökte Foucault överskrida en modell som i grunden bygger på ett juridiskt tänkande. I stället för att bara analysera makt som en förmåga att förbjuda eller motverka olika beteenden ville han göra det möjligt att analysera relationer som både förutsätter ett visst handlande och skapar nya handlingsmöjligheter. I stället för att främst ta fasta på statens lagstiftning och formellt sanktionerade tvångsmedel breddade han intresset till att gälla alla slags arrangemang och tekniker som syftar till att ledsaga och forma människors beteenden och tänkande. I stället för att bara betrakta makt som någonting som verkar utifrån på stabila subjekt ville han även inkludera organiseringen av subjektspositioner, ansvarighet och självreglering. I stället för att sätta frihet i motsatsställning till maktutövning ville han inkludera organiseringen av frihet som en viktig innovation och avgörande resurs för maktutövning i det moderna samhället.

Nyorienteringen i maktanalysen har fått en

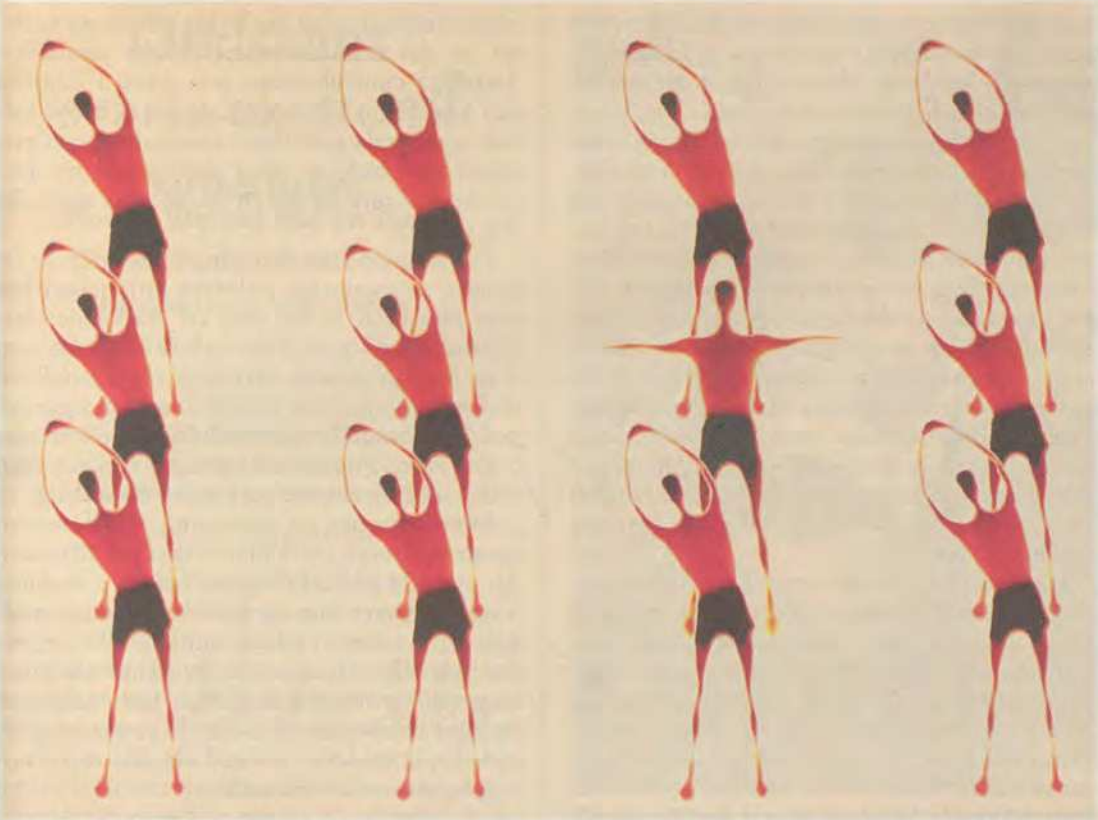

Biopolitik. Befolkningens hälsa och reproduktion blir föremål för åtgärder. Foto: Corbis/Scanpix

beteckning som Foucault själv introducerade i en av sina föreläsningsserier, till engelska förhållandevis enkelt översatt som *governmentality*, en kombinationen av "government" och "mentality", ett tänkande som rör problemet med hur något eller någon ska styras: hur denna maktutövning ska utformas. Foucaults egen utgångspunkt låg främst i historiska undersökningar. Under 1700- och 1800-talet utvecklades en mängd nya resonemang om hur det var möjligt att också indirekt forma och reglera människors beteenden vid sidan av de direktverkande, disciplinära metoderna, kontroll och övervakning.

Ett viktigt tema var de generella åtgärder man från och med 1700-talet började sätta in för att värna om medborgarnas hälsa och reproduktion, vad Foucault kallade "biopolitik". Tidigare hade den enskildes livsföring stått i fokus. Nu utvecklades en omfattande diskussion om befolkningen som föremål för åtgärder. I olika former av ekonomiskt tänkande började man diskutera populationen som interventionsområde, där det kvalitativa tillståndet snarare än den numerära storleken var av överordnat intresse.

Den hittills mycket fragmentariska bilden av Foucaults arbete under andra halvan av 1970-talet håller delvis på att fyllas ut. I ett omfattande utgivningsprojekt, *Dits et écrits*, har man i Frankrike dels samlat i stort sett alla Foucaults tidskriftsartiklar, recensioner, förord, enstaka föreläsningar och tal, i ett urval som också har översatts till engelska: *The Essential Works of Foucault, 1954–1984*, dels påbörjat utgivningen av hans årliga föreläsningsserier, där den senaste volymen har titeln *Le Pouvoir psychiatrique*.

När nu den första föreläsningsserien har kommit i engelsk översättning är det symptomatiskt nog just den som följde direkt på *Övervakning och straff*. Att läsa *Society Must Be Defended* är en märklig upplevelse. I vindlande utläggningar om juridiska diskussioner om kriget under 1600-talet, via den nya samhällsanalysen i fransk historieskrivning under 1700-talet till de totalitära staternas befolkningspolitik under 1900-talet inringar Foucault systematiskt och associationsrikt sina nya frågeställningar. Det är svårt att inte överraskas av ambitionsnivån och komplexiteten i resonemangen.

Föreläsningarna vid Collège de France är öppna för alla, de ingår inte i några kurser och ligger inte till grund för några examinationer. Det var därför snarare en fortlöpande summering av sin pågående forskning än en grundläggande orientering som Foucault varje vecka presenterade för en överfull föreläsningssal. I volymens inledning beskrivs uppståndelsen och entusiasmen kring föreläsningarna som Foucault detta år, i ett försök att bromsa den tilltagande anstormningen av åhörare, flyttade från sen eftermiddag till tidig förmiddag. Genom den mycket noggranna utgåvan – som bygger på upptagningar från bandspelare som var placerade på katedern – är det möjligt att i valfritt tempo följa den förtätade argumentationen, dessutom med tillgång till kommenterande noter.

TROTS ATT FÖRELÄSNINGARNA utgör ganska ojämnt utarbetade och löst sammanfogade nedslag som inledning till en större analys, är det fascinerande att följa hur Foucault försöker diskutera makt på nya sätt. Han inleder med att problematisera de traditionella juridiska utgångspunkterna och termer förbundna med dessa, till exempel "repression", "suveränitet" och "herravälde". Foucault argumenterar för att en analys av makten betraktad som ett ekonomiskt utbyte där makt kan innehas, överföras och utbytas är förledande, samtidigt som han menar att ekonomin som egen sfär blev central för diskussioner om maktutövning under 1700-talet.

Kanske mest intressant är dock hur han mot slutet av föreläsningsserien för in det biopolitiska temat och dess utvidgning av disciplinens ambition att verka på individen som kropp till att också omfatta individen som levande varelse och i förlängningen människan som art. Vid sidan av intresset för plötsliga förändringar av individens hälsa, exempelvis i samband med epidemier, diskuterade man nu alltmer de permanenta faktorer som påverkade hälsan, dränerade befolkningens styrka, förkortade arbetsveckan och därmed utgjorde ett slöseri med resurser. Intresset expan-

AXESS RECENSERAR

An End to Evil
David Frum & Richard Perle

Modern Jihad
Loretta Napoleoni
s. 41

Två politiska tänkare med stort inflytande i Washington lanserar ett i många avseenden drastiskt program med åtgärder för att besegra terrorismen och all ondska. Så snart amerikanska intressen är hotade bör USA agera med kraft. Johan Jakobsson finner dessa problemlösningar förenklade i överkant. Hur svårt det faktiskt är att koppla grepp om terrornätverken visar en italiensk journalist. Nätverken samverkar med kriminella syndikat och politiska intressen i världsekonomins svarta sektor.

Occidentalism
Ian Buruma & Avishai Margalit
s. 42

Argumenten i den hätska kampanjen mot allt vad väst står för, som demokrati och upplysning, är ofta hämtade från oss själva och vårt eget självhat. Storstaden och borgaren hör till hatobjekten. Carl Rudbeck läser en tänkvärd pamflett.

Remembering Trauma
Richard J. McNally
s. 43

Bortträngda minnen av sexuella övergrepp, återuppväckta genom terapi, är omstridda. Många menar att de är falska, att man tvärtom minns fasansfulla händelser bara alltför väl. I en ny bok hävdas dessutom att skadorna efter ett trauma ofta överdrivs. Lars-Gunnar Lundh efterlyser en mer reflekterande analys.

Mémoires
Jacques Delors
s. 45

Som ordförande i EU-kommissionen under en omvälvande period är Jacques Delors i hög grad den som har format det europeiska samarbetet. Ingmarie Froman hade väntat sig mer dramatik och mindre överslätande vänlighet av hans memoarer.

Lessons of the Masters
George Steiner
s. 46

Mästartänkarens främsta uppgift är undervisning. Det är så bildning bäst förmedlas. Erik Wallrup instämmer med en av sina egna mästare.

derade snabbt till att omfatta möjligheter att påverka de generella omständigheter rörande beteende och livsmiljö som återspeglades i nya statistiska mått på tillståndet inom befolkningen, såsom mortalitet, nativitet och sjuklighet.

Nu kan man förvisso fråga sig om det har någon avgörande betydelse vad Foucault tog upp och hur han resonerade i de aktuella föreläsningsserierna. Den omfattande forskning som har utvecklats kring denna tematik behöver knappast någon retroaktiv auktorisation, utan klarar sig väl på egna meriter. Den stora utgivningen av och kring Foucault är på många sätt typisk, så till vida att intresset för de mest inflytelserika humanvetenskapliga forskarnas arbete tenderar att utvecklas från en frågegenererande fas till ett stadium där man inriktar sig på exegetik och kommentarer. När de senare föreläsningsserierna så småningom blir tillgängliga lär de stimulera till vidare diskussioner och nya undersökningar, men har knappast något automatiskt företräde framför andra diskussioner på området. De kommer snarare att kunna läggas jämte de många senare undersökningar som har tagit fasta på möjligheten att gå vidare med Foucaults frågeställningar och att genomföra mer omfattande empiriska studier.

Om man ser till den befintliga forskningen, är det särskilt de möjligheter som Foucault tillhandahåller för att analysera 1800-talets liberala samhälle som har utvecklats. Genom att studera den vida diskussionen under 1600- och 1700-talet om maktutövningens konst – hur man skulle använda sig av olika medel för att styra exempelvis en stat, en provins, en stad eller ett hushåll för att uppnå önskade mål – menade Foucault att man kunde identifiera en ny form av tänkande kring maktutövningens generella problem från 1700-talets senare del.

I Tyskland utvecklades exempelvis *Polizeiwissenschaften* som en samlingsbeteckning för vetenskaperna om de förhållanden och åtgärder som befrämjade ordning och välstånd. Det enskilt viktigaste inslaget i diskussionerna om att forma beteenden vid denna tid var dock, menar Foucault, det liberala tänkandet om ekonomin som en separat sfär utanför det formella beslutsfattandet med en egen dynamik och lagbundenhet.

Han argumenterade därför för att liberalism inte skulle betraktas som en doktrin i konventionell mening, utan skulle analyseras som en "stil" inom tänkandet i fråga om maktutövningens rationalitet. Foucault, men kanske framför allt senare forskare, har diskuterat hur detta tänkande utmärks av att maktutövningen på samma gång blev kritiskt begränsad och nödvändig. Olika former av interventioner riskerade hela tiden att störa de naturliga processerna, samtidigt som det var nödvändigt att upprätthålla den spontana dynamiken med olika regelverk och att med allehanda åtgärder korrigera och stabilisera processen när dynamiken inte utvecklades enligt ens önskemål.

TILL DE OMRÅDEN SOM särskilt har uppmärksammats i denna forskning hör den moderna staden som livsmiljö. Under 1800-talet kom befolkningen och infrastrukturen i europeiska städer att bli föremål för mängder av kartläggningar, vilket ledde till omfattande regleringar och många stora byggprojekt. Övergripande stadsplanering och sanitära frågor utvecklades exempelvis till ett nytt kunskapsområde, till vilket en rad nya frågeställningar var kopplade: planeringen av det officiella rummet och av offentliga platser, organiseringen av avloppsledningar och kommunikationer samt utrymmen för rekreation och fostran.

I Patrick Joyces bok *The Rule of Freedom* förs teman av detta slag samman för att visa hur staden genom en myriad av nya institutioner under 1800-talet byggdes om till en självreglerande sfär för utövandet av det liberala subjektets frihet. Huvudpoängen är att åtgärder av de mest skilda slag – vattenledningar, offentliga bibliotek och parker, för att bara nämna några – vägleddes av explicita överväganden kring hur man skulle kunna framställa önskade sociala relationer och mänskliga beteenden, samt att dessa ambitioner sammantaget syftade till att understödja ett nytt medborgerligt subjekt.

Genom att utgå från mycket handfasta strävanden i London och Manchester ger Joyce i en serie fallstudier empirisk stadga åt de mer övergripande analyserna. Diskussioner om anläggandet av trottoarer, arbetarbostäder och stadshus visar i vilken stor utsträckning principiella, politiska överväganden ingick i det konkreta byggandet av staden. Man förvånas över hur snabbt aktiviteten kring olika frågor skjuter fart. Framställningen av alltmer detaljerade inventeringar i form av kartor och statistiska tabeller etablerade de frågor och områden som skulle reformeras. Omfattningen av regleringar och nyanläggningar blir snart också mycket genomgripande, och i åtskilliga frågor kan man tala om en internationell rörelse: framställningen av statistiska undersökningar, sanitära frågeställningar och åtgärder, stadsplanering som expertkompetens.

Fallstudierna lyckas väl inte alltid hålla samman diskussionerna kring de olika exemplen med de övergripande, analytiska frågeställningarna, men de visar ändå hur det stora intresset för frihet som överordnat politiskt begrepp under 1800-talet inte handlade om att avstå från interventioner och regleringar. Det handlade ständigt om att bokstavligen skapa förutsättningarna för en uppsättning möjligheter att utöva denna frihet.

Foucaults panna.
Ett varumärke i klass med Marx skägg och Lennons runda glasögon.
Foto: Camera Press/Scanpix

Lockelsen i det perspektiv på en liberal politisk rationalitet som Foucault tillhandahöll ligger i möjligheten att konkretisera och historisera dess förutsättningar, snarare än att exempelvis hänvisa till ett utomhistoriskt mänskligt subjekt. I analyser av det slaget blir det autonoma politiska subjektet det sammantagna resultatet av en viss stil av politisk-strategiska handlingsstil, snarare än någonting särpräglat ursprungligt.

Detta är också en typ av analys som skiljer sig från traditionell politisk historia eller politisk filosofi. Genom att fokusera på ambitionerna att med olika medel etablera en medborgerlig subjektsposition blir det inte lika intressant att skilja mellan olika sorters liberalism. I stället kan man ta fasta på deras inbördes likhet: att de strävar efter att underbygga en viss sorts politiska subjekt genom mer eller mindre omfattande åtgärder. Vad man har försökt åstadkomma är därför en ny form av politisk historia, där man inkluderar betydligt fler verksamheter än de som traditionellt uppfattats som politiska.

Det är knappast överraskande att governmentality-ansatsen också har lockat till många analyser av det samtida västerländska samhället. Åtskilliga samhällsvetare, inte minst i England och Australien, har bedrivit studier av den så kallade nyliberala politikens rationalitet och yttringar med hjälp av dessa utgångspunkter. Det tycks också röra sig om en annan sorts analys än den vanliga.

Till skillnad från den gängse analysen av de senaste decenniernas politiska rationalitet har man inte velat se det som att marknaden har expanderat på politikens bekostnad, eftersom detta innebär att man övertar just den åtskillnad mellan ekonomi och politik som detta gängse politiska tänkande bygger på. I stället för att tala om en utveckling mot mindre av politik har man framhållit att det rör sig om en förändring av politikens former, en förändring som dessutom omstrukturerar samhällets maktförhållanden. Att avskaffa politiskt beslutsfattande i enskilda frågor utesluter inte att val- och handlingsmöjligheterna i samma frågor samtidigt blir organisatoriskt eller institutionellt strukturerade enligt en specifik politisk rationalitet. Vad analyserna försöker åstadkomma är därför att påvisa det principiellt politiska i en mängd samtida diskussioner, åtgärder och verksamheter.

DET LIGGER DÄRFÖR INTE heller någon motsättning i att analysera den politiska rationaliteten i frivilligt organiserade, kommersiella eller terapeutiska verksamheter. I själva verket framhåller man ofta att dessa verksamheter har blivit alltmer betydelsefulla i danandet av politiska subjekt. Inom medieindustrin, i självhjälpsmanualer och i rådgivningsprogram förekommer ständigt moment som syftar till att transformera självbilder eller strukturera valmöjligheter. Poängen är dock inte att dessa verksamheter per definition skulle vara av ondo, utan att de blir tillgängliga för vidare analyser.

I antologin *Foucault, Cultural Studies, and Governmentality* ges en provkarta på vad det kan innebära inom amerikansk kommunikationsforskning. Olika samtidsfenomen analyseras, till exempel den expanderande säkerhetsindustrins exploatering av rädsla och förhoppningarna om att hemelektronikens utveckling och spridning ska innebära en vitalisering av det politiska engagemanget. Bidragens kvalitet varierar kraftigt, men även här ger de åtminstone sammantaget en uppfattning om perspektivets möjligheter. I stället för att betrakta de olika områdena som någonting vid sidan av eller i motsättning till politik, kan de identitetspositioner och beslutsrationaliteter de bygger upp friläggas.

Fram till 1970-talet hade många uppfattningen att Foucaults arbeten präglades av teman som kroppslig dressyr, totalitära institutioner och staten som mäktig aktör. Hans senare arbeten förefaller i dag vara betydligt mer aktuella. I vår tids omfattande diskussioner om terapeutiska åtgärder, organiseringen av politiskt beslutsfattande och nya sätt att fördela ansvar för välfärdsinstitutioner – exempelvis genom frivilligt arbete – erbjuder hans analyser åtskilliga perspektivskiften.

I stället för att nöja sig med hänvisningar till överhistoriska rationalitetskriterier eller summariskt definierade ekonomiska ramar kan man mer systematiskt diskutera vilken typ av politiska överväganden och ambitioner dessa faktiskt inbegriper. Det finns goda skäl att försöka upptäcka den tidsbundna karaktären i vår samtids självklarheter, liksom deras historiska ursprung. Några av de för ändamålet bäst lämpade verktygen erbjuder ännu Michel Foucault.

Ondskans svarta ekonomi

AN END TO EVIL
How to Win the War on Terror
David Frum & Richard Perle
Random House, 2003 (304 s.)

MODERN JIHAD
Tracing the Dollars Behind the Terror Networks
Loretta Napoleoni
Pluto Press, 2003 (336 s.)

VID EN FÖRSTA ANBLICK ser David Frums och Richard Perles *An End to Evil* ut att vara en manual för att uppnå västerlandets, främst USA:s, slutliga seger över allt ont här i världen. Att boken omfattar blott ett par hundra sidor medför att problemlösningarna blir ganska förenklade och att det bakomliggande resonemanget blir en aning komprimerat. Men i och med att författarna inte är vilka som helst i det politiska etablissemanget – de är bägge verksamma vid American Enterprise Institute och kan sägas ha den sittande presidentens öra – finns det anledning att ta den på allvar.

Fokus ligger på USA:s förhållande till andra stater, såväl fiender bland "ondskans axelmakter" som allierade inom Nato. När det gäller den förstnämnda gruppen ställer författarna en rad krav som dessa stater borde tvingas att efterleva, alltifrån kontroller av kärnvapenprogram till ett stopp för fortsatt stöd till terrorgrupper. Med tanke på den politik som redan förs i Washington gentemot dessa stater innebär dessa goda råd dock inga större nyheter. Intressantare blir det när Saudiarabien kommer på tal. I efterdyningarna av attentaten den 11 september 2001 har det blivit allt tydligare att en amerikansk omvärdering av de saudiska relationerna börjat ta form.

Inte nog med att en majoritet av attentatsmännen faktiskt var saudiska medborgare; de ledande skikten i landet omfattar dessutom samma världsbild som extrema wahabitiska nätverk som al-Qaida. Därför blir en förändring av relationerna till Saudiarabien ett nödvändigt inslag i USA:s krig mot terrorismen, menar Frum och Perle. Och att en förändring har diskuterats länge märktes redan då en framträdande medarbetare vid tankesmedjan Rand Corporation just efter attentaten ifrågasatte Saudiarabiens status som allierad stat med anledning av att flera personer inom den saudiska regimen stod extremistiska grupper nära och understödde dem ekonomiskt. Även om regeringen i Washington inte instämde den gången var frågan väckt.

Frum och Perle har även en lista på lämpliga åtgärder visavi Saudiarabien, och den inleds med att USA bör upphöra med sin överslätande attityd gentemot ett saudiskt agerande som strider mot amerikanska intressen. Ett oacceptabelt exempel är, enligt författarna, att saudierna till tre fjärdedelar har bekostat den pakistanska kärnvapenforskningen, utan vilken vare sig Iran eller Nordkorea skulle ha haft tillgång till nukleär teknologi. Direkta belägg för påståendet saknas, men uppgifter om stora saudiska penningöverföringar till Pakistan är inte nya. Däremot är det osäkert om det uteslutande gäller kärnvapen.

Gratisreklam. Usama Bin Ladin håller hög medieprofil i Pakistan. Foto: Corbis/Scanpix

Så menar exempelvis den amerikanske forskaren Yosef Bodansky, bland annat författare till boken *Bin Laden – The Man Who Declared War on America*, att det saudiska understödet till Pakistan främst ska ses som en muta för att regimen Sharif skulle begränsa de saudiska dissidenternas verksamhet i landet, något som pakistanierna, enligt Bodansky, helt struntade i.

Vidare anser Frum/Perle att man måste försöka komma till rätta med det ekonomiska understöd som terrorgrupper erhåller från personer i den saudiska eliten. Dessa ska pekas ut, och amerikanska medborgare och företag ska förbjudas att göra affärer med dem. Moraliskt sett är författarnas indignation begriplig, men för det amerikanska (för att inte tala om det europeiska) näringslivet kommer ett sådant förslag att vara ytterst svårsmält.

Saudiarabien är i dag en mycket stor importör av en rad olika produkter från väst, inte minst krigsmateriel. Landet förfogar över strategiskt viktiga oljekällor och har ett geografiskt läge som på inget vis har förlorat i betydelse genom kriget i Irak. Landets oljetillgångar ligger främst i de östra provinser som huvudsakligen befolkas av den shiitiska minoriteten, vilket öppnar för ett tänkbart scenario där denna förtryckta grupp en dag börjar verka för en separation. En sådan utveckling vore en katastrof för den saudiska staten, men gynnsam för USA, menar Frum och Perle.

Resonemanget är förvisso intressant, men det utgör också exempel på ett av bokens grundläggande problem, nämligen att författarna ofta behandlar komplicerade frågeställningar alltför svepande. I sin iver att framhålla det amerikanska utrikesdepartementets tillkortakommanden lanserar man Ahmad Chalabi som kandidat för en ledande roll i ett återuppbyggt Irak utan att nämna att denne Chalabi, en personlig vän till Perle, sedan länge är efterlyst efter några minst sagt tvivelaktiga bankaffärer i Jordanien.

Boken kan bitvis läsas som en fingervisning om hur en eventuellt återvald George W. Bush kommer att utforma sin utrikespolitik. Med tanke på att de krafter i Washington som vill bevara de transatlantiska banden är starka kan man anta att Frum och Perle får mer gehör för sina uppfattningar beträffande exempelvis Mellanöstern än när det gäller Europa, där författarna förespråkar hård konfrontation med Frankrike med anledning av kritiken mot Irakkriget och ett stärkande av relationen med Storbritannien. Intressant i sammanhanget är att Frum och Perle ser relationerna med Tyskland som långt mindre problematiska på sikt, bara landet får en ny förbundskansler.

EN GOD ANING OM de svårigheter som är förknippade med att besegra terrorismen ger däremot den italienska ekonomijournalisten Loretta Napoleoni i *Modern Jihad – Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*. I realiteten, hävdas det här, består världsekonomin av två separata system: ett legalt och ett kriminellt. Det är främst i det senare som terrornätverken opererar, dock inte utan att också genomföra en mängd helt legala transaktioner. Den kriminella ekonomin omsätter i dag, enligt Napoleonis beräkningar, ungefär 1,5 biljoner dollar, vilket motsvarar cirka fem procent av världens samlade BNP.

För att ytterligare komplicera bilden samverkar terrornätverken med både kriminella syndikat och politiska intressen. Terror- och gerillagrupper var under kalla kriget ofta, men inte alltid, understödda av olika stater och deras underrättelsetjänster. Dessa grupper kunde genomföra attentat och kidnappningar som den statliga uppdragsgivaren inte ville förknippas med, men detta mönster började förändras i slutet av 1960-talet. Radikala palestinier med George Habashs PFLP i spetsen började genomföra flygplanskapningar, vilket fick till följd att flera flygbolag betalade ut beskyddarpengar till kaparna. I och med detta lades också grunden till ett minskat beroende av statliga sponsorer, en utveckling som sedan har fortsatt i snabb takt.

Napoleoni använder intressant nog ekonomin som analysverktyg just därför att den blir ett mer objektivt instrument än en moraldebatt om vem som är terrorist och vem som är legitim frihetskämpe. Forskarnas ansträngningar att under senare år hitta en tillfredsställande och heltäckande definition av begreppet terrorism illustreras kanske bäst av den holländske statsvetaren Alex Schmid, som efter att ha prövat hundratals alternativ menar att uppgiften är omöjlig.

Flera terrorgrupper har lyckats upprätta geografiska frizoner där de själva kontrollerar ekonomin. Exempel på sådana lokala "krigsekonomier" kan hämtas från Latinamerika, där Sendero Luminoso och Farc behärskar egna territorier. Dessa grupper har ett nära samarbete med narkotikasyndikat och kan finansiera vapeninköp och gerillaverksamhet med egna inkomster. Här talar man därför om hur en "narkotikaterrorism" uppstår när kriminella intressen lierar sig med terrorgrupper eller själva utvecklar terrorism som en affärsmetod.

Ett intressant exempel på en sådan krigsekonomi som Napoleoni tar upp är PLO:s finanser och ekonomiska förehavanden. Ämnet vore värt en egen bok med tanke på den politiska betydelse som Arafat och hans organisation har. Att Farc eller Sendero Luminoso skulle kunna erhålla internationellt diplomatiskt erkännande, med anledning av de områden de i dag faktiskt kontrollerar, är knappast troligt. Däremot är ett erkännande av en palestinsk stat under ledning av PLO inte längre något som är politiskt otänkbart. Napoleoni pekar på att Arafats fraktion al-Fatah förfogar över ansenliga tillgångar och att de flesta kontrolleras av ordföranden själv. Visserligen behövs stora summor för att kunna upprätthålla en social infrastruktur i form av skolor och sjukvård på de ockuperade områdena, men enligt författarinnan har den palestinska "staten" sannolikt större inkomster än många stater i tredje världen. Enligt Napoleoni ska en datahacker som 1999 tog sig in i organisationens redovisningssystem ha funnit bevis för att man hade tillgångar på upp till 50 miljarder dollar i värdepapper. Icke oväsentliga delar av dessa tillgångar sägs stå under Arafats personliga kontroll.

Terrornätverk använder inte sina ekonomiska tillgångar och inkomster bara för att med väpnad kamp realisera den politiska vision man säger sig företräda. Dessa grupper är i dag, enligt författarinnan, också vinstmaximerande organisationer och nätverk som ser till att utnyttja det kapitalistiska systemet.

Världens enda riktigt globala terrornätverk, al-Qaida, brukar framhållas som ett exempel i detta avseende. Usama Bin Ladins finansiella tillgångar har inte bara genererats genom hans familjs företagande inom den saudiarabiska byggnadssektorn, utan också genom eget företagande i främst Sudan. I boken ges ett intressant exempel på hur Bin Ladins företag mer eller mindre fick monopol på försäljningen av gummi arabicum från detta land. Ämnet används inte bara i godis och läskedrycker, utan är också en ytterst viktig beståndsdel i trycksvärta. För att kringgå de internationella sanktionerna mot Sudan slussades inkomsterna från denna verksamhet till bankkonton på den turkiska delen av Cypern, där Bin Ladin hade goda kontakter.

Det finns i dag ingen komplett bild över hur omfattande al-Qaidas finansiella nätverk är. Liksom andra aktörer på den internationella finansmarknaden har man sannolikt goda möjligheter att investera och föröka sina tillgångar genom spekulationer och finansiell ingenjörsverksamhet. I Napoleonis bok uppges att omfattande spekulationer i värdepapper med anknytning till bland annat flygbolag och försäkringsbranschen ägde rum veckan före den 11 september 2001, något som skulle tyda på att det var aktörer med förhandskännedom om attentaten som agerade. Är detta sant kanske Bin Ladins konglomerat därmed ligger bakom en av världens största finansiella insideraffärer.

Vad al-Qaida gör är med andra ord att föra krig mot västvärlden samtidigt som man berikar sig genom att manipulera fiendens fria ekonomier. Hur kan i så fall dessa två verkligheter förenas hos islamisterna i al-Qaida? Den till islam konverterade schweiziske finansmannen Ahmed Huber, som både har utpekats som en av al-Qaidas bankirer och beskyllts för att ha förvaltat pengar åt förrymda nazister, gav svaret i en intervju med tysk tv 2002: "Det handlar helt enkelt om motstånd mot Systemet."

Vad författarparet Frum–Perle föreslår kan säkerligen visa sig vara effektiva åtgärder mot terrorismen och deras sponsorer, men deras synsätt blir i ljuset av Napoleonis bok ändå alltför förenklat. Loretta Napoleoni visar med all önskvärd tydlighet hur komplext förhållandet är mellan världsekonomin och den internationella terrorismen. För att vinna kriget mot terrorismen krävs en mer genomarbetad strategi än aldrig så kännbara punktåtgärder som att till exempel hindra affärer mellan saudiska terrorfinansiärer och västerländska företag.

JOHAN JAKOBSSON

De andras hat och vårt självhat

OCCIDENTALISM
The West in the Eyes of Its Enemies
Ian Buruma & Avishai Margalit
Penguin Books, 2004 (165 s.)

DET HAR NU GÅTT 26 år sedan Edward Said publicerade sin moderna klassiker *Orientalism*, som bidrog till att skapa ett nytt forskningsfält, post-koloniala studier. Boken diskuteras fortfarande och visar sin styrka genom att inte bara stimulera utan också irritera. Saids tes går ut på att orienten i stor utsträckning är en västerländsk konstruktion av professorer och författare. Araben, muslimen, blev "den andre" som då och då visserligen kunde åstadkomma något värdefullt, men som framför allt var primitiv och liderlig. Denna orientalism blev sedan ett användbart redskap för imperialismen, som kunde framställas inte bara som ett legitimt politiskt projekt, utan också som ett humanitärt.

Nu myntar Ian Buruma och Avishai Margalit ett nytt begrepp, occidentalism, som åker litet snålskjuts på Saids verk. Burumas och Margalits bok *Occidentalism* är emellertid inte i första hand pendangen eller den asiatiska motsvarigheten till Saids, det vill säga en studie av hur iranska, indiska eller japanska intellektuella författade lärda verk om västerlandet och därigenom konstruerade en bild som sedan kunde användas i politiska eller ideologiska syften. Medan Saids orientalister i de flesta fall tyckte om orienten, handlar det här om hat och avsky mot occidenten, eller i alla fall mot de delar av den som anammat upplysningens ideal, som är demokratiska och som främjar marknadsekonomi. Dessa occidentalister vill inte så mycket konstruera en bild av västerlandet som förstöra det.

De flesta av de argument som används i denna destruktiva och inte sällan hatiska kampanj kommer i själva verket från västerlandet, som är unikt i sitt självhat. Gatorna i europeiska städer är kanske inte längre fulla av flagellanter som piskar sig själva, men bland intellektuella finns det gott om självplågare. Islamiska fundamentalister visar sig på många punkter ha meningsfränder bland extrema europeiska politiska rörelser, som gör sitt bästa för att förstöra allt som har med liberalism och tolerans att göra.

Hatobjekt. Den fege borgaren föredrar ett tryggt och vanligt liv framför heroiska offer på ärans fält.
Foto: Corbis/Scanpix

Buruma och Margalit har avstått från en kronologisk genomgång. I stället har de strukturerat sin analys kring några ämnesområden där occidentalisterna sammanträlar. Dessa omfattar reaktionära tyska författare som Ernst Jünger, ryska slavofiler som Dostojevskij och islamiska fundamentalister som Sayyid Qutb. Det är alltså en vid första påseende brokig skara, men alla förenas de av sitt hat mot västerlandets liberala och upplysta värden, dess individualism och demokrati.

FÖRFATTARNA URSKILJER speciellt fyra hatobjekt: storstaden som är ett centrum för otukt, rotlösa kosmopoliter, arroganta och giriga affärsmän, jazz och annan negermusik; vad de kallar *the Western mind*, som hyllar vetenskap och förnuft; borgaren som fegt föredrar ett tryggt och vanligt liv framför heroiska offer på ärans fält; och sist men inte minst den otrogne som måste förgöras för att bereda plats åt den rena, sanna tron och det av Guds lag sanktionerade samhället.

Flera av de mest ökända occidentalisterna fick sina idéer genom kontakten med den västerländska storstaden. Pol Pot studerade i Paris innan han åkte hem och begick folkmord. De röda khmerna tågade in i Phnom Penh; de fördrev eller mördade alla som tycktes vara besmittade av den urbana kulturen och civilisationen. Det räckte att ha glasögon för att stämplas som borgerlig och därigenom ha förverkat sin rätt att leva.

Den fortfarande inflytelserika islamistiska tänkaren Sayyid Qutb greps av ett oblidkeligt hat mot västerlandet efter en vistelse i USA. När han var där längtade han förgäves efter ett samtal som inte handlade om "pengar, filmstjärnor eller bilar"; han blev djupt indignerad över den amerikanska kvinnans frihet. Mot denna tomma materialistiska civilisation ställde han sina ideal om det rena, muslimska och gudfruktiga livet. Målet var att återupprätta ett samhälle ungefär som det såg ut för drygt tusen år sedan i Arabien: kyskt, asketiskt, gudfruktigt.

Det är inte bara bland islamister man hittar

denna motvilja mot den moderna storstaden och den frihet den erbjuder dem som bor där. Islamisterna har haft meningsfränder inom vitt skilda läger. I slutet av 1800-talet kunde man i Tyskland höra uppmaningen "Bort från Berlin" komma från naturälskare, nudister, folklivsentusiaster och andra mera kuriösa än hotfulla grupper.

Delar av denna attityd skulle emellertid snart komma att övertas i den tidiga nazistiska propagandan, som i Berlin såg tecken på "judisk materialism" som hotade hederliga tyska arbetare. Också i Japan har författarna, troligen mest Buruma som är något av Japanexpert, hittat exempel på denna anti-urbana attityd. I Tokyo och Osaka kunde man se amerikanska filmer och gå på kaféer och danspalats. Kvinnorna klädde sig på ett utmanande vis. Resultatet blev en rotlös, ojapansk kultur som naturligtvis måste bekämpas.

BAKOM DENNA AVSKY döljer sig – då som nu – en djup anti-amerikanism; bland dessa stadshatare är orden *Amerikanismus* och *Komfortismus* grova tillmälen. Men inte bara bland stadshatare, utan också i den stora grupp occidentalister som förebrår västerlandet för att vara en krämarkultur som hyllar medelmåttan men som hånar och förnedrar geniet. Denna attityd kan, som Buruma och Margalit visar, ta sig vitt skilda uttryck. Här finns de intellektuella som ser hur korkade affärsmän tjänar enorma summor medan de själva, som är så väldigt intelligenta och som tänker djärvt, lever under påvra förhållanden. En variant av denna attityd kan också ta sig mer sinistra uttryck, som när en segerviss taliban hånade amerikanerna som "älskar Pepsi-Cola medan vi älskar döden".

Visst är det sant att det kapitalistiska borgerliga samhället är föga ägnat att främja heroism och andra storslagna handlingar. Redan Tocqueville såg det, men till skillnad från occidentalisterna gillade han vad han såg.

Dödskult är emellertid inget som islamiska fundamentalister har monopol på. Den florerade i Europa i början av förra seklet när tyska ungdomar marscherade in i döden under första världskriget under parollen "Lyckan ligger endast i offerdöden"; den fanns hos de japanska kamikazepiloterna som offrade sina liv för kejsaren – och finns alltså i dag hos muslimska fundamentalister som flyger passagerarplan rakt in i skyskrapor. I de flesta fall rörde det sig om högutbildade ungdomar som lät förnuftet flyga sin kos för att i stället omfatta en irrationell dödskult.

Japan och Tyskland är de länder där de båda författarna har hittat de flesta av sina tidiga exempel på occidentalism. Dessa länder har emellertid genomgått en förhoppningsvis irreversibel utveckling mot en förkrossande övervikt för *Amerikanismus* och *Komfortismus*, som gör att dess medborgare inget hellre vill än att leva oheroiska men fredliga liv framför tv:n.

Den farliga occidentalismen i dag är den religiösa, vilket nästan alltid är liktydigt med den muslimska; den inte bara hotar västerlandet utan också de reformsträvanden som man kan finna i arabvärlden och framför allt i Sydöstasien.

Fundamentalisterna fruktar att man kommer att skilja staten från religionen och det offentliga från det privata, något som de anser vara närmast en hädelse. I deras världsbild är det den muslimske härskarens uppgift att påtvinga folket en kollektiv moral, som naturligtvis skiljer sig från den västerländska på flera punkter. Den viktigaste är kvinnans ställning bland de fromma muslimerna. Så här skriver författarna: "För att uttrycka det med en överdrift, västerländska kvinnor (och deras 'västerniserade' motsvarigheter överallt) är tempelprostituerade i tjänst hos den västerländska materialismen."

Occidentalism är en tankeväckande pamflett, en exempelsamling över idéer som man helst skulle avfärda som stolligheter. Dessa stolligheter har tagit livet av miljoner människor under de senaste hundra åren och de har omfattats av många respekterade namn i den västerländska intelligentian som alla hatar det urbana, det sekulariserade och det kommersiella och vill ersätta det med diverse rena samhällen där både *Amerikanismus* och *Komfortismus* är bannlysta. De vill alla vrida klockan tillbaka och återskapa en svunnen sluten värld som väl aldrig har existerat i den idealiserade form som occidentalisterna vill få oss att tro.

DE BÅDA FÖRFATTARNA avslutar sin exempelsamling med en uppmaning: "Vi har inte råd att stänga våra samhällen som ett försvar mot dem som har stängt sina. För då skulle vi alla bli occidentalister och det skulle inte finnas något kvar att försvara." Visst låter det vackert och nog önskar man att det vore sant. Men när det öppna samhället möter fanatiker som drar nytta av denna öppenhet för att urskiljningslöst döda civila i skyskrapor och i tunnelbanor är det inte längre säkert att det går att vara öppen och liberal i alla lägen.

Intellektuella, som sällan behöver ta något ansvar för sina tyckanden, kan förvisso kosta på sig att vara det. Men de politiker som ytterst är ansvariga för sina medborgares väl och ve måste börja fundera och föra ett samtal om vad man faktiskt kan och måste göra i kampen mot de occidentalister som inte tvekar att använda urskiljningslöst våld. Frågan som måste ställas är: Vad kan och får det liberala samhället göra när det möter en fiende som inget hellre vill än att förgöra västerländska demokratier och döda dem som bor där? De liberala svaren på dessa frågor är inte längre självklara.

CARL RUDBECK

Minnen man inte minns

REMEMBERING TRAUMA

Richard J. McNally

Harvard University Press, 2003 (416 s.)

VILKEN ROLL SPELAR trauman i människors liv, och för utvecklingen av människors livsproblem? Och hur påverkar de minnet? Etsar de sig fast i vårt minne på ett annat sätt än andra händelser? Kan vi över huvud taget glömma de trauman som vi varit utsatta för? Eller har vi tvärtom en benägenhet att tränga bort traumatiska händelser ur minnet, så att vi behöver psykoterapi för att minnas dem och bli fria från deras skadeverkningar? Sedan något decennium tillbaka har dessa klassiska frågor framför allt kommit att fokuseras på en speciell typ av trauman: sexuella övergrepp.

Att våldtäkter tillhör de mest traumatiska händelserna är mycket väl belagt inom psykologisk forskning. Forskningen visar att mer än hälften av alla kvinnor som utsätts för våldtäkt drabbas av det som inom psykiatrisk diagnostik kallas post-traumatiskt stressyndrom (PTSD). Men skulle det dessutom kunna finnas ett stort mörkertal av människor som utsatts för sexuella övergrepp men har trängt bort dem ur minnet, och för vilka dessa bortträngda traumatiska minnen skapar djupgående psykiska problem?

Sedan länge har denna fråga vållat väldiga kontroverser inte bara inom psykologin utan också i det omgivande samhället. Under 1980-talet började rapporter komma om omfattande sexuella övergrepp mot daghemsbarn. Det var också under denna period som allt fler vuxna beskrev hur de i samband med psykoterapi återuppväckt minnen av sexuella övergrepp som sedan länge varit begravda i glömska. I populärpsykologisk litteratur förklarades att de flesta kvinnor utsatts för sexuella trauman i sin barndom. Ett framträdande tema inom vissa grenar av psykoterapilitteraturen blev hur man kan återuppväcka sådana traumatiska minnen i terapigrupper med särskilt fokus på incest, och med hjälp av hypnostekniker och guidade fantasiövningar. Sådana återuppväckta minnen ledde i en del fall dessutom vidare till åtal mot föräldrar för sexuella övergrepp mot sina barn, något som i bland annat USA underlättades av förändringar i lagstiftningen beträffande preskriptionstiden för sådana brott.

En grupp amerikanska föräldrar som anklagats för sexuella övergrepp på sina barn bildade 1992 en sammanslutning med namnet The False Memory Syndrome Foundation. I Sverige bildades en motsvarande förening 1996. Ett centralt argument som fördes fram, understött av ett antal minnesforskare, var att de terapeutiska tekniker (hypnos, guidade fantasier, incestgrupper etcetera) som används i denna typ av psykoterapi tenderar att frambringa "falska minnen". Ett antal patienter som trott sig ha återuppväckt minnen kring tidiga sexuella övergrepp började nu också ifrågasätta dessa minnen, och anklagade i stället sina psykoterapeuter för felbehandling.

KONTROVERSEN KRING bortträngda traumatiska minnen är ingalunda bilagd. Inom kåren av psykologer, psykoterapeuter och forskare finns ännu ingen enighet om hur man ska se på detta. Richard McNally, professor i psykologi vid Harvard, har skrivit en bok, *Remembering Trauma*, där

han gör en ambitiös genomgång av forskningen kring dessa frågor. McNally tar klar ställning i sakfrågan: det finns, skriver han, inget som tyder på att människor tränger bort trauman ur minnet. Tvärtom har vi en benägenhet att minnas fasansfulla händelser alltför väl, vilket till exempel omvittnas av före detta koncentrationslägerfångar. Visserligen händer det att människor då och då lyckas undvika att tänka på upprörande händelser de varit med om, och detta ibland under ganska lång tid, men det finns, menar McNally, inget stöd för att detta skulle bero på någon omedveten bortträngningsmekanism som skulle göra de traumatiska minnena otillgängliga för det medvetna tänkandet.

McNally framhåller också att det, tvärtemot vad många tror, inte finns något vetenskapligt stöd för att bortträngda minnen skulle kunna återuppväckas med hjälp av hypnos. Visserligen finns det åtskilliga berättelser om människor som har återupplevt traumatiska minnen på detta sätt, och som regredierat till sin barndom under hypnos, liksom det finns berättelser om personer som regredierat till "tidigare liv" (det vill säga tidigare reinkarnationer) med hjälp av hypnos. Men hur säkra dessa personer än må vara på att det är verkliga minnen de återupplevt under hypnosen bevisar det dock inget om sanningshalten i deras minnesupplevelser. Det är nämligen ett väl etablerat faktum inom minnesforskningen att den subjektiva säkerheten i minnesupplevelsen inte överensstämmer särskilt väl med minnenas objektiva tillförlitlighet. Det faktum att hypnos får patienten att tro mer på de egna minnesupplevelserna, utan att göra dem mer objektivt tillförlitliga, innebär, påpekar McNally, att användningen av hypnos ökar risken för fabrikation av falska minnen.

Det finns också gott om empiriska studier som visar att det inte är särskilt svårt att inplantera falska minnen hos undersökningsdeltagare med hjälp av olika suggestiva tekniker. Om vi som en övning konkret föreställer oss en hopfantiserad händelse med en viss grad av detaljrikedom, kan det senare visa sig svårt att skilja denna fantasi från verkliga minnen. Detta gäller både vuxna och barn, och det gäller i synnerhet personer med god förmåga till upplevelsemässig absorption och livlig fantasi.

Givetvis finns det inga vetenskapliga undersökningar som visar att traumatiska minnen kan inplanteras på detta sätt – av etiska skäl är det förstås uteslutet att göra sådan forskning – men varför skulle traumatiska minnen skilja sig från andra minnen i detta avseende? undrar McNally.

DET ÄR INTE BARA föreställningen om bortträngda traumatiska minnen som kan återuppväckas i psykoterapi som McNally ifrågasätter. Han menar också att det florerar en mängd myter om vad traumatiska händelser åstadkommer för skadeverkningar. En stor del av boken handlar därför om vad forskningen har att säga i denna fråga. Att många kvinnor som utsätts för våldtäkter utvecklar PTSD vet vi, men siffrorna är betydligt lägre för andra typer av trauman (till exempel färre än 10 procent bland dem som råkar ut för allvarliga trafikolyckor). Föreställningen att PTSD skulle vara en normal reaktion på allvarliga trauman är, skriver han, inte längre hållbar.

Trauman leder i själva verket till PTSD endast hos en minoritet av de drabbade. Individuella skillnader i personlighetsmönster, problemlösningsförmåga, subjektiv tolkning med mera spelar en avgörande roll för hur man reagerar på traumat. Ett fascinerande exempel ur forskningsvärlden är de neuropsykologiska studier som publicerades i slutet av 1990-talet som visade att traumatiserade patienter hade en mindre hippocampus (en del av hjärnan som är viktig för minnesförmågan) än andra. En teori som fördes fram utifrån dessa data var att traumatisk stress leder till en förhöjd produktion av stresshormonet kortisol, och att detta får hippocampus-formationen att krympa. Den psykologiska traumatiseringen skulle alltså orsaka en hjärnskada. Samtidigt var detta korrelationsstudier som egentligen inte medger några slutsatser om orsakssamband. Men vad skulle det kunna finnas för annan tänkbar förklaring till det funna sambandet?

Övergrepp? Minnet är inte alltid tillförlitligt.
Foto: Peter Hoelstad/Pressens Bild

År 2002 publicerades en vetenskaplig rapport som kastade ett helt nytt ljus över frågan. En forskargrupp hade studerat PTSD-patienter som var och en hade en enäggstvilling som inte drabbats av PTSD. Och tro det eller ej, denna icke-traumatiserade tvilling hade lika liten hippocampus! Slutsatsen föreföll given: det var inte traumatiseringen som lett till en förminskning av patienternas hippocampus. Orsaksrelationen var den omvända: en liten hippocampus medför en sämre förmåga att bearbeta traumatiska händelser i minnet, och ökar därmed risken för PTSD.

EN ANNAN SYNNERLIGEN laddad fråga gäller effekterna av sexuella övergrepp i barndomen. McNally ger utförligt utrymme åt den skandalartade affären när den amerikanska kongressen 1999 beslöt att fördöma publiceringen av en vetenskaplig artikel i en av den psykologiska forskarvärldens mest prestigefyllda tidskrifter, *Psychological Bulletin*. Som brukligt i denna typ av tidskrifter hade artikeln utsatts för sträng fackgranskning före publicering. Vad som föranledde politikernas vrede var inte den vetenskapliga kvaliteten på undersökningen, utan de resultat som författarna rapporterade.

Artikeln redovisade resultaten från en metaanalys av en stor mängd tidigare undersökningar med collegestudenter, och visade att studenter som rapporterade minnen av sexuella övergrepp under barndom och tonår uppvisade en näst intill lika god anpassning som andra studenter. Endast i ett mindre antal fall tycktes de sexuella övergreppen vara förknippade med några varaktiga psykiska skador. Det bör sägas att dessa forskare använde en vid definition av begreppet sexuella övergrepp, som inkluderade alla typer av sexuella kontakter mellan vuxna och barn/ungdomar. En fråga som ställdes på sin spets här var under vilka omständigheter (om det nu finns några sådana) det är befogat av etiska skäl att censurera publiceringen av vetenskapliga forskningsresultat. Här presenterades forskningsresultat som pedofiler kunde använda för sina syften. Är detta skäl nog att förbjuda publiceringen av dem?

Det är värt att tillägga att det därefter publicerats flera större undersökningar på samma tema som inte begränsar sig enbart till studentgrupper utan i stället använt stora populationssampel. Dessa ger tydligt stöd för att sexuella övergrepp är en riskfaktor för en mängd olika psykiska störningar. Det är dock litet signifikativt för McNallys bok att dessa senare studier enbart nämns i yttersta korthet.

SOM EN RÖD TRÅD genom den senare delen av boken löper tyvärr en benägenhet att tona ner de tänkbara skadeverkningarna av traumatiska händelser. I stället ägnar han desto mer utrymme åt data som tyder på att människor ibland fabulerar ihop trauman för egen vinnings skull, vilket han menar har skett i inte så liten omfattning, till exempel bland Vietnamveteraner.

Bland mycket annat diskuterar McNally också de berättelser som har florerat både i USA och i Västeuropa om organiserade satanistiska sammanslutningar, som rituellt mördar och våldtar barn. Han ser dessa berättelser som ett slags vandringshistorier utan verklig grund. Visst finns det satanister och visst finns det pedofiler som mördar barn, men allt tyder på att det rör sig om enstaka, psykiskt störda personer som opererar på egen hand. Att det skulle finnas organiserade nätverk av detta slag, menar han, ter sig som orimligt eftersom de inte skulle gå att hemlighålla i längden.

Ändå kan man undra om inte McNally tar litet för lätt på uppgifterna om exempelvis nätverk av pedofiler som sprider barnpornografi. Har han verkligen rätt när han skriver att man med hjälp av bland annat lagstiftning har lyckats "utrota produktionen och den kommersiella distributionen av barnpornografi över hela Amerika"?

Jag känner mig också undrande inför hans ställningstagande mot den västerländska kritiken av kvinnlig omskärelse i afrikanska kulturer. Han refererar till antropologiska studier som sägs visa att kvinnor i de berörda kulturerna "helt och hållet stöder" omskärelsen och ser fram emot den som en bekräftelse på att bli en verklig kvinna. I slutkapitlet frågar han sig om inte hela PTSD-begreppet är att se som en social konstruktion skapad inom västerländsk psykologi och psykiatri, men utan allmän giltighet över kulturgränserna.

När jag började läsa McNallys bok var det i förhoppning om att den skulle innehålla det slags kloka reflekterande analys av kunskapsläget på detta emotionellt minerade forskningsfält som behövs. Efter läsningen kan jag inte annat än konstatera att en sådan bok fortfarande återstår att skriva. McNallys bok kan läsas med stor behållning av den som vill göra sig en bild av den empiriska forskningen kring minne och trauma, men när han höjer sig över de empiriska resultatbeskrivningarna hamnar han alltför ofta i svepande formuleringar och ensidiga ställningstaganden som mer verkar bottna i irritation än i reflektion.

LARS-GUNNAR LUNDH

Examen i stora Europaskolan

MÉMOIRES

Jacques Delors

Plon, 2004 (511 s.)

UNDER EN PRESSLUNCH i Paris för två år sedan blev Jacques Delors utfrågad om det konvent som skulle diskutera ny EU-författning. En journalist råkade kalla en ledamot av konventets presidium – Italiens före detta premiärminister Giuliano Amato – för d'Amato, och fick omedelbart smäll på fingrarna.

– Amato heter han! D'Amato var en lysande italiensk cyklist, men han har mig veterligen aldrig hållit på med politik.

Jacques Delors är sporttokig. Också.

Vissa personer lever i en speciell tidsdimension som normala människor aldrig kommer i kontakt med, och Jacques Delors verkar tillhöra de avundsvärda få som kan tänja tiden efter eget behag. De hinner med allt. Under tio intensiva år ledde Delors EU-kommissionen och hade då rykte om sig att vara en slavdrivare och Bryssels värsta arbetsnarkoman. Men lika välkänt var att han satt på fotbollsläktaren eller rugbystadion eller hängde på någon av Bryssels jazzklubbar så fort det fanns ett hål i schemat.

Nu berättas i hans memoarer – *Mémoires*, författade i samarbete med journalisten Jean-Louis Arnaud – att han dessutom är filmfanatiker. I slutet av tonåren funderade Delors på att söka till en filmskola, men studier krävde pengar som inte existerade och omständigheterna tvingade honom i stället att börja arbeta. Filmintresset sviktade aldrig emellertid och i början av 50-talet startade Jacques Delors en filmklubb i östra Paris, där han själv hyrde filmerna – helst amerikanska, italiensk neorealism och franska klassiker av Carné och Renoir – och höll i debatterna efteråt. Det är säkert ingen slump att livslångt lärande, *formation permanente*, förblivit ett centralt begrepp i Jacques Delors politiska vision.

Jag hade under fyra år som Brysselkorrespondent möjlighet att se honom i aktion, och därefter i Paris där han som pensionär regelbundet möter korrespondenter från EU-länderna över en lunch före sommarens och julens toppmöten. Han är förvånansvärt lite yrkesskadad: fri från cynism, ibland bitter, alltid koncentrerad och uppmärksam, och han besvarar gärna frågor med långa, pedagogiska utläggningar. Då och då glimtar humorn till, som när vissa journalister har svårt att hålla isär italiensk politik och cykelsport. Han är som en mycket vänlig, lite docerande, magister.

TYVÄRR HAR DEN VÄNLIGHETEN lagt sig som en filt över *Mémoires*. Magister Delors håller examen i stora Europaskolan och har bestämt sig för att inte underkänna någon. Boken är en liten besvikelse av flera skäl.

För det första döljer sig en slagbjörn bakom Delors snälla uppsyn; man hade gärna läst mer om hur han tacklade intriger och rävspel från medlemsländernas regeringar. Det närmaste han kommer är en redogörelse för hur François Mitterrand och Helmuth Kohl förödmjukade kommissionens ordförande med ett överraskande utspel bakom hans rygg om en politisk union.

För det andra är Jacques Delors den starkaste ordförande som EU-kommissionen någonsin haft. Han tog i januari 1985 över en halvrostig kommission, men lyckades sätta fart på EU-processen mycket tack vare Mitterrands och Kohls välsignelse. Han råkade vara rätt person vid rätt tillfälle när några medlemsländer önskade driva EU-samarbetet framåt. Ändå blev han inte beroende av de stora medlemsländernas politiska vilja, eftersom han också hade förmågan att ge kommissionen en särskild tyngd i EU-arbetet. Men har hans efterträdare kunnat bygga vidare på Delorsepoken? Där lämnas läsaren i sticket.

För det tredje ledde han kommissionen under tio exceptionellt händelserika år. När han tillträdde var inte ens Spanien och Portugal medlemmar och varje turist måste stämpla sitt pass vid gränskontrollerna. När han avgick i december 1994 var en stor del av den inre marknaden genomförd, grunden för en politisk och monetär union lagd och de neutrala länderna Sverige, Finland och Österrike stod klara att gå med.

Han inledde sin Brysselkarriär samma år som Michail Gorbatjov blev det sovjetiska kommunistpartiets generalsekreterare och skulle lansera dittills okända begrepp som perestrojka och glasnost. När Delors drog sig tillbaka var Gorbatjov sedan flera år borta från makten och Sovjetunionen upplöst. 1989 föll Berlinmuren och Tyskland enades ett år senare, Rumäniens Ceaucescu avrättades, i Tjeckoslovakien valdes den gamle dissidenten Vaclav Havel till president, Jugoslavien sprack och för första gången på 45 år utbröt krig på europeisk mark.

I memoarerna beskrivs all denna dramatik, som ändå raserade en halvsekelgammal ordning i Europa, rapsodiskt och tamt. Detta är egendomligt. Man behöver inte läsa mycket om Jacques Delors för att inse att han drivs av en lidelse som är ovanlig i modern europeisk politik. Av memoarerna framgår att musik, sport och politik egentligen bara är olika sidor av samma lidelse. Om ungdomsårens filmdrömmar blivit verklighet, skulle han förmodligen ha styrt i europeisk filmindustri på samma sätt som i kommissionen.

EU-KOMMISSIONENS FÖRRE ordförande och Frankrikes förre finansminister är på många sätt en udda man. Jacques Delors föddes 1925 i arbetarkvarteren Ménilmontant i östra Paris, och hela hans livsåskådning formades av barndomens villkor och familjens traditioner.

Fadern hade en blygsam anställning på Frankrikes centralbank Banque de France, och modern fick lämna sitt sekreterarjobb när enda barnet Jacques föddes. Föräldrarna drygade ut inkomsten med att sälja läsk i en park på söndagar. Hans far ordnade efter krigsslutet en praktikplats på Banque de France, och kvällsstudier fick ersätta de akademiska examina som Jacques Delors aldrig hade råd med i ungdomen. Hans karriär är resultatet av hårt arbete och han har inte fått mycket gratis på vägen. Det gör honom till en särling i den politiska sfär där han vistats de senaste decennierna. När han blev Frankrikes finansminister efter Mitterrands valseger 1981 var han en av de få regeringsledamöter som inte gått den vanliga vägen via kamratnätverken på Paris elitskolor.

Hans far var socialist och modern djupt troende katolik. Logiskt nog blev sonen aktiv inom den kristna vänstern i Frankrike, och här ligger säkert en del av förklaringen till hans senare framgångar som kommissionsordförande. Hans förankring i katolicismen och vänstern gjorde att både kristdemokrater och socialdemokrater ute i Europa kunde känna igen sig i Delors engagemang och politiska värderingar.

En som definitivt inte kände någon släktskap alls var Margaret Thatcher. Hon och Delors skilde sig åt i praktiskt taget allt – stil, temperament och åsikter – och deras sammandrabbningar har numera herostratisk ryktbarhet, åtminstone i den värld som utgörs av Bryssels EU-kvarter. Jacques Delors utmålades av brittiska kritiker som den särskilt onde i EU-kretsen, ett stort väsande Europamonster på den farliga sidan av kanalen. "Up yours Delors", skrev *The Sun* på en beryktad förstasida, och möjligen var det också vad Mrs T. innerst inne tyckte. Förmodligen var Jacques Delors inte enbart missnöjd med Thatchers obstinata stil. Hon blev hans bästa fiende, som med sina aggressiva utfall bidrog till att den hårde men resultatinriktade Delors alltid framstod i gynnsam dager.

Men inte ens här gnistrar memoarerna till, trots att bataljerna dem emellan i grunden handlade om EU:s ödesfråga, kampen mellan federalister och antifederalister. Magister Delors delar i stället ut betyg till sina årskullar. Margaret Thatcher får G, eftersom hon trots allt är en pragmatiker, medan Helmuth Kohl och Felipe Gonzáles får MVG, liksom Mário Soares.

François Mitterrand tillhör självklart också skolans bästa, och laddningen mellan Delors och maktpolitikern Mitterrand kan läsaren bara ana. Kanske är Jacques Delors rädd för att stöta sig med Mitterrands politiska arvingar, för det är i den franska politiken som han är rotad och det är därifrån hans stora trauma stammar. 1994, när tiden i Bryssel närmade sig slutet, funderade Jacques Delors på om han skulle ställa upp i det franska presidentvalet våren därpå. Opinionsmätningarna utpekade honom som segrare, och hans vänner uppmanade honom att anta utmaningen.

Swing it, magistern! Tyvärr har vänligheten lagt sig som en filt över Jacques Delors memoarer. Foto: Corbis Sygma/Scanpix

Men efter en tids grubblande sade han nej. Enligt memoarerna var skälen att Mitterrands efterträdare enbart skulle ha beska piller att bjuda på, eftersom fransk ekonomi krävde kraftiga nedskärningar för att hamna rätt igen. Men ingen väljs på ett sådant program, och eftersom Delors inte skulle kunna ljuga tackade han nej.

Få tror att det är hela sanningen. Och Jacques Delors har själv i mindre sammanhang antytt att en annan orsak till hans nej var att han trodde att vänstern skulle vara chanslös. Vilket den inte riktigt var, eftersom den vann nationalförsamlingsvalen 1997.

Med sitt omdiskuterade nej gick han miste om möjligheten att återigen få en ledande roll i fransk politik och därmed i EU-politiken. Därav hans bitterhet. Men efter att ha läst hans memoarer undrar man hur länge han skulle ha överlevt som Frankrikes president. För även om *Mémoires* ger en slätstruken bild av en dramatisk tid, är boken ett fascinerande porträtt av en komplicerad och reflekterande man med övertygelse och moral. Och hur tungt väger en gråhårig politikermagister med moral i dag, när politiken reducerats till en tv-soffmässig bild av politik?

INGMARIE FROMAN

Bildningens byggmästare

LESSONS OF THE MASTERS

George Steiner

Harvard University Press, 2003 (198 s.)

UNDERVISNING BRUKAR tillhöra sådant som doktorander och forskare försöker göra sig kvitt. Det anses vara tid som går till spillo, detta utsagt med undertexten att studenterna är alltför ointresserade och obegåvade för att ägnas någon möda. Bättre då att syssla med den egna forskningen.

Rakt motsatt inställning har George Steiner, litteraturvetaren och kritikern som ägnat ett halvt sekel åt just undervisning på olika universitetsnivåer i Genève, Oxford, Cambridge och USA. Undervisning är för honom ett mer eller mindre kraftigt intrång som syftar till att bidra med bildningens byggstenar, att bygga om ett intellekt och likafullt låta eleven bli det han eller hon är. Borta är allt det som handlar om att någon ska få tillräckligt mycket kunskap för att klara en kurs eller tentamen; i stället rör det sig om odlandet av en intelligens.

Steiners nya bok *Lessons of the Masters* samlar de föreläsningar han höll på Harvard i serien Charles Eliot Norton Lectures (2001–2002), en högst prestigefull uppgift för en akademisk humanist. Temat är förhållandet mellan lärare och elev, undervisningens psykologi och sociala betydelse, men även om detta låter nog så tidlöst blir tematiken grunden för en elegisk lovsång till en nu kanske passerad form av bildningsspridning och livshållning.

På ett för honom typiskt vis rör sig Steiners tanke fritt genom årtusenden, från antiken fram till nutiden. Igenkännbar från böcker som *In Bluebeard's Castle* (1971) och *Real Presences* (1989) är också den samtidskritik som han lägger fram: de hierarkier som den västerländska kulturen byggt på är i färd med att raseras, och även om detta i en mening kan göra människor friare och mer

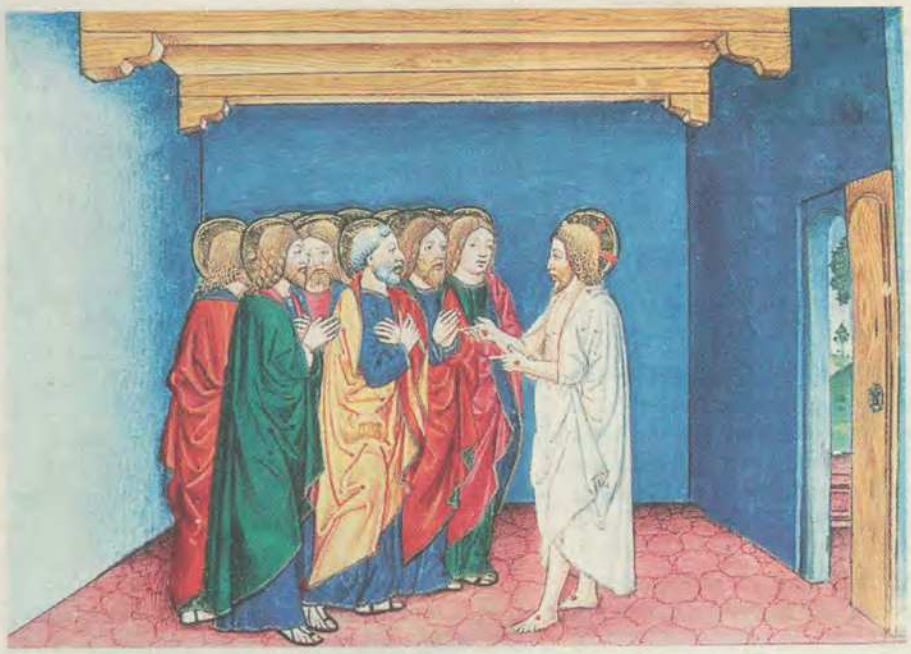

Förebildlig föreläsare. Jesus förklarar en parabel för lärjungarna.
Foto: Corbis/Scanpix

jämlika, gör det dem samtidigt också dummare. Västerlandet har för Steiner två paradigmatiska mästare: Atens Sokrates och Jerusalems Jesus. Ingen av dem skrev, utan båda satte sin lit till det talade ordet. Hur märkligt det än kan tyckas så här ett par årtusenden senare, är detta den muntliga och dialogiska kärnan i det akademiska livet, trots alla luntor och universitetssystem som komma skulle. Den muntligt arbetande mästaren undervisar men ställs också inför kritiska frågor, han får tanken att sättas i rörelse hos dem som lyssnar, men genom att ställas till svars sätts tanken i rörelse också inom honom själv.

SOKRATES BILDADE EN egen krets som han samtalade med, vilket också gällde Jesus. Men även efter det att boktryckarkonsten demokratiserat kunskapen och insikten har den inre cirkelns magi bevarat sin kraft. Den utvalda skaran, den akademiska skolan och den inre kretsen har en egen dynamik. Det ger utslag på en rad olika plan.

Leo Strauss, vars föreläsningar i Chicago Steiner en gång i tiden smög sig in på, har utifrån Platon argumenterat för att man måste skilja på yttre och inre läror. Av Platon känner vi bara till dialogerna och några brev, men förutom möjligheten av försvunna skrifter har forskare gissat att det också fanns en esoterisk, muntlig lära. Skillnaden mellan yttre och inre kan vara att svåra resonemang populariseras, eller så uppstår den på grund av att viss kunskap döljs för att den är alltför farlig. Steiner pekar på att ett nutida exempel kan vara den biogenetiska forskningen, men han hade också kunnat tillfoga den lätt parodiska variant som återfinns i Bushadministrationens argumentation kring krigföringen i Irak, där opinionsskapande argument för ett anfall användes medan det i den inre kretsen fanns en helt annan form av argument som knappast hade givit samma uppslutning. Som redan har påpekats på olika håll finns några av Leo Strauss lärjungar bland presidentens rådgivare.

Till den inre kretsens dynamik hör också utpekandet av den som ska föra läran vidare. Mästaren har ofta en favorit som blir gynnad på andras bekostnad. Det var enligt Steiner kanske så att svartsjuka låg bakom att Judas förrådde Jesus, som ju hade en "älskad lärjunge" vid sin sida. Men Steiners huvudexempel är ett annat, nämligen Edmund Husserls förhållande till Martin Heidegger.

Husserl ville under 1900-talets första årtionden med sin fenomenologi ge hela vetenskapen en ny grund. Själv mäktade han inte med att slutföra uppgiften och såg den unge, karismatiske assistenten Martin Heidegger som sin självklare efterträdare och som fullbordaren. Husserl lyckades efter ett tålmodigt förarbete se till att Heidegger blev den som tog över hans professorsstol i sydtyska Freiburg. Men till sin förfäran märkte han att den trogne eleven höll på att undergräva hans filosofiska system, och Husserl drabbades hårt av favoritens svekfullhet 1933 då den gamle läraren med den nyblivne Freiburgrektorn Heideggers goda minne hindrades från att besöka universitetets bibliotek. Husserl dog i ensamhet och vid begravningen skyllde Heidegger på att en sjukdom hindrade honom från att närvara. På tveksamma grunder har detta setts som ett av många utslag av antisemitism från Heideggers sida, men Steiner visar att det rörde sig om ett personligt svek inom en akademisk miljö. Heidegger var vid denna tid en revolutionär nationalist. Han tog fel på nazismens karaktär när han för något års tid betraktade den som Tysklands framtid, men han föraktade konsekvent raslärorna.

Heidegger svarade för en variant på elevens förhållande till läraren: den upproriska. Men också i de fall då upproret uteblir kan problem uppstå, noterar Steiner. Mest känt är kanske fallet Nietzsche, tänkaren som först inga lärjungar hade men sedan fick sådana som tog honom alltför mycket på orden. Är en lärare som Nietzsche medskyldig till nazistiska och fascistiska uttolkares brott? Saken är nämligen den att det finns mindre samvetsgranna utläggare av Nietzsche än nazifilosofen Alfred Baeumler och att deras postmodernt tillrättalagda läsningar gör att dynamiten går förlorad. Steiner tar även upp en annan figur som fått våldsamma lärjungar, nämligen den i dag så hyllade Antonio Negri, som fortfarande sitter frihetsberövad efter att ha inspirerat italienska vänsterextremister till terrorhandlingar under 1970-talet. Det har inte avhållit honom från att tillsammans med Michael Hardt skriva den politisk-filosofiska bestsellern *Imperiet*, lika litet som det har avhållit hans läsare från att hylla en revolution som inte är klädd i sammet men i len manchester.

FÖLJDEN AV mästartänkarnas ställning kan vara dyrkan, avfall och felläsningar. Den är orsaken till att själar kan förstöras för att sedan, eventuellt, byggas upp igen. Den leder till ett så nära förhållande mellan lärare och elev att sexualiteten inte alltid håller sig utanför professorsrummet på institutionen: enkönad som mellan Sokrates och Alkibiades eller mer traditionellt tvåkönad som

mellan Abélard och Heloïse. Den vilar på en auktoritet som kan förvandlas till något auktoritärt.

Det är inte utan blick för mästarställningens destruktiva sidor som Steiner hävdar att det kan vara så att klockan är slagen för den relation mellan lärare och elev han behandlar i sin bok. Kunskap och färdighet tar allt oftare vägen över elektroniska medier, vilket både gör eleven friare och sätter den dynamiska personrelationen ur spel. Den patriarkala ordning som tidigare gällt håller på att försvinna, och med den även den typ av erotiskt spel som Steiner under hela sin framställning framhåller som ett viktigt element. Med en kvinna som lärare försvinner inte erotiken, men karaktären blir en annan, gissar han. Fast den mest avgörande förändringen är, enligt Steiner, den förlorade förmågan till intellektuell beundran. I dag är uppkäftighet det vanliga sättet att vinna respekt; beundran gäller bara menlösa idoler som kallas -stjärnor med valfritt begynnelseled.

Här står det klart att Steiner egentligen talar om det amerikanska universitetssystemet där alltför djupgående förbindelser mellan lärare och elev riskerar att betraktas som ett brott, och där hans egen så europeiska sensibilitet ständigt blir sårad. För han har ju sagt elaka saker om det amerikanska intellektuella livet, såsom att all riktigt stor tankeverksamhet egentligen importerats, ibland i form av översättning men på ett mer genomgripande vis genom att USA givit en fristad som antingen varit politisk eller ekonomisk. Men Steiner hade kunnat lägga till ännu ett hot mot den gamla ordningen, nämligen det som kommer av att entreprenörsandan erövrar universiteten. Kunskap blir en handelsvara, undervisningen endast något nödvändigt ont och seminarieverksamhet en fråga om kampen om medel.

George Steiners bok är slagkraftig, briljant och roande. Han lyckas med konststycket att få texten att bli muntlig. Men strängt taget: vilken nytta har man egentligen av att läsa Steiners subtila utläggningar av förhållandet mellan Dante, Vergilius och Beatrice i *Den gudomliga komedin*? I samtiden är detta på många vis fullständigt värdelöst, vilket dock säger mer om samtidens syn på värde än om vad som är värdigt.

ERIK WALLRUP

I KORTHET

ROBERT D. PUTNAM, LEWIS M. FELDSTEIN & DON COHEN

Better Together
Restoring the American Community

Robert Putnams senaste bidrag till forskningen om det civila samhällets roll för en god demokratisk utveckling (skrivet tillsammans med Lewis Feldstein och Don Cohen), *Better Together* (352 s. Simon & Schuster) kommer inte att få samma genomslag som föregångarna *Bowling Alone* (*Den ensamme bowlaren*) och *Making Democracy Work* (*Den fungerande demokratin*).

Ambitionen här är inte som i föregående arbeten, särskilt *Den fungerande demokratin*, att utveckla teoretiska ståndpunkter. I stället tar författarna tidigare arbeten av Putnam som given utgångspunkt för att återge en rad "berättelser" om fall där frivilligorganisationer, religiösa samfund och politiska aktörer av olika slag faktiskt har lyckats bygga nätverk och socialt kapital och därmed ett bättre fungerande samhälle. Särskilt fokuserar författarna på hur man skapar "överbryggande socialt kapital" – det slags socialt kapital som skapar kontakt och samhörighet mellan olika grupper i ett samhälle.

Som bäst fungerar boken som en samling översiktliga beskrivningar av lyckade sociala utvecklingsprojekt i delar av USA vilkas existens den amerikanska medel- och överklassen knappt ens känner till, landsdelar som är underutvecklade, där läskunnigheten är låg och där en grundläggande infrastruktur länge har saknats.

Men det vetenskapliga värdet förblir begränsat, eftersom "berättandet" är för löst strukturerat och faller in i ett tonläge som blir sentimentalt och bitvis närmast pinsamt. "Berättelsen" om hur till exempel varvsarbetarna i Portsmouth "bygger broar med dans" (kapitel 3) kommer att inta en unik hedersplats på listan över samhällsvetenskapliga forskningsbidrag under rubriken pekoral.

RED.

MICHAEL J. SILVERSTEIN, NEIL FISKE & JOHN BUTMAN

Trading Up
The New American Luxury

De gamla grekerna menade att den korrumperade individ och samhälle. I liberal ekonomisk teori är den däremot en tillväxtens motor. För sociologin utgör den ett språk med vilket man uttrycker social hemhörighet och ambitioner.

Lyxen har under senare år, enligt två konsulter och en ekonomijournalist, börjat uppträda i ny gestalt. Den gamla, traditionella lyxen var exklusivt förbehållen de mycket rika: handgjorda dyrgripar, medan den "nya lyx" som avhandlas i *Trading Up* (316 s., Portfolio) i hög grad är en angelägenhet för en kvalitetsmedveten medelklass som av olika skäl har jämförelsevis mycket pengar att röra sig med och som av reklamen och livsstilsprofeter som Oprah Winfrey har övertygats om det riktiga i att skämma bort sig själva.

Allt fler människor i genomsnittliga inkomstlägen är i dag beredda att "byta upp sig". De spenderar anmärkningsvärt mycket för att kunna unna sig det allra bästa i en kategori som ligger dem extra varmt om hjärtat. Den golfande byggnadsarbetaren drar ner på allt möjligt annat för att kunna köpa de allra bästa klubborna, den nyskilda kvinnan väljer skönhetsprodukter och kläder som hon "egentligen" inte har råd med.

Somliga företag – BMW, Victoria's Secret, Belvedere Vodka – har redan slagit mynt av denna nya självompysslartrend. För många andra väntar, menar författarna, lysande möjligheter.

Boken sammanställer attitydundersökningar, intervjuer och iakttagelser från olika branscher till ett angenämt mönster. Alla är vinnare. Den djärve entreprenören blir rik, den kräsne konsumenten blir tillfredsställd på diverse djupt liggande plan. För den som söker en mer problematiserande studie i lyxkonsumtionens psykologi finns alltid Robert Franks *Luxury Fever* (1999).

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG
Fil.dr i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

CARL CASSEGÅRD
Fil.dr och universitetslektor i sociologi vid Högskolan i Kristianstad.

INGER ENKVIST
Professor i spanska vid Lunds universitet och aktuell som redaktör för boken *Skolan – ett svenskt högriskprojekt*, Gidlunds förlag, 2003.

INGMARIE FROMAN
Journalist och författare, tidigare korrespondent i Paris och Bryssel för Sveriges Radio.

OLLE HÄGGSTRÖM
Professor i matematisk statistik vid Chalmers tekniska högskola och aktuell med boken *Slumpens skördar*.

LISA IRENIUS
Frilansskribent bosatt i Italien.

JOHAN JAKOBSSON
Försvarsanalytiker med inriktning på terrorhot.

HANS ALBIN LARSSON
Professor i historia vid Högskolan i Jönköping (HLK). Författare till boken *Skola eller kommunal ungdomsomsorg? Om att försöka skapa en jämlik och demokratisk skola*, SNS förlag, 2002.

LISBETH LINDEBORG
Fil.dr i statsvetenskap, journalist och författare bosatt i Tyskland.

FRANS LUNDGREN
Fil.dr i idé- och lärdomshistoria, verksam vid Uppsala universitet.

LARS-GUNNAR LUNDH
Professor i psykologi vid Lunds universitet.

PERNILLA OUIS
Fil.dr och universitetslektor i humanekologi vid Lunds universitet. Hon har tillsammans med Anne Sofie Roald skrivit boken *Muslim i Sverige*.

STEFAN RING
Överstelöjtnant och huvudlärare i strategi vid Försvarshögskolan.

CARL RUDBECK
Fil.dr i litteraturhistoria och redaktör för Timbros tidskrift Smedjan.com.

NATHAN SHACHAR
Journalist och författare.

PERNILLA STÅHL
Frilansskribent.

axess

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 15 JUNI 2004

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig axess

Helår 9 nr kostar 325 kr (Norden 425 kr).
Beställ din prenumeration:
Webb: www.axess.se
E-post: prenumeration@axess.se
Telefon: 031-743 99 05
eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack,** jag vill prenumerera på axess fr.o.m. nr . . .
Helår 9 nr för 325 kr

Namn . . . . . .

Adress . . . . . .

Postadress . . . . . .

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften axess

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM